DDHA DHARMA MANDALA'S SERIES—No. 3.

BHAGAVAD-GEEṬA
OF BHAGAVAN ŚRI KṚISHṆA
AND
THE GEEṬARṬHA-SANGRAHA
OF MAHARSHI GÔBHILA

EDITED BY

PANDIT K. T. SREENIVASACHARIAR
MADRAS

WITH A PREFACE BY HIM

AND

AN ENGLISH FOREWORD BY

. SIR S. SUBRAHMANYA IYER, K.C.I.E., LL.D.

MADRAS:
NTED AT THE LAW PRINTING HOUSE, MOUNT ROAD
1917

[Copyright]

ओं

ओं नमः श्रीपरमर्षिभ्यो योगिभ्यः

DEDICATED

WITH PROFOUND REVERENCE

TO

THE GREAT ONES

OF THE

SUḌḌHA DHARMA MAṆDALAM.

श्रीं. श्रैं. स्रैं. ओं—दासः

R66 N17

शुद्धधर्ममण्डलग्रन्थरत्नावळिः

ग्रन्थाङ्कः ३

शुद्धार्यसुपरिष्कृता

श्रीभगवद्गीता

तथा

महर्षिगोभिलविरचितगीतार्थसंग्रहः

िमान्. डाक्टर्. सर्. यस्. सुब्रह्मण्यार्य विरचिताङ्गिलतदुपोद्घातः

प्रकाशयितुरुपोद्घातश्च

पण्डित. के. टि. श्रीनिवासाचार्येण परिष्कृत्य प्रकाशितम्

१९१७

अस्य सर्वेऽधिकारा राजशासनानुसारेण स्वायत्तीकृताः

अस्य मूलं पादरूपकम् .

RG65,6
N17

R6,6
N17

4062

KENDRIYA SANSKRIT VIDYA PEETHA LIBRARY
TIRUPATI.
4062

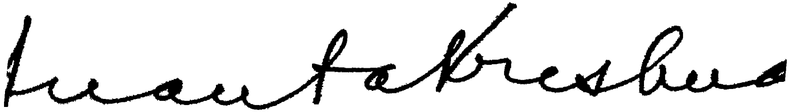

बुद्धीन्द्रियमनोयुक्तं शरीरं रथमुच्यते ।
इन्द्रियाणि हयान्याहुः मनः प्रग्रह उच्यते ॥
बुद्धिन्तु सारथिं विद्याद्रथस्थोऽयं पुमान् परः ।
सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिः विशिष्यते ॥

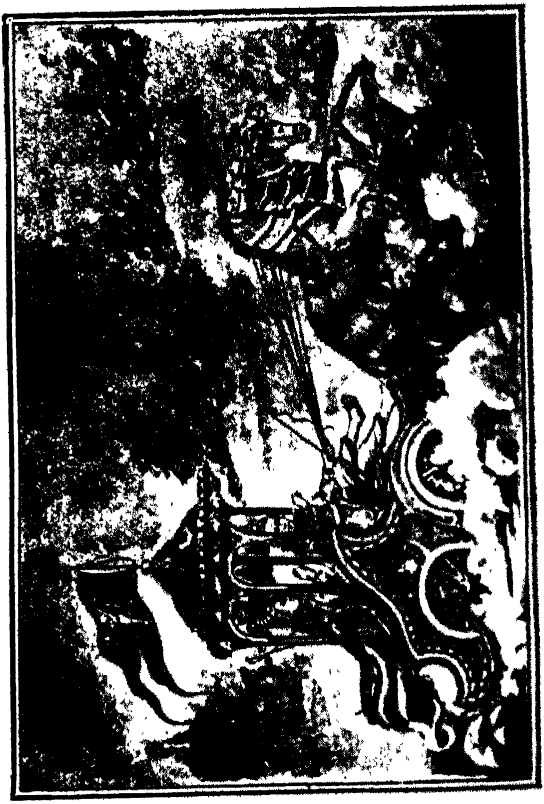

सर्वधर्मान परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।

नरनारायणाज्जातौ जगतः स्थितये स्थितौ ।
शुद्धसङ्कल्पनाथौ च वन्दे कृष्णार्जुनौ सदा ॥

श्रीकृष्णार्जुन सन्निवेश-चित्र रहस्यार्थः

नरनारायणाभ्यां च
लोकार्थाभ्यां प्रसादितम् ।
पाथेयमर्थसारं च
सर्वमूलं सनातनम् ॥
धर्मं संगृह्य योगेन
ताभ्यां नत्वा यथाविधि ।
समबुद्धिसंप्रदीप्त-
शुद्धमानसकेतनम् ॥
अधिष्ठाय स्वानुरूपं
शरीररथमञ्जसा ।
चतुष्किरणसंराजन्मनः
प्रग्रहसंग्रहम् ॥
चतुर्गतीन्द्रियाश्वांश्च
पन्थानं सन्तमच्युतम् ।
नानाभावपरित्याग-
शुद्धमेकं सदाश्रयम् ॥
नयन्तं शुद्धविज्ञानं
सारथिं संप्रकल्प्य हि ।
परंप्रेप्सुश्च यो धीरः
सोऽधीकारी पुमान्परः ॥
सामीप्यं ब्रह्मणा चैति
तदेव परमं पदम् ॥
संसारिभिरिदं वेद्यं
पुरुषार्थपरैः सदा ॥

The Inner Significance of the above picture of Śri Kṛishṇa and Arjuna.

The inner Significance of the picture of Śri Kṛishṇa and Arjuna seated in the car, drawn by white steeds, as explained in the marginal Sanskrit quotations is this: Arjuna seated in the car is the self of the *Jeeva* yet in samsāra but aspiring to the highest *Purushārtha* or goal of man. The car is the body occupied by that self at the time. The steeds are the senses of four-fold movement with reference to the desire, cognition, activity, aspects of the *Jeeva* and their summation. The reins connote the lower mind and in relation to the said four aspects. The flag flying over the car is the higher or the pure mind shining with the lustre of equableness. The charioteer is that pure reason which holds steadily the reins or the mind controlling the senses or the steeds, and guides them along the flawless eternal path, free from the obstructions of manyness, and leading to the goal. The wise and courageous man aspiring to that goal is the highest of aspirants. Such a one practising *Yōga* with the understanding of that ancient law, the source of all good, enshrined in that boon granted to humanity by Bhagavan Nārāyana and Nara, the Lords of the world, in the shape of Geeṭa to serve as his sustenance, as it were during his Journey along that path, attains to that proximity to Brahman which is the Supreme State.

S. SUBRAMANIAM.

CONTENTS.

		PAGE
1. English Foreword by Dr. Sir S. Subrahmanya Iyer Avergal, K.C.I.E., LL.D.		
2. English Translation of the Preface of the Editor by T. B. Rajagopala Aiyangar, B.A. (Hon.).		
3. Sanskrit Preface of the Editor, Pandit K. T. Srinivasa Chariar.		
4. Geeṭā Pārāyana Kramam.		
5. Geeṭārṭha Sangraha by Maharshi Gôbhila.		
6. Śri Bhagavaḍ-Geeṭa.		
CHAPTER		
I—Geeṭāvaṭara-Adhyāya	... ...	1
II—Nara Nārāyana-Dharma-Geeṭādhyāya	...	8
III—Avaṭara-Geeṭādhyāya	... ...	11
IV—Adhikāra-Geeṭādhyāya	... ...	14
V—Siksha-Geeṭādhyāya	... ...	18
VI—Kāraṇa-Geeṭādhyāya	... ...	21
VII—Kaivalya-Geeṭādhyāya	... ...	24
VIII—Swaroopa-Geeṭādhyāya	... ...	28
IX—Saḍhanatrya-Geeṭādhyāya	...	31
X—Māyā-Geeṭādhyāya	... ...	35
XI—Môksha-Geeṭādhyāya	... ...	38
XII—Brahmaswaroopa-Geeṭādhyāya	...	41
XIII—Brahmavibhooṭi-Geeṭādhyāya	...	47

CHAPTER		PAGE
XIV—Prāṇāyāma-Geeṭādhyāya	...	51
XV—Paramāṭma-Geeṭādhyāya	...	54
XVI—Akshara-Geeṭādhyāya ...	...	57
XVII—Rajavidyā-Geeṭādhyāya ...	...	61
XVIII—Paramahamsa-Geeṭādhyāya	...	64
XIX—Sanyāsa-Geeṭādhyāya ...	...	67
XX—Ātma-Geeṭādhyāya ...	...	70
XXI—Prakriṭi-Geeṭādhyāya ...	...	74
XXII—Karma-Geeṭādhyāya ...	...	77
XXIII—Bhakṭi-Geeṭādhyāya ...	...	81
XXIV—Jñāna-Geeṭādhyāya ...	...	84
XXV—Yôga-Geeṭādhyāya ...	...	87
XXVI—Brahmá-Sṭuṭi-Geeṭādhyāya	...	90
7. Index of Slokas of the present Edition and of other Edition	...	101

5 MAR 1917

FOREWORD.

This edition of the *Geeṭā* is, in a very real and substantial sense, a new one. The seventy and odd verses, which ought to form part of the Scripture, but are included in none of the existing editions, have been traced and duly incorporated into it. The question therefore " Is the *Geeṭā* complete ?", raised recently in the columns of the newspapers, will no longer bear discussion. Any one, who might have thought that those who raised this question of incompleteness had the least idea of tampering with the text of this venerable book, should no longer allow such a suspicion to linger in his mind. It is needless to say that none of the verses, in question, are of modern invention and all of them are to be found in the parent work, the *Máhábháraṭa*, but in parts and contexts where they should not be. All that has been done is merely to transpose them to their proper place in this *Geeṭā*, thereby making it what it was in the *Bháraṭa* of twenty-four thousand ślôkas, the predecessor of the epic as we have it now. (See *Āḍiparva* I. 78.) The details as to the verses incorporated, as stated above are dealt with in the Editor's preface, and it is therefore unnecessary to add anything regarding them. Though the addition, thus made, does not, in the slightest degree, affect the teaching of the Lord according to all the existing editions, yet there can be no doubt that a manifest symmetry and completeness are secured to the Scripture by the incorporation into it of the verses alluded to.

The above-mentioned change is, however, not the main ground for the claim that this edition is new. Its novelty and

value rest chiefly on the division of the Scripture into twenty-six chapters adopted in accordance with Hamsa-yôgi's commentary known as the *Khanda-rahasya*. This commentary, hitherto little known outside the ancient Organization called the Śuddha-dharma-mandala, is a veritable store-house of invaluable interpretations of the secret teachings, contained in some of the most important Āryan sacred books such as parts of the *Vêda*, a number of the *Upanishads*, the *Mahâbhârata*, the *Râmâyana* and a few of the *Purânas*.

It may at once be pointed out that the name Hamsa-yôgi is not the name of a specific individual author but that of an adhikâra-purusha, who is a member of the occult hierarchy engaged in the spiritual government of our globe, and who is charged with the duty of furnishing to the world esoteric explanations of scriptural teachings from time to time. In the preface to the said commentary, in so far as it relates to the *Geetâ*, the author points out that the original division was into twenty-four chapters, excluding the first called the *Geetâvatâra*, which is merely introductory, and the last named the *Brahma stuti*, devoted to eulogy of Brahman.

Those, who have so long been accustomed to the division of the book into eighteen chapters, will naturally demand an explanation of the present division into twenty-four chapters, now for the first time made publicly known. The obvious answer is that the division has its foundation in the Gâyatri. But it may be asked how it was that such a foundation was felt to be necessary by the author? Some elucidation of this also may be attempted forthwith. It lies in the unbounded sway which has been exercised on the Āryan settlers in the south of the Himâlayas by two of the greatest symbols known to civilized man. They are the Pranava or the syllable Ōm, made up of the three letters *A*, *U* and *M* and the fourth letter *Ee* which, according to the phonetic rules of

ancient Samskṛṭ grammar, is latent in them; and the Gâyaṭri, which consists of the following 24 syllables—*taṭ-sa-vi-ṭur-va-rê-ṇi-yam-bhar-gô dê-va-sya-ḍhee-ma-hi - ḍhi-yô-yô-naḥ-pra-chô-ḍa-yâṭ*. Of these symbols, the former was, if one may say so, of primeval origin. At all events, it was pre-Âryan as is evident from the mantra "*Ôm maṇi padmê hum*," still in use in those countries where the blood in the bulk of the population is Atlântean. Of the four letters of the Praṇava, the first represents Âṭma or the Self-aspect of Brahman; U the Prakṛṭi or the Not-self aspect; M the patent relation between the two; and Ee the latent one, both together being spoken of as the Śakṭi or the Force-aspect. These four ultimate concepts furnish the basis for a synthetic philosophy, which strictly accounts for everything in the manifested cosmos. Further, the monosyllable itself is more than a mere symbol and when uttered by a true white magician, it is capable of producing the most marvellous results. This syllable has to be pronounced at the beginning and the end of every sacrifice, of every religious rite, of the study of the scriptures and of the recitation of manṭras by those who meditate with the aid of them.

Next, as regards the Gâyaṭri, both in point of spiritual power and in its value as a symbol, it is second only to the Praṇava which it, in a way, expands and exemplifies, and consequently is spoken of as Vêda-mâṭâ, the Mother of Knowledge, sciences and arts. Hence, the long established practice of writers of Scriptures like the *Mahâbhâraṭa*, to model their compositions on the analogy of the Gâyaṭri, for the double purpose of invoking divine benediction on such compositions and of making them the means of conveying lessons of great significance to those who study them. This being the case, the next point for consideration is, out of the great variety of objects and ideas comprised in and symbolised by the Gâyaṭri, what the things or ideas were that the author of the *Geeṭâ* had specially in his

mind in making the chapters twenty-four? They are, for very clear reasons, the twenty-four great factors which enter into the constitution of the manifested cosmos, including, of course, the evolution of our own humanity. Those factors, in the technical language of the books, are the twenty-four ṭaṭvas evolved out of the Matter-aspect of Brahman called moola-ṭaṭva in the *Yôga-ḍeepikâ*, by the Force-aspect of Brahman called bahu-bhavana-mahâ-śakṭi according to the ideation of Brahman's Self-aspect, the Paramâṭman. The ṭaṭvas, in question, consist, as is well-known, of the five mahâ-bhooṭas or the elementary substances which are the prototypes of what, in our own physical plane, are called earth, water, fire, air and ether; the five ṭanmâṭrâs or the vibratory rates which regulate and govern the guṇa or quality peculiar to each of the said five elements; the five karmênḍriyas or motor-organs; the five gñânênḍriyas or sensory organs; manas, the organ of ratiocination and intellect; buḍḍhi, the organ of intuition; ahamkâra, the organ of egoism or the 'I'; and the avyakṭa, the subtlest undifferentiated organ of the Āṭma or the Monad. To pursue the subject in the very instructive words of the *Ḍharma-ḍeepikâ* I. ii. 2—18 :—

"The twenty-four ṭaṭvas are named Puru and their collective aspect bears the same name.

"That is no other than the divine City with nine gateways. The Self reposes in it and ḍerives, in consequence, its name of Purusha in all the worlds.

"All men are hence called purushas and likewise the ḍêvas.

"The purushârṭhâs are but the powers of Purusha that secure for him the desired results. Hear me while I explain to you their nature and characteristics.

"Ḍharma, Arṭha, Kâma and Môksha are recognized as the purushârṭhas; but there is a fifth known as Prâpṭi.

"To every one comes the feeling 'I will become the Protector of all', hence such protectorship becomes the foremost and first Aim of his existence. So, Ḍharma, the first of the purushârṭhas, is said by the wise to be no other than that protectorship.

"Every man resolves within himself 'I will become the knower of *that* which forms the connotation of all sounds:' hence, Arṭha forms the second of the purushârṭhas; so say the knowers of Truth.

"Every man says to himself 'I will be happy;' that Kâma or desire forms the third of the purushârṭhas which manifests itself as that happiness.

"Every one says to himself at the end of all his labours 'I am free': hence Môksha or liberation is said to be the fourth of the purushârṭhas.

"Every one says to himself 'I have at last reached the goal'; hence Prâpṭi or realization, beneficent in its nature, is declared by the knowers of Brahman to be a purushârṭha too"

It will thus be obvious that one object of the author in making the chapters correspond in number to the syllables of the Gâyaṭri was indelibly to fix upon the mind of the student what all ought to know,—the intimate and inseparable connection that subsists between the two dozen factors which lie at the very root of the evolution of men and dêvas on the one hand and on the other, the splendid fruition of that evolution, the purushârṭhas, so well described in the passages quoted above. It may not be out of place to add that Vâlmeeki's *Râmâyaṇa* furnishes another striking instance of the adoption of a similar scheme; the scheme being the introduction of the twenty-four letters found in the Gâyaṭri into an equal number of verses

respectively, each of which stands at the head of a group of one thousand, out of the twenty-four thousands that make up the whole epic. Furthermore, this immortal work of the maharshi, (whom the silver-tongued Kâliḍâsa, with becoming reverence, speaks of as the Seer of the Path, *mârgaḍarśi maharshi*) itself contains a *Geeṭâ* in twenty-six chapters bearing the name *Ârsha Geeṭâ*, which, with Lord Nârâyaṇa's blessings, it is hoped, would see the light of day at no distant date (*Ḍharma-ḍeepekâ* V. i, 48, 49).

Passing next to the second notable feature of the division, namely, the classification of the twenty-four chapters into four groups, here again, it is the Gayaṭri that furnishes the basis, in that the groups correspond to what are called its four feet (chaṭushpâṭ). To render this apparently enigmatical statement intelligible, some explanation may be necessary. That samsâra or conditioned existence is no other than Brahman in Its manifested aspect, is a settled point. And, in all conditioned existence, three factors stand out foremost. They are gñâna or cognition, ichchhâ or desire and kriyâ or activity. Their summation is what we know and speak of as consciousness and life. This life, in expressing itself, exhibits four distinctly marked stages or states. In the lowest of them, lowest only from *our* point of view—activity, in the next higher—desire, and in what is above it—cognition, predominate respectively. In the fourth or the last stage or state, there is the merging and summation of the lower three. The experience in this highest state of sublime fruition is so unique, profound and blissful as to warrant such numerous high sounding names as Samâḍhi, Śuḍḍha-ḍharma, Yôga, Amṛṭa, Nirvâṇa, Sukha, Êka, Namaskâra, Śaraṇa, Brahma-samsṭhiṭi, Paramapaḍa and Ṭureeya (see also Foreword to the *Praṇava-vâḍa*, p. 29). And it is in this last state, the Self shines forth most and accounts for the description of it in that celebrated passage

of the *Mâṇdookya Upanishaḍ* I. 7. "*Chaṭurṭham manyanṭê sa âṭma sa vijneyah*—They think of it as the Fourth. That is the Self. And That should be known". These four states have been viewed as strung together on a thread in obedience to the Divine Will and is spoken of as Bhagavaṭ-sankalpa-sooṭra. To be sure, it is to impress what has been thus roughly indicated above upon all who devote themselves to the study of the sacred science which the *Geeṭâ* expounds, that the division into four groups has been made in it the very groundwork, as it were, of the whole structure.

The last and the third feature of the arrangement which requires notice is, that each of the four groups consists of six chapters and neither more nor less. The reason is that this number also has been used as a technical sign for certain ideas and facts deserving to be known and remembered. The ideas, relevant in the present connection, are what relate to the duties incumbent upon a member of Āryan society according to the sacred Books. Those duties are (1) Aḍhyâyana—study, (2) Aḍhyâpana—teaching, (3) Yajana—sacrifice, (4) Yâjana—conducting a sacrifice for others, (5) Ḍâna — giving and (6) Praṭigraha—receiving. These duties, in relation to a person who is an aspirant for liberation, are explained in the *Ḍharma-deepikâ*, I. ii, 36-40, to be as follows :

(1) the subject of study is Brahman in the light of Its symbol, the Praṇava ;

(2) the work of teaching is to instil in others the excellence of seeing everything with an equal eye ;

(3) sacrifice is the attitude which enables the aspirant to stand face to face with his own Higher Self as well as the Supreme Self ;

(4) the conducting of a sacrifice forothers is the seeing of himself everywhere ;

(5) giving is the surrender of the Self to Brahman through meditation on the Absolute (śuḍḍha-yôga); and

(6) receiving is but the preserving of the body for the purpose of observing ḍharma.

Manifestly, it is to remind aspirants for liberation that among other things, such are the very peculiar duties incumbent upon them, that the groups are made to consist of six chapters each.

No reference has been made till now to the reason for the introduction by the author of the first and the twenty-sixth chapters and his linking them with the body of the twenty-four chapters compacted together under the four groups. The obvious explanation is that the Gâyaṭri can never stand by itself but only in relation to the Praṇava which is its one basis and support. In actual practice too, the manṭra of the twenty-four syllables is uttered with an Ōm at the beginning, that is, before the syllable ṭaṭ, and another at the end, that is, after the syllable yaṭ. The two Ōms represent Brahman, the substratum of the twenty-four primary factors to which the twenty-four chapters correspond. The Ōm at the beginning signifies that Brahman is the source from which the factors manifest themselves, and Ōm at the end signifies that those factors merge and become synthesised in that very Brahman. All this is made quite plain by the respective contents of the two chapters.

In the first chapter, no doubt, prominence is given only to the Śakti-aspect of Brahman; that is because She is the Mahâ chaiṭanyam, the One Life in the whole cosmos, carrying out the infinite evolutionary processes therein. Another reason for the prominence is that it is this Mahâ-chaiṭanyam which all must invoke in order that success may attend their undertakings. The same is pointed out by Kṛshṇa asking Arjuna to offer

worship to Ḍurgâ* for success when Bheeshma, the generalissimo of the Kurus, blares his conch by way of actual

---

* Professor Moulton's incident, as it might be described for brevity's sake, which occupied public attention recently, naturally occurs to one's mind in this connection. It is high time that the ignorance involved in the invention of the phrase "She-devil" by that professor, is exposed by some one quite competent to undertake the task. No one could do it better, if he will, than the learned scholar who, under the name of Arthur Avelin, has placed the literary world under a deep debt of gratitude by his able translations of some portions of the great body of literature bearing upon Śakṭi-ḍharma, as he has felicitously termed it—a literature awaiting proper study and exposition. In the meantime one should not allow this opportunity to pass by without putting on record an emphatic protest against the insult offered by the inventor of the objectionable phrase, alluded to above, to the votaries of the Goddess about whom he seems to have notions so grotesque as inevitably imply utter absence of knowledge of the subject he pretended to deal with. Surely none that had paid even the slightest attention to the abundant information accessible in the sacred books of the said votaries, regarding the aspect of Brahman spoken of as Śakṭi, could fail to understand her real and supreme nature and fall into the egregious blunder of which the professor has been guilty.

Even a boy, who has been taught the Gâyaṭri by means of which he has to invoke her daily, would know that to every one who worships her, she is the Mother, the Teacher, the Protector and the Saviour as her well-known names "Sâviṭri" "Sarasvaṭi" and "Gâyaṭri" which he uses in the course of the worship, respectively connote.

True she has other names, a thousand of them too, described in many portions of the Scripture, including the one which has excited the professor to make such a display of his fanaticism. These names are all fully explained, as for instance, in the commentary by Bhâskara on "Laliṭâ-ahasra-nâma" translated into English by R. Ananṭa-kṛshṇa Śâsṭri, ow employed in the State Library of Baroda, with the assistance of the ate Mr. Cooper Oakley, once Registrar of the University on behalf of which the professor was to have lectured. The whole of those names do o more than point in detail to her infinite activities which, however, must e and are summed up under the three heads of creation, preservation and isintegration. Now who does not know that in himself as well as in verything around him those three processes are ceaselessly going on?

declaration of war. The contents of the twenty-sixth chapter are even more clear on the matter. There Arjuna once more offers worship to Brahman after the conclusion of the discourse

---

And none but men of supposed erudition like the professor could think of ascribing creation and preservation alone to the Divinity and allocate disintegration to what is not It.

A materialistic man is so wedded to and overpowered by the mere sense of pleasure that he cannot understand that pain and suffering, misfortune and catastrophe are the very instruments by which man's lower nature is purified so that his higher one may grow unhindered. Divine power righting wrongs by death and bloodshed, as for instance in the seat of war just now, is incomprehensible to him. That the awe-inspiring aspect in which the Godhead reveals itself in cataclysms which sink continents into the sea at one stroke, as it were, as well as the love and delight-inspiring aspect of it which reveals itself in landscapes of grandeur and beauty, charming faces and the like, are equally entitled to reverence and worship, seems to be beyond the grasp of minds constituted like that of the professor. Those minds alone can look upon disintegration as evil, forgetting that that process is as necessary as the other two for the healthy existence of everything.

This simple truth has never been lost sight of by the Āryans and consequently the Goddess he invokes is as acceptable to them as the universal disintegrating agent as she is in Her creative and preservative capacity. She is always to them a Goddess and never a devil. And so such names of hers Kâli, Châmuṇḍi and Bhairavi, etc., descriptive of her retributive and chastening attributes appeal to his devotional nature not a whit less than Her other names descriptive of Her benign qualities.

It would have been well that, in the discussion before the Senate, those Fellows, who rightly and courageously opposed the proposal to invite the professor to lecture on its behalf, were less apologetic than some of them seemed to have been in their speeches, judging from the reports in the newspapers. These gentlemen were entitled to put their opposition on much stronger grounds than that the professor behaved obnoxiously in writing as he did of what was an object of worship to the whole Āryan community with such levity. They had a right to point out that the offensive phrase invented by him disclosed, on the face of it, the unfounded character of the claim for Oriental rudition which was, by the bye, to be paid for at a rate too high in all conscience.

by Kṛshṇa, but this time, however, without special reference to any limited aspect of It.

The gentlemen could have gone still further and asserted that the Goddess blasphemed by the professor was identical with the Holy Ghost that forms the third person in the Trinity according to the Christian creed itself. This has been pointed out more than once. The late Mr. T. Subba Row, one of the most brilliant graduates of the local University and a deep student of comparative religion, lecturing thirty years ago in December 1886, enters fully into the nature and characteristics of this third aspect of the Trinity from the Āryan point of view. A few of his illuminating observations are quoted below as the little book containing his lectures is not as widely known as its high merits justify :—

"In the same manner (as the visible Sun which radiates heat and light), Parabrahman radiates from the Logos and manifests itself as the light and energy of the Logos. Now we see the first manifestation of Brahman is a Trinity, the highest Trinity that we are capable of understanding. It consists of Moola-prakṛti, Eeśvara or the Logos and the conscious energy of the Logos which is its power and light.

This light from the Logos is called the Ḍaivee-prakṛti in the *Geetâ*, it is the Gnostic Sophia and the Holy Ghost of the Christians.

To make this clearer, I may point out that this light is symbolised as Gâyatri. You know Gâyatṛi is not Prakṛti. It is considered as the Light of the Logos and in order to convey to our minds a definite image, it is represented as the Light of the Sun. But the Sun from which it springs is not the physical Sun that we see but the Central Sun of the Light of Wisdom. This Light is further called the "Mahâ-chaitanyam" of the whole cosmos. It is the life of the whole of Nature. It will be observed that what manifests itself as light, as consciousness, and as force is just one and the same energy. All the various kinds of forces that we know of, all the various modes of consciousness with which we are acquainted, and life manifested in every kind of organism are but the manifestations of one and the same power being one that springs from the Logos originally.

This light of the Logos is the link, so to speak, between objective matter and the subjective thought of Eeśvara. It is called in several Buddhist books as Fohat. It is the one instrument with which the Logos works." (*Philosophy of the Bhagavaḍ-geetâ* by T. Subba Row, 1912, pp. 15, 16, 17, 18.)

With reference to the suggestive name, *Geetávatára adhyáya*, by which the said first chapter is called, it would interest readers if their attention is drawn to the very crucial circumstances in which the Scripture made its appearance. They were as follows:—It was the duty of Nárâyaṇa, the supreme head of the occult hierarchy in charge of our globe, to arrange for the ushering in of the Kali-yuga with as little commotion and disturbance as such a transition period would admit. Accordingly, the Lord sent forth a ray of Himself through the person called Kṛshṇa, to do what was necessary on the spot. Similarly, Nara, the chief minister of the Lord, was directed to send and did send a ray of His to act through the person called Arjuna. These two avatâras performed their appointed task completely. At last, the time came for them to lay down their high offices and to give the final message to the humanity that was to evolve in the new age. This message was delivered at the most important meeting which took place during the very last sitting of the Parliament of Nations, if one may so describe it, convened to decide questions of great moment—questions affecting the very safety of the world and the happiness of humanity. Among them were such questions as the following: Were the Pânchâlâs, like the modern Belgians, to be left to the mercy

It was therefore open to the members of the Senate who opposed the professor's selection, to say that in insulting the Hindu community, he was insulting his own creed. To allow what the professor wrote in the *Methodist Recorder* of the 4th September last to pass without notice would be wrong, considering that a responsible authority did not hesitate to propose his name as that of a gentleman entitled to fill the chair of a teacher on behalf of the University.

It would have been certainly more dignified had the Director of Public Instruction, whose great sympathy and respect to the community insulted in the present instance are well-known and appreciated, declined to move the resolution which was deservedly rejected to the University's credit that was in danger of being lost.

of the overwhelming forces of the then Superman, Ḍuryôḍhana? Or, were they to have the support of the allied armies? Was the future civilization to be utterly materialistic, and brute force to rule over men? Or were justice and spirituality to have another chance to reign on earth? In a word, was there to be war or peace? Such was the critical juncture when the final message had to be given. The whole situation was grasped with wonderful tact and insight; the cobwebs of the pacifists were swept aside; the duty of fighting on behalf of a righteous cause was declared in no uncertain terms, and, in order that the will of the Supreme may be done and the future evolution of the humanity allowed to run its course smoothly on to the ordained end, the path to be trodden by it, in the coming age, was marked out with the unerring wisdom of Him who came in obedience to the law of world-government enunciated in the well-known verse:

> "*Yaḍâ yaḍâ hi ḍharmasya glânir bhavaṭi Bhâraṭa!*
> *Abhyuṭṭhânam aḍharmasya ṭaḍâṭmânam srjâmy aham,*
> *Pariṭrâṇâya sâḍhoonâm vinâśâya cha ḍushkrṭâm,*
> *Ḍharma samsṭhâpanârṭhâya sambhavâmi yugê yugê.*"

The *Geeṭâ* is the record of that glorious message which has ever since been cherished as the very life-blood of the Âryans * for whom it was mainly intended and which has been during these many centuries preserved by the Indo-Âryan branch among them for the benefit of the whole world.

---

* The civilisation of this race has not yet reached its highest point; and that cannot be so long as things continue in the deplorable state in which they are in the parts of the world occupied by the different branches of it claiming to be the most advanced in knowledge, manners and character. The parallel between the present state of affairs in the said parts and what existed when the avaṭâra that gave the *Geeṭâ* came is so exact as to make the advent of another avaṭâra indispensable. And surely those many men and women, who are ardently looking forward to the advent of a Supreme Teacher at no distant date, are not credulous

To sum up, in a few sentences, the author's scheme described above at some length, it may, in one view, be taken as intended to convey, by a simple arithmetical formula certain great facts connected with the human evolution, from the moment when the Divine fragment '*mamaivâmśa*', in the language of Śree Kṛshṇa, descends into matter, thus gets bound, and starts on the journey, along the downward arc, the pravṛṭṭi-mârga, until it reaches along the upward arc, the nivṛṭṭi-mârga, the other end of the journey, and becomes free again. The formula runs thus :—

0,4 into 6 = 24,0

The figure 4 represents the four states of matter differing in density, through which the evolving ego makes his journey, their names being sṭhoola—the gross, sookshma—the subtle, kâraṇa—the causal and ṭureeya—the fourth. The figure also marks the different stages of the Ego's consciousness in the aforesaid planes of matter, the names of those states being jâgraṭ, svapna, sushupṭi and ṭureeya, the English equivalents of which do not express their real meaning. The figure 6 represents certain most essential and important activities or works of the Ego during his evolution :—

i. educating oneself ;

ii. educating others,

iii. as the result of the last two, sacrifice of one's self-centredness,

---

persons who are victims to their own fancy and imagination, but who through their intuition, see the coming great event correctly. May their expectations be realised and may that Teacher and avatâra appear soon in fulfilment of the promise contained in the words of the verse "*sam-bhavâmi yuge yuge*" quoted above, restore ḍharma and righteousness, and, among the other changes to be effected by Him, uplift our down-trodden nation which has in spite of difficulties managed to hold the great common heir-loom—the *Geeṭa*—in trust for all mankind.

iv. substitution of the motive power of service to the world for the centre thus sacrificed,

v. surrender of the individual self unto its source, Brahman, which brings about liberation,

vi. the liberated spirit voluntarily accepting limitation in the shape of the human body or the subtler vestures of the Nirmâṇa-kâya, Sambhôga-kâya, Ḍharma-kâya and the like, in order to help less evolved egos towards their liberation.

The figure 24 represents the total output of the whole evolutionary process,—the 24 ṭaṭvas. As regards the zero at either end of the formula, it represents Brahman which can only be known by the eliminating process of '*Nêṭi Nêṭi*' —Not this, Not this. It is equivalent to saying that Brahman is No-thing to us. Therefore a zero is the best mathematical symbol for such a predicate the No-thing, which nevertheless cannot but be regarded as the Plenum. Such a predicate is *ex hypothesis* incapable of being, in any way, affected by the something which is spoken of as evoluting in it. And so, the scriptural saying: "*Poorṇam aḍah, poorṇam iḍam, poorṇâṭ poorṇam uḍachyaṭê, poorṇasya poorṇam âḍâya poorṇam êva avaśishyaṭê.* That is full and this is full; from That full rises this full. Taking away this full from That, what remains is yet full." Hence the uses of zeros at both ends of the formula is what it must be.

Having thus discussed the most important aspect of the division and arrangement in question, it is scarcely necessary to add that, all that has been said so far deals with only but a small part of the ground meant by the author to be covered by his scheme. What the late Mr. T. Subba Row observes regarding the table of the twelve signs of the zodiac is most likely true of this scheme also. And the key may have to be

turned seven times over to unlock all that it contains. Bu this must be left to competent hands.

Passing on to the contents themselves of the Scripture one may, without exaggeration, say that the book, in th light in which it is presented in the current editions, ha hitherto been in more than one sense a puzzle and a riddle It fascinates but eludes real solution. Nay, it sets up, as i were, redoubtable champions against each other; as, for example in the latest instance, of the modern action-loving robus Tilak *versus* the ancient venerable subtle Śankara of mâyâ fame According however to the arrangement followed by Hamsa-yôgi and reproduced here, it is believed that the Scripture will be found to be quite a revelation to earnest students. For, the remarkable sequence of thought that runs throughout the chapters, and the logical coherence that characterises the relation of the chapter preceding with the one that succeeds it, afford the light necessary for a firm grasp of the great and leading ideas intended to be conveyed to the student. Combined with the light thus available on the very face of the chapters themselves, a study of them with the help of Hamsa-yôgi's priceless comments and explanations cannot but be of the utmost profit to all who are able to overcome the possible prejudice due to the fact that the arrangement and the commentary in question have hitherto not been known widely and publicly. As might be expected, Hamsa-yôgi departs materially in many instances from the interpretations of other commentators. It is not possible here to enter into any consideration of such differences. However, by way of illustrating the point, attention may be drawn to the meaning attached by Hamsa-yôgi to two significant terms that occur frequently in the *Geetâ*, namely, aham and mâm. In connection with more than one verse, both the terms are understood by Him to be, in truth, inapplicable to Śree Kṛshṇa. The

former term is construed as the Āṭman, the Self that is immanent in all, and the latter Brahman's Śakṭi. The absolute propriety and reasonableness of attaching such meanings to the two said important terms will be most clearly seen in the case of the famous verse which is the concluding one in the discourse and which has been a source of much controversy among the followers of the different creeds. Put by way only of free paraphrase with an explanatory word or two added, Hamsa-yôgi's interpretation of the verse comes to this: "Abandon all notions and actions engendered by the great Illusion, the heresy of Separateness; seek the grace of Brahman's Śakṭi and, through Her, attach yourself and hold fast to the One, the supreme synthesis of all. And then the Self will save you from the misery and suffering due to delusions which are the offspring of that heresy." That this interpretation is the one most consonant to the great truths underlying all the Upanishaḍic teachings, of which the *Geeṭā* has been rightly spoken of as the very cream, is unquestionable. For, to the intellect which honestly seeks for the cause of all conditioned existence, no rest is possible, unless and until it is grasped that the whole of the ever-changing and endless phenomena are but the manifestations of the unchanging eternal causeless Cause, the 'unmoved Mover' of Leibnitz, the Absolute. And consequently, only when one unreservedly centres himself, as it were, in that Absolute, he is on the right path; hence the injunction in the verse to reach the One, the Absolute, in which everything is synthesised.

As regards seeking the grace of Śakṭi, the reason is that She alone is the path to the attainment of the goal according to the tenets of the Suḍḍha-ḍharma-maṇdala, which but reflects primeval teaching, as has been attempted to be shown in the Foreword to the *Yôga-deepikâ*, pp. 23-24. In addition to what has been urged there, it would be most appropriate here to

pointedly invite attention to the fervent prayer which every Āryan is enjoined to address to that Śakṭi at the twilight hour, of morning and evening, as he begins to meditate on Her adorable divine Light that at first burns up all the dross, all the evil and then illumines: "*Varēṇiyam bhargō dēvasya.*" Look at the terms of this invocation beginning with 'Āyāṭu varaḍâ ḍêvi' and consider whether they do not afford the strongest support to the position taken up by the commentator in this matter: "Come Thou, O Goddess, that granteth our prayers; Thou art the unperishing, the equal of Brahman. O Gâyaṭri, the mother of metres, accept this vêḍic chant and prayer of ours; Thou art the vital element, the power of endurance, courage and strength in us; Thou art Radiance; Thou art the abode of the shining Ones and the adored of them; Thou art all and their life; Thou art everything and its life: Thou art the vanquisher and the subduer. Ōm." The very names by which the Goddess thus addressed are known, show the all-embracing relation in which She stands to the universe as a whole and to every devotee of Hers. She is Sâviṭri, the Producer and the Mother; She is Sarasvaṭi, the Teacher and Bestower of knowledge and wisdom; She is Gâyaṭri—She it is that enables the worshipper who chants vêḍic prayers to Her to cross from this shore of bondage to that of liberation. How then can anyone rightly question the correctness of the interpretation of the term mâm which the commentator has adopted?

Lastly, as to the commentator's construction of the term aham: Now, in taking it as synonymous with the universal Self, from the mere grammatical point of view even, Hamsayôgi has the conclusive authority of the *Geeṭâ* itself, as for instance, in the following verse—*Aham âṭmâ Guḍâkêśa! sarva bhooṭâ śaya sṭhiṭah; aham âdiścha maḍhyancha bhooṭânâm*

anṭa êva cha—Aham, O Gudâkêśa, is the Self, seated in the heart of all beings; Aham is the beginning, the middle and also the end of all beings.

Again, in asserting that it is that Self that is the one source of salvation to all, the commentator takes up the only tenable position. For, none can deny that salvation can come only from within, from the Self in the heart and from no other source. Nowhere is this more explicitly put than in the verse which runs thus:—*Têshâm êva anukampârṭham aham gñânajam ṭamah nâśayâmy âṭmabhâvasṭhô gñâna ḍeepêna bhâsvaṭâ*—Hence it is that through compassion, I, the Self (aham) destroy the darkness and delusions born of nescience by means of the Light of the lamp of wisdom existing in thy own Self." It is this all-important fact, that salvation is from within, which is most difficult to realise. And as the *Kathôpanishad*, IV. 1, puts it "*Kaśchiṭ ḍheerah praṭyagâṭmânam aikshaṭ, âvṛṭṭa chakshur amṛṭaṭvam ichchan*—Rare indeed is that wise One who, intent upon immortality and with eyes turned inward, seeth the Praṭyagâṭman." And that is why world-Teachers have at all times endeavoured to impress upon humanity that the salvation of every man is in his own hands. In a charming account (in the form of a novel) of a great One, who went through the tragedy which every soul sooner or later has to undergo and received the illumination that brings with it the peace that passeth the understanding, the vital point under notice is expressed in words which once read or heard can never be forgotten. After his initiation and admission into the Great White Brotherhood ever bent upon serving the world, the hero of the story is addressed by the priest who acts as the hierophant on the occasion thus:—"Hear me, my brother, there are three Truths which are absolute, and which cannot be lost, but yet remain silent for lack of speech.

"The soul of man is immortal, and its future is the future of a thing whose growth and splendour has no limit.

"The principle which gives life dwells in us, and without us, is undying and eternally beneficient, is not heard or seen or smelt, but is perceived by the man who desires perception.

"Each man is his own absolute law-giver, the dispenser of glory or gloom to himself; the decreer of his life, his reward, his punishment.

"These Truths, which are as great as is life itself, are as simple as the simplest mind of man. Feed the hungry with them. Farewell...." (*The Idyll of the White Lotus*, pp. 183-184, 3rd edition).

Such being the case, Hamsa-yôgi could not but have construed the term aham as he does, the more so because his commentary is intended for the use of students fully capable of following the inner teachings of the Scripture.

The concluding few lines in the last paragraph would show that it is not meant to suggest that commentators who take the two words aham and mám as referring to Sree Kṛshṇa do so without warrant. For, the terms themselves do also admit of such an interpretation. Nor is it difficult to see why words capable of such double interpretation occur in this and other similar Scriptures. The simple reason is that all may profit by the teaching to the extent each one's development permits. For example, in this very instance, whilst Hamsa-yôgi's construction will appeal only to the advanced student, it would be otherwise in regard to one who could not as yet rise to the conception of the Deity as impersonal. Another justification for the employment of the term Aham, which covers the actual speaker who is the avatára on the one hand and the universal Self on the other, is that the former throughout the discourse speaks only in the name of the latter, the supreme Teacher.

As to the interpretation of the ordinary commentator, it cannot result in any real misconception if the representative character of the speaker, just alluded to, is steadily kept in view. Such however is not the case, owing to the mistaken view largely prevalent as to who Śree Kṛshṇa in truth was. Strangely enough, He is taken to be a direct avaṭâra of Paramâṭman Himself. No one, who reflects for a moment that our globe is but an infinitesimal speck in one tiny world-system out of the countless millions of solar systems in endless space, could help rejecting as absurd the idea that to promulgate on that speck the teachings of the *Geeṭâ* at the beginning of the cycle called Kali-yuga, there was nothing left to the Deity immanent in all nature but Himself to come down and do the simple work which it was the duty of the Head of the occult hierarchy in charge of the globe to get performed. Such idea reveals colossal ignorance of the nature of that ineffable universal presence. Be this as it may, it passes one's comprehension how such an erroneous notion continues to be entertained by many in the face of repeated and most direct statements in many parts of the *Mahâbhâraṭa* that Arjuna and Kṛshṇa were avaṭâras of Nara and Nârâyaṇa alone. In proceeding upon this view of the real nature of the two avaṭâras, Hamsa-yôgi takes care to clear up a difficulty which is likely to suggest itself with reference to Arjuna in the minds of superficial students. Arjuna's unwillingness to fight, in spite of his duty to do so, and the confusion of mind and forgetfulness, which he says he labours under during the discourse, seem utterly inconsistent with the wisdom and knowledge which cannot but belong to Him as the avaṭâra of Nara, the constant companion of, and the maharshi engaged in tapas along with, Nârâyaṇa Himself.

This seeming inconsistency is explained away by Hamsa-yōgi by pointing out that Nara was the representative

of humanity and their spokesman—lôka-pravâdaka and jana-pratinidhi, as he is described in *Dharma-deepikâ*, I. ii, 102—and consequently, everything in His conduct that seems incompatible with His own exalted personal nature should be taken as reflecting what is true only of the uninitiated soul confronted with the darkness and trials inevitable at such a critical time as the period of transition between the end of one great cycle and the beginning of another. In this view, however, it may be asked why the author made the mighty maharshi, the associate of Nârâyana, appear in the seemingly anomalous aspect in which He is presented in the divine colloquy? The answer is that it was part of that author's most happy plan adopted by him to carry out his object of making the work a household word among the people for whom he wrote—an object which could not have been attained, had the *Geetâ* been a mere dry digest of abstruse metaphysic. Now, what has contributed towards the attainment of the author's intention more than the way he has drawn the characters of the two leading actors?—Arjuna, the brave warrior and prince, ignobly refusing to fight at the critical moment and falling into a state of utter despair and despondency which cannot but excite pity in all, and Krshna, his life-long friend and relative, bringing him round gradually by love and compassion towards him, by dint of infinite patience from beginning to end, and by reviving his spirit by constant and dignified allusions to his manly characteristics and royal traits implied in the well-chosen epithets used in addressing him during all the time he was made to plunge into metaphysical mysteries? Surely, it is such portraiture of these two *dramatis personæ* which lends to this Book of Books the perennial human interest that has made it the proud possession of man for millenia. To overlook so noticeable a feature of such a composition is sadly to miss its artistic side. And

certainly, credit is due to Hamsa-yôgi for his having called attention to this side of it, though but indirectly, by his pointing out that there can be no ground for misapprehension in the mind of the student on the score of Arjuna's behaviour during the discourse, if it is remembered that such behaviour was only in the character of jana-pravâḍaka, the people's spokesman and their advocate, which Arjuna had to assume in the drama.

Turning from the said little digression, if it be one, it has to be observed that as the view of the two avaṭâras in question sanctioned by the *Mahâbhâraṭa*, is, as already stated, the one accepted by Hamsa-yôgi, his commentary will be better appreciated by students who agree with him than by those who differ from him on the point. And consequently, the former will find much that is original, illuminating and always consonant to reason in the disquisitions of this commentator. Pending their publication, readers of this edition will see that Gôbhila's *Kârikâ*, prefixed to the text, contains a remarkably succinct and clear explanation of the gist of each and every chapter according to the arrangement of the *Geeṭâ* here adopted. Furthermore, this *Kârikâ* is relied on by Hamsa-yôgi in the commentary and will thus form a useful introduction to the study of the commentary itself in due course.

In the fifty-two verses beginning with the 180th and ending the *Kârikâ*, Ghôbhila brings to light certain circumstances which might otherwise escape notice. According to his view, the first set of six chapters constitutes the gñâna or cognition group, the second, the sankalpa or ichcha or desire group; the third, the karma or activity group; and the fourth and the last, the yôga or samâhâra or summation group. Again he shows that the 25th chapter, the last but one, sums up the subject-matter of the preceding 24 chapters in regular order; that is to say:—The first verse of this penultimate

chapter deals with the very first of the twenty-four chapters namely, *Nara-Nârâyaṇa-ḍharma-geeṭâ*; the second verse with *Avaṭâra-geeṭâ*; the third with *Aḍhikâra-geeṭâ*; the fourth with *Śikshâ-geeṭâ*; the fifth with *Kiraṇa-geeṭâ*; the sixth with *Kaivalya-geeṭâ*; the seventh with *Swaroopa-geeṭâ*; the eighth with *Sâḍhana-ṭraya-geeṭâ*; the ninth with *Mâyâ* and *Môksha-geeṭâs*; the tenth with *Brahma-svaroopa-geeṭâ*; the eleventh with *Brahma-vibhooṭi-geeṭâ*; the twelfth and the thirteenth **with** *Prâṇâyâma-geeṭâ*; the fourteenth with *Paramâṭma geeṭâ*; the fifteenth with *Akshara-geeṭâ*; the sixteenth with *Râja-vidyâ-geeṭâ*; the seventeenth with *Parama-hamsa-geeṭâ*; the eighteenth with *Sanyâsa-geeṭâ*; the nineteenth with *Âṭma-geeṭa*; the twentieth with *Prakṛṭi-geeṭâ*; the twenty-first with *Karma-geeṭâ*; the twenty-second with *Bhakṭi-geeṭâ*; the twenty-third with *Gñâna-geeṭâ*; and the twenty-fourth with *Yôga-geeṭâ*. Furthermore, he points out that the twenty-sixth and the last chapter called, *Brahma-sṭuṭi-geeṭâ*, is to be understood as indicative of the very essence of the teaching of the whole Book. The intrinsic circumstances, thus brought to light by Gôbhila, cannot but prove to demonstration that this Âryan Book of Revelation, passed out of the superhuman hands that writ it, exactly as Gôbhila found it and as it is laid before the public, for the first time in this edition.

Among the statements of Gôbhila in this excellent summary of his, those bearing upon four most interesting points are particularly striking.

First of all, the statements regarding the vexed subject of mâyâ (1) deserve allusion. According to the tenets of the class of great thinkers, among whom Gôbhila occupies

---

(1) The derivation of the term mâyâ, according to the authorities of Śuḍḍha-ḍharma, is as follows:—The first letter 'm' represents Brahman collectively (samashti). The 2nd letter 'Â' means the manifested aspect of Brahman as Paramâṭma, Âṭma and Jeeva, cosmically. The third and

apparently a very high position, there is no unreality at all in what bears this name of mâyâ. It is a power of Brahman, as real as the rest of Its powers. It is this power which binds the unborn, unperishing and changeless Self to its ever changing material vehicles, wherein that Self undergoes experiences of a two-fold nature, such as the opposites of pleasure and pain and the like. The power appears in three forms spoken of as Ḍaivee-mâyâ, Ēshâ-mâyâ and Guṇamayee-mâyâ. The first is the one which relates to the Paramâṭman and is the aspect with which His work in the cosmos from the material point of view is effected. It is in this aspect of the Power that mahâṭmas who have reached liberation dwell and worship the Supreme Cause of all. The second is the instrument specially serving the great purposes of the Hierarchs and of the still higher Beings, who, having attained proximity to Brahman, appear as avaṭâra-purushas, for the protection of

---

the last letter 'yâ' is the feminine of 'yar' which connotes the bahu-bava-na-mahaśakti or the infinite becoming potency of Brahman at work in the whole of conditioned existence samsara. Cognition of the diverse things seen in such existence without relating them to their cause, the Brahmic potency, is aviḍyâ, illusory nescience, while the comprehension of their cause in them is viḍyâ or ripe knowledge. As the said aviḍyâ is the first and immediate result of the Self being bound to its material embodiment by Brahman's potency, the character of such a result has become a denomination of the cause itself. In this point of view, mâyâ is yâ mâ (that which is not) transposed according to what is called the ṭânṭrik vyutpatti or etymology.

With reference to the statement made above that 'm' represents Brahman, it is to be remembered that that letter is the last and the third in the Praṇava and it constitutes the connecting link between *A* the self and the not-self. That relation is said to be Nishêdha sambanḍha first affirming then negativing, identification followed by repudiation, pravṛṭṭi succeeded by pravṛṭṭi, bondage by liberation. Thus Brahman's śakṭi has two aspects, namely the matter—side and the spirit--side, the Upâḍhi and the life, the former being spoken of in the Geeṭâ as the ashta or the eight-fold Prakṛṭi and the latter Ḍaivi-prakṛṭi the Jeeva or the vivifying principle.

righteousness and the re-establishment of dharma, etc., in the worlds. Hamsa-yôgi explains, in the course of his comments that it was in the Ĕshâ-mâyâ form of the Lord that Arjuna saw the Viśvaroopa scene, so marvellous and wonderful, so terrible and awe-inspiring as to compel him to desist from continuing to witness it even with the Divine sight vouchsafed to him for the moment and tremblingly to implore the avatâra to close the scene by reassuming his pleasing and beautiful human form. The third concerns all whose human evolution is still in progress, and who would come under one or other of the four heads of gñâni, bhakṭa, karmaṭha and yôgi. It is this Guṇamayee-mâyâ which gives rise to four kinds of śraḍḍhas or tendencies and dispositions. That which is generated by the sâṭviki element is called sâṭviki or âṭma-parâ-śraḍḍha. It involves devotion to one's Higher self, that is the Âṭmic ray in each. Râjasi or samsâra-parâ śraḍḍha exhibits a strong desire for outward material life. Ṭâmasi or svaparâ-śraḍḍha induces, thorough identification with the lower nature, coupled with complete non-recognition of the Self. Lastly, the Ṭureeyâ or mahâ śraḍḍha, is the synthesising one, the basis of the other three and the best. The transcending over the influence of Guṇamayee-mâyâ is the attainment called Prâpṭi, the fifth and the highest of the purushârṭhas. Though the Power, in question, is, at first, the cause of ignorance and actions resulting therefrom, yet, later on, It eventually leads to true knowledge in the man who studies Its workings in himself and the world around him, samsâra, as has been well said, being the greatest teacher. And only through such study of samsâra and the resulting knowledge of the attributes of the Self can the influence of Guṇamayee-mâyâ be conquered. In connection with such conquest, a few more observations seem called for, even at the risk of their being supposed to be trite. That

fact has reference to the capability of the human will to attract or repel as it chooses the atomic elements of which Guṇamayee-mâyâ entirely consists. For example, the moment a thought of a vicious nature is allowed to enter into one's mind, there rush in ṭâmasik or râjasik atoms and molecules that conduce to the indulgence in, and the gratification of, the thought. But, if attention is turned away therefrom and directed to the good which is the opposite of such a thought, those atoms and molecules necessarily drop off and sâṭvik ones take their place. It follows, therefore, that the most effective way of subduing Guṇamayee-mâyâ is to cultivate the habit of exercising the will constantly and steadily, day by day, month by month, and year after year, in eschewing thoughts and emotions appertaining to one's lower nature and in ever dwelling on the high, the pure and the beautiful. Difficult as the cultivation of such a habit may seem, practice will disclose its supreme value. With the growth of such practice, the mind gets more and more steady and when it is stilled during meditation, the light of the Self shines out and leads to that calm which is unshakable and a source of eternal strength. The fortunate man who rules and regulates his life thus is gradually able to realise the golden truth so strikingly and impressively expressed in the following *Muṇdaka Upanishad*, passage II ii, 8:—

भिद्यते हृदयग्रन्थिः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे ॥

Bhiḍyaṭê hṛḍaya-granṭhih ; chhiḍyantê sarva-samśayâh ;
Ksheeyanṭê châsya karmâṇi ṭasmin ḍrashtê parâvarê.

"The knot of the heart is broken ; all doubts are destroyed ; and the effects of past actions are extinguished, when that Purusha, than whom none is higher, is seen. The aspirant who has come to realise the above truth is ever dear to

the aspect of Brahman's power characterised as the Gâyaṭri, the saviour, which never fails to uplift him. The Lord speaks of it in the *Geeṭâ* as the Ḍaivi-prakṛṭi or the Parâ. This has many other names to some of which Gôbhila in verses 97 and 98 refers thus:—Mâ, Mâhêśvari, Sarasvaṭi, Mahâ-lakshmi, Ḍurgâ, Kâli, Ḍakshiṇâ, Śree-viḍyâ and Yôga-viḍyâ. He adds that the yôgi ever worshipping this Brâhmic splendour, attains to peace and equableness. She is the bestower of every spiritual power, for she is the one fountain-head of spiritual force in all the universes.

Those who think it worth their while to bear in mind the respective functions of the two aspects of Brâhmic power so well analysed by Gôbhila will certainly find the problem of life far less obscure than it would otherwise be to them.

Next, Gôbhila's description of sanyâsa is worth serious attention. According to him, the true sanyâsin is one who, being devoted to the supreme Self, assiduously does everything connected with the turning of the wheel of Life under the unalterable conviction that such action by him is, apart from all personal motives, as indispensable and right as a necessary consequence of the inexorable fact that there is no element of chance whatsoever in the cosmos and that all things in it have their origin in the very nature of the Absolute. On the contrary, he who, subjecting himself to bodily privations and penances, acts from a desire to enjoy the fruits of his work, capable of producing pleasure and pain, is treated as inferior, while he, who neglects any duty of his connected with the wheel of Life, is spoken of as the lowest. It were well that the above wise opinions were shared more in this country and the notion, that the donning of the yellow robe and a life of comparative idleness were roads to emancipation, was at an end.

Thirdly, the explanations regarding the terms Sâroopya, Sâyujya, Sâlôkya and Sâmeepya-mukṭi afford abundant

ground for the reflection on the part of students who are anxious to obtain really definite ideas regarding the meanings of these terms. Gârgyâyana, in the *Praṇava-vâḍa*, takes these terms in relation to the cosmos in the abstract and explains them from that absolutely broad point of view. Gôbhila, however, restricts himself to our own world-system and bases his explanations upon the fundamental relations existing between the three universal factors of kriyâ, ichchâ and gñânâ. He points out that Sâroopya-mukṭi is secured by one possessing true knowledge of Brahman through śuḍḍha-karma or work done by way of service to the whole world and which service befits him for the office of aḍhikâra-purusha or a member of the Hierarchy connected with the world. Sâyujya-mukṭi is stated to be attained through the union effected with the divine Presence in the part of the world-system in which the mukṭa is evolving, as the result of śuḍḍha-bhakṭi or devotion to Eeśvara accompanied with constant prayer for the welfare of all according to time and place. Sâlôkya-mukṭi is the result of śuḍḍha gñâna or pure wisdom which enables the mukṭa to function in his gñâna-ḍêha to which reference was made in the Foreword to *Yôga-ḍeepikâ*, p. 39 and which is no other than an atom of the âkâśic plane that is capable of boundless expansion and contraction within the Solar system and thus enables the mukṭa to range over the whole of that system at will. The name Sâlôkya is apparently on the analogy which is perceivable between this grade of mukṭa and the Eeśvara of the system in that with reference to the latter His universe is but an atom pulsating with only a part of His glorious life as pointed out in the scriptural passage :—

"*Pâḍôsya viśvâ bhooṭâni ṭripâḍ asyâmṛṭam ḍivi.*

All beings constitute but a fourth part of Him, the three other parts of his remaining immortal in Heaven."

Finally, Śâmeepya-mukṭi is effected by the mukṭa throu the power of his suḍḍha-yôga passing away altogether out the five-fold world system in which he had been till then fun tioning, and entering into the mahaṭ or the anupâḍaka plar called also Gô-lôka and later on into the Âḍi plane, the highe in the solar system. By such passage into those plane proximity to Eeśvara, the representative of Brahman in tl system, is reached, and this is the Paramapaḍa, the suprem condition according to the Scriptures.

Lastly, verses 174,175 & 176 of the *Kârikâ* deal with subject, about which very little is understood, owing to th paucity of information bearing on it even in books held i high repute at the present time by those supposed to b possessed of much scriptural learning. Translated, thos verses run as follows :—

174. Seekers after Liberation pass on to the step nex higher with the seed and *never without it*. The pure eight-fol elements (ṭaṭvas) shine in such seed.

175. Progress on the part of an aspirant who has already stepped on to a state higher than that he had occupied previously, becomes possible only through the still greater purity of the seed.

176. Aspirants should therefore constantly strive to purify the seed.

The substance of these verses, in a word, is that the aspirant, who is endeavouring to pass from one stage of his spiritual growth to the next higher than that occupied by him before, should carry with him the beeja or seed purified. What is this beeja? The answer to this question involves a consideration of certain vital facts connected with the evolution of the human Ego.

(1) That Ego or the ray of Âṭma, appropriates, at the

very commencement of its passage through matter, an atom from each of the five planes, among others, and continues to hold those atoms unchangingly to the very end of the passage.(1) Those atoms come thus to be spoken of as the *permanent atoms* of the Ego in contradistinction to the countless material particles taken up during each life and thrown away at its termination. Such atoms serve as the centres round which fresh atoms and molecules gather as the ego constructs his different vehicles for use during his repeated incarnations. Furthermore, the aroma of the experiences of each life-period as a whole or, in other words, the essential results of those experiences, become impressed on the permanent atoms, so as to enable them to hand on and impart to the different bodies, that will come into existence during the next incarnation, the vibratory capability of adequately responding to the cravings and dispositions which are likely to be manifested by the new personality during that incarnation. Of course, the storage of experience in the permanent atoms in the vast majority of cases is ordinarily of a mixed character, partly good and partly otherwise. As it is the preponderance of the former that would help towards the ascent to the next higher rung on the evolutionary ladder by the ego, his effort has to be constantly to increase such preponderance and thus to diminish the influence of his lower tendencies.

(1) The distinction between the ego and the personality should not be lost sight of. The former is the reflection of Ātma in the nirvāṇic body, ānandamaya-kōśa and vigñānamaya-kōśa whereas the latter is the shadow thrown by the Ego on the rather three dim lenses of the manōmaya, prāṇamaya, and annamaya kōśas. This shadow subsists only during the three stages of a single incarnation between the Bhoo and Svar-lōkas. The Ego has a relatively permanent life and ceases to exist only when the Ātman assimilates into itself the essence of the activities of the Ego, in the course of its long evolutionary pilgrimage—an essence which may rightly be spoken of as the efflorescence of ages of eons upon eons.

It is this process of cleansing and purification that is de with in the three verses quoted above. The heads, under wh purification has to be effected, are, according to a commenta on this *Kârikâ*, five—Akshara, Kârana, Âṭma, Paramâṭma, a Parabrahma. The meaning of this somewhat obsc statement seems to be this :—The first is the mystic sylla or syllables or beejâksharas to be used for the time be as the special instruments in connection with meditation a the like. The reason for the necessity of the use of such s lables is said to be that appropriate mystic syllables are the b means of access to the Self in the heart of every man. Âk being the highest and the subtlest plane on which the F exists, sound, the quality of that element, is what would na rally bring him into direct and actual contact with the S manifest in him. The next head, Karaṇa, is defined in t *Geeṭâ* itself as aḍishthâna, karṭa, karaṇa, karma, and daiva The first is apparently the various vehicles which form t basis or the field for all action ; the second is the personal using those bodies during a particular incarnation ; the th consists presumably of the organs known as karmêndriyas a gñânênḍriyas ; the fourth is the actual life lived ; a the last is the particular form of the guṇamayee-mâyâ other words, the particular śraḍḍhâ out of the four, name the ṭâmasee, râjasee, sâṭvikee and the ṭureeya śraḍḍhas e plained in an earlier passage. As to Âṭma, Paramâṭma a Parabrahma, the ego's knowledge and comprehension of th has, at every stage, to be enlarged by the constant use of t eliminating process of *Nêṭi Nêṭi*. For, no one, however gro can say he knows all about the Absolute. The *Dharma-deepi* passages (II. ii. 291-298) quoted in the Foreword to the *Vi ḍeepikâ* (p. 31) are worth remembering in this connection a they state in effect that even the Seers, whose descriptions Brahman are accepted as the vêḍas, are descriptions only

each one of them sees It and no more. It is the result of the purificatory efforts of the ego with reference to the five heads of Akshara, Kâraṇa, Āṭma, Paramâṭma and Parabrahman that has to be impressed upon the permanent atoms in order to make them clean seeds" for the next harvest so that the same may be fruitful. The literal accuracy of the description in verse 174 that the "pure eight-fold ṭaṭvas shine in the seed" is confirmed by the testimony of clairvoyants who assert that the permanent atoms of liberated souls, present a most brilliant appearance. Nowhere has this subject been explained more intelligibly than in the passages of the *Kârika* quoted above. And the explanation helps in understanding certain statements made in regard to the class of liberated spirits spoken of in Buḍḍhistic literature as Nirmâṇa-kâya Sambôhga-kâya and Ḍharma-kâya. The first, it is observed, drops his permanent physical atom. After doing so he lives in a body made up of subtler matter and carries on, in invisible spheres, his work in furtherance of the evolution of beings, etc., on the globe. The Sambhôga-kâya drops all the permanent atoms except the âkâśic, and thereafter functions only on the nirvâṇic plane. The Ḍharma-kâya(1) drops the âkâśic atom also, quits the five-fold universe and finds his most exalted vocation on the two higher planes where the forces of Eeśvara are directly and more fully at work than in the lower ones.

The nature of that exalted vocation is summarised in the 99th verse of the *Kârikâ* thus :—"He, having become possessed of Brâhmic powers, by his very nature, enters in the form of pure light upon the duties of protecting the universe." No wonder then, that the hierophant, in the *Idyll of the White Lotus*, observes : "The soul of man is immortal and its future is the future of a thing whose growth and splendour has no limit."

(1) That is why a Ḍharma-kâya is spoken of as a Nirvâṇee without remains; while a Nirmâṇa-kâya is described as a Nirvâṇee with remains.

Would that every one of us lift up our vision and contempla on the glorious vista open to us and pray daily that tl Divine Mother may admit us into her presence, bless us ar make us capable of bestowing blessings on world-systems.

From the above discussion of some of the striking poin dealt with in the *Kârikâ*, it will be seen that it merits tl closest study and will prove of the utmost profit to all wh would treat it as a book "not to be merely tasted or swallow ed but to be chewed and digested."(1)

---

(1) The little *Kârikâ* included in this edition is, of course, not the onl writing of Gôbhila which we possess. A similar masterly work of his o the *Mahâbhârata* is one, the publication of which will be a boon to a lovers of our sacred books. The following verses are quoted from it as the throw the much needed light on the division of eighteen followed in th epic as it is in current use, as also the reasons for the division of twent four being the more acceptable as the complete one.

श्रृणुध्वं मुनयस्सर्वे शंबलग्रामवासिनः ।
भारतस्येतिहासस्य चानुबंधिचतुष्टयं ॥ १ ॥

एताद्धि द्विविधं भाति वस्त्वाधिकारिभेदतः ।
वस्तु ब्रह्मेति विंदंतु तच्च हि त्रिविधं स्मृतं ॥ २ ॥

विषयः प्रयोजनं च संबंधश्चेति बुध्यते ।
विषयो हीप्सितश्च स्यात्संबंधस्साधनं स्मृतः ॥ ३ ॥

विषयस्साधनं चैव येनैक्यं व्रजति क्रमात् ।
विद्यात्प्रयोजनं ताद्धि ब्रह्मविज्ञानमेव तत् ॥ ४ ॥

अतो वस्तुनि योगीन्द्राः त्रैविध्यं चैवमुच्यते ।
गायत्र्याः प्रथमे पादे त्वीप्सितं परिदृश्यते ॥ ५ ॥

द्वितीये च साधनं स्यात् तृतीये चरणे बुधाः ।
ब्रह्मविज्ञानमेवास्ति सर्वसंहारहेतु च ॥ ६ ॥

Before concluding, a word in regard to the materials used in preparing the present edition for the press is necessary. The manuscript which the Editor had already in his possession,

---

चतुर्थे चरणेत्वेवं ब्रह्म चैकं हि बुध्यते ।
षोढा त्रयाणां विज्ञाने त्वष्टादशपदार्थधीः ॥ ७ ॥

सत्वं रजस्तम इति गुणास्साधनसंभवाः ।
साधनं स्याद्धि संसारस्तस्य स्युस्त्रिविधा गुणाः ॥ ८ ॥

ऊर्ध्वाधस्सृष्टियोगेन धर्मेण हि महर्षयः ।
निवृत्तिप्रवृत्तिनाम्ना च षड्विधास्ते ह्युदाहृताः ॥ ९ ॥

गुणास्तथा विषयजास्त्रयः प्रोक्ताश्च शोभनाः ।
तात्त्विको रासिकश्चैव चैतनश्चेति तान् विदुः ॥ १० ॥

निवृत्तिप्रवृत्तिनाम्नाहि धर्मेण परमर्षयः ।
षड्विधास्ते प्रकीर्त्यंते ते प्रयोजनसंभवाः ॥ ११ ॥

शुद्धसत्वं शुद्धरजः तमश्शुद्धं च तादृशं ।
गुणास्संबन्धजा ह्येते पूर्ववद्द्विविधा मताः ॥ १२ ॥

अतोष्टादशपर्वास्याद्भारतः पञ्चमश्रुतिः ।
अनुबन्धिचतुष्टयवार्ता नैवात्र विद्यते ॥ १३ ॥

अनुबन्धिद्वयं चैव भारते संप्रदृश्यते ।
प्रथमं वस्तुनिर्दिष्टं त्रितयं परिबुध्यते ॥ १४ ॥

द्वितीयोसौ च तद्विद्वानधिकारी रहस्यवित् ।
विषयः परमात्मास्यात्तथात्मा जीवनामकः ॥ १५ ॥

विषयादीनि वस्तूनि बुध्यंते प्रणवेन हि ।
आद्ये पादे तुरीयेच गायत्र्याः परमर्षयः ॥ १६ ॥

तुरीयं परमं ब्रह्म सौरच्चक्रविभूतिमत् ।
सृष्टिः स्थितिस्संहृतिश्च गुणास्ते ब्रह्मणो विदुः ॥ १७ ॥

was a copy made many years ago from the manuscript Svâmi Yôgânanḍa who is evincing much interest in tl publication of this and other works hitherto known only to tl

---

तुरीयपादपद्धत्या भारताख्यानमुत्तमम् ।
चतुर्विंशतिपर्वास्ति वन्हिलक्षप्रबंधक: ॥ १८ ॥

मूलभारतमाख्यानं चतुर्विंशति विक्रमम् ।
प्रणवान्मंत्रामातास्यात्ततो विद्या यथाक्रमं ॥ १९ ॥

ततस्सारमुपाख्यानं भारतं परमामृतं ।
चतुर्विंशतिसाहस्रग्रन्थसंख्याभिमंडितम् ॥ २० ॥

It will be sufficient for the purposes of English readers to state th substance of the verses instead of translating them. That substance ma be expressed thus. Only two matters are dealt with in the *Mahâbhârata* They are Brahman and the aḍhikâri or aspirant. In this connection th former has to be looked at in three ways, (1) as the object of th aspirant's pursuit, (2) as the means for the attainment of the object and (3) as the fruition. Taking the means first, it is samsâra, condi· tioned or cyclic existence. The three guṇas working in it are, saṭva, rajas, and ṭamas, rhythm, mobility and stability respectively. With reference to the two paths of pravṛṭṭi--forthgoing, and nivṛṭṭi,—withdraw- ing, the said three qualities become six, failing under the two heads of aḍhô-ḍṛshti and oorḍhva-ḍṛshti, the downward and upward creations or evolutions. Next from the Object of pursuit itself, which is two-fold as Paramâṭma and Âṭma that goes by the name of Jeeva, there proceed ṭaṭvikam—active proclivity, râsikam—desire proclivity and chaitanam— cognitive proclivity. These again double themselves in relation to the paths already mentioned. Lastly, with regard to fruition, which is no other than the attainment of the knowledge of Brahman, there come into existence śuḍḍha or primary saṭva element, śuḍḍha or primary rajas element and śuḍḍha or primary ṭamas element, and become duplicated for the same reason. The resultant eighteen are dealt with in the eighteen parvas or sections of the *Mahâbhâraṭa*. These eighteen, however, consti- tute but the three feet of the Gâyatri, which originating from the Praṇava becomes in its turn the Manṭra-mâtâ or the mother of all knowledge, sciences and arts. But Brahman, the One in its samashti or undivided

members of the Śuḍḍha-ḍharma-maṇḍala to which he belongs. The Editor's said copy has been carefully compared with two others lent to him by Svâmis Śankarâuanḍa and Bhavânanḍa, both of whom are also members of the said Organization. Furthermore, all the manuscripts have been checked with reference to a palm-leaf hand-book, nearly half a century old, containing the first few words of all the verses of the *Geeṭâ* in the order in which they stand in the present edition. This hand-book belonged to the Editor's maternal grandfather, Ṭiruvêlunḍoor Bhâshyam Ṭiruvênkatâ Châriar, an erudite and versatile paṇdit, a friend and relation of Paravasṭu Rangâ Châriar, the greatest Samskṛṭ scholar of his time in this Presidency and the author of a remarkable Samskṛṭ lexicon, of which unfortunately but one small part dealing with the letter 'A' has appeared in print. The manuscript of Gôbhila's *Kârikâ* used by the Editor was kindly lent to him by one of the Svâmis occupying a very high position in the Organization. It will thus be clear that much care has been taken in making the present edition accurate and reliable, and it is hoped that it will have a wide circulation.

M. R. Ry. S. Rm. Ct. Pêthâchi Chêttiâr Avl., the Zemindar of Āṇdippatty, has, as might be expected, accorded the most liberal support to the undertaking and has desired us to place at his disposal not less than 2,000 copies of the work for free distribution among worthy students.

aspect, possessing like the sun, as it were, the glorious power of creation, preservation and disintegration, forms the fourth foot. Consequently the Mahâbhârata of 24,000 slokas falling under four divisions or groups, being the one originally composed, is the more preferable and it is this part of the work of Vyâsa that is regarded as the very essence of the fifth vêda. This name as shown elsewhere has been given to the *Mahâbhâraṭa* for the reason that it points the way to the fifth and the greatest of the purushârthas, namely, Prâpti which leads to the supreme state of Brahma—sâmeepyam or proximity to Brahman.

M. R. Ry. Rao Sahib Calavala Kaṇṇan Chêttiâr Avl. of Mes King and Co. Madras has also, out of his well-known gene sity and love of Āryan wisdom, been good enough to or 1,500 copies to be placed at his disposal for a similar purpo M. R. Ry. P. L. S. Shaṇmukham Chêttiâr Avl., of Murayo Râmnad District, has, through a desire to disseminate t knowledge of the contents of the present edition, taken 5 copies. We cannot give adequate expression to the obligati we are under to the said gentlemen, for the kind patrona thus extended by them towards the carrying out of the obje which the great Ones have in view, in causing the publicati of this *Geetâ* and other similar sacred books in forms hithe to not accessible to the general public. The encourageme received at the very outset of our new undertaking argues th the intention in bringing out this edition will be soon realise It is needless to say that that intention is to place th *Geeṭâ*, according to its true and original arrangement, withi the reach of the poorest man, as may be judged from th nominal price of four annas charged per copy—a price that, eve with reference to the mere cost of printing the edition, leave a deficit which we are in a position to meet from a donatio of Rs. 500 given by M. R. Ry. Rao Sahib Kaṇṇan Chettiar Avl himself last year and which we take this opportunity o gratefully acknowledging.

It should be added that the wish of those at whose instance the present edition is issued will be carried out in the sense in which they want it to be done, *only when the Geeṭâ, as here arranged, is translated into English, according to the acceptation of Hamsa-yôgi* and placed within the reach of all through the medium of that modern *lingua franca*. And steps are being taken to give effect to such wish of theirs. This English version, which it is the ambition of those that are concerned in this good work to place before the reader as soon

as practicable, will contain translations of Hamsa-yôgi's splendid preface and Gôbhila's *Kárikâ* both of which are worthy of as careful a study as the teachings of the Lord Himself.

Of course, it is hardly necessary to say that the Editor fully realises that the present edition of the Samskṛṭ text may meet with much opposition at the hands of those who look upon all change whatsoever as necessarily evil. Such opposition, however, has to be encountered with reference to every effort to revive truth ; and the right course, in cases like the present, is to proceed on the firm conviction that that truth will prevail unless the particular time chosen for its revival is inopportune. The custodians of the literature, which it is now sought to bring to light, hold that the time for the commencement of the work entrusted by them to the Editor is ripe. The satisfaction which he derives in carrying out their wish, he considers as ample reward for his labour of love ; whilst the unpopularity, which that labour is likely to expose him to in certain quarters, cannot hinder him from performing his self-imposed task to the best of his ability and power. For, he recalls to his mind the reproof, gently administered three centuries back by the saintly author of *Upaḍêśa-raṭna-mâlâ* to his hostile critics in the lines which run thus:

கற்றோர்கள் தாமுகப்பர், கல்விதன்னி லாசையுள்ளோர்
பெற்றோமென வுகந்து பின்பு கற்பர்—மற்றோர்கள்
மாச்சர்யத்தாலிகழில் வந்ததென் ? நெஞ்சே ! இகழ்க்கை
ஆச்சர்யமோ தானவர்க்கு ?

"The learned will rejoice themselves, and they who are eager to learn will say with delight : 'Here we have got it.' will then study and ponder over it. O my heart! what matters it that others speak ill through malice ? Indeed is it not their very nature, to speak so ?"

Lest the need for the above remarks be questioned, it n be well to say that the justification for them lies in the fact the attempt to disparage the Editor's work persistently m by some who ought to know and behave better—an atten however which only brought patronage and support fr enlightened friends who have been able to see the value of tl work in the interests of the sacred science. For the inform tion of those friends, it may be stated that he has been desir to publish, as circumstances permit, four other *Geetás* ea modelled on the Gâyaṭri and consisting of twenty-six chapt all of profound interest: 1. *Śruṭi-geeṭá* contained in t *Ṭaiṭṭireeya-áraṇyaka*; 2. *Brahma-geeṭá* contained in fort nine Upanishaḍs enumerated in the Editor's prefac 3. *Ârsha-geeṭá* contained in *Rámáyaṇa* to which reference h already been made in an early part and 4. *Śuḍḍha-gee* contained in *Ḍêvee-bhágavaṭa*, not the book current by th name, but in a work purporting to be a report of a dialog between Yôga-ḍêvi and Lord Nârâyaṇa.

This humble attempt, to arrest the eyes of intuitive stu dents to our great scripture in the form in which it is present here, will fail in its purpose if the Scripture's truest claim to the attention is not pointed out directly and emphatically. The claim rests on the totally unsectarian character of the Scriptur from every point of view. Its creed, as Hamsa-yôgi himse observes, is none of the numerous cults which have exer cised sway over the minds of the different sections of th community from time to time. Its object is not, in the word of Hamsa-yôgi, to support Vaishṇavam, Śâkṭam, Śâmbhavam Bouḍḍham, Kâṇâḍam, Sânkhyam, Yaugikam, Ṭânṭram, Vêḍânṭ am or any of the other special cults. On the contrary, it is th perfect exposition of the most perfect system of philosophy ethics, religion and morals, — śuḍḍha-ḍharma. Its subject matter is Parabrahman (the Absolute) in both its aspects of

transcendence and immanence. In the exposition of that subject-matter with the use of the Supreme symbol, the Praṇava, the mono-syllable Ōm represents the samashti or the collective view of it and the three letters of which that syllable is made up represent the three ultimate sources of everything in the whole of the cosmos. As already observed in a previous paragraph, A, the first of those letters, stands for that One Self immanent in everything and of which all other selves are but reflections; the second letter U stands for the root-element from which the matter furnishing the vehicles for all manifested entities is evolved; the third and the last letter M stands for what constitutes the relation between the Self or the subject on the one hand and the material vehicle or the object on the other; this relation possessing the very peculiar characteristic of being a relation by negation (nishêḍha-sambandha) and of which the best expression is contained in the logia "*Aham Ēṭaṭ-na*—I-This-not." In the practical investigation and understanding of the subject itself, Brahman, the instruments to be used by the investigator are the three faculties possessed by one and all, namely, the power of cognition (gñāna), will or desire (ichchhâ) and of activity (kriyâ) which last means the giving of final concrete expression to the promptings of the second with the aid of the first. The merits of this śuḍḍha-ḍharma have been summed up by the Lord Himself in the following weighty and comprehensive words: *rāja-vidyā*—kingly science, *rāja-guhyam*—royal Mysteries, *Paviṭram iḍam uṭṭamam*—supreme purifier, *praṭyakshâvagamam*—the teacher of the means of direct realisation of bliss, *ḍharmyam*—consonant to the law of the righteous, *susukam karṭum*—pleasant and facile to follow, *avyayam*—productive of unperishing results. It will thus be seen that this śuḍḍha-ḍharma is in no way an artificial system but has its foundation in the very nature of man

and the universe. It cannot therefore but appeal to al temperaments, of the gñânee—the philosophor, bhakta—the mystic, the karmatha—the philanthropist, desirous o actively serving his fellow-beings, not excluding the mute brethren of the animal kingdom: and lastly the râja-yôgi the true man of science, who, in addition to investigating external nature, in both its visible and occult sides, fathoms the depths of his own inner spiritual nature, sees face to face the deity in the heart—śamyak-darśanam—and becomes immortal by bathing in the light of that eternal Mahâ-chaitanyam which, emanating from Him, animates all existence Surely this is the one system of thought and life that can conduce to the practice of universal love and the realisation of that dream of all great souls, universal brotherhood.

As these last words had not dried up their inky freshness, there came to hand certain musings of a young and dear friend, Mr. V. Sundaram, affording pleasant proof of the timeliness of the endeavour to diffuse and popularise the knowledge and study of this system of universal philosophy and religion. For, these musings which show the quest which that philosophy will answer, and the thirst which that religion will quench, are pressing upon budding minds like his, capable of true spiritual bloom. And so, this Foreword cannot more fittingly close than with those graceful lines of his, breathing sweet devotion unto the God whom they invoke, and concluding, as they do, with the noble prayer which must be in the lips of all humble seekers after Him who is the Fountain-head of infinite Love and Wisdom :—

Oh God, that seems to have a life and yet no life,
For dwell'st Thou not in lifeless things as well?
How wondrous dost Thou seem what Thou art not!
And yet Thou art what both Thou seem'st and art!

What is too small for Thee or what too great?
Yet great and small are but of Thine own make.
Can'st Thou be known in full or part alone?
To have known Thy part, is't not to know Thy whole,
Sith, in parts diverse, Thine all is manifest?
Thine own existence dost Thou feel or no?
Or dost Thou know Thyself to know not Thee,
Consciously, unconscious of Thine own extent,
Yet feel'st all things in Thee, Thyself in all?
Thou wondrous Thing of contradictions strange,
Where meet extremes and stranger contrasts blend
In perfect harmony and 'stounding peace!
Thou great Task master, stern relentless Judge,
And yet our kindest Friend and gentlest Aid,
Thou emblem of sweet mercy and of love,
Art Thou a myth to be so strangely true?
Or Truth itself confounding to behold?
An idle fabrication of the mind?
A seeming something with no truth within?
What can be truer, more assuredly real,
Than what inspireth most, uplifteth most?
The very thought of Thee elevates our minds
And fills us with an unknown reverence
We know not whence, but beaming out from Thee!
Then how much more Thyself can'st lift us up!
Thou one Reality, eternal Truth
That hast had neither birth nor shalt have death,
Accept my prayer, my poorly lisped praise.
This boon I ask, this only boon I crave,
"Oh teach me but to know and love Thee more"
This is all I wish and all I need to wish.

ŌM TAṬ SAṬ.

S SUBRAMANIAM

BHAGAVAḌ–GEEṬA

TRANSLATION OF THE PREFACE OF

PANDIT K. T. SRINIVASACHARIAR

BY

T. B. RAJAGOPALA IYENGAR, B.A., (HON.)

WORTHY MEMBERS OF SUDDHA DHARMA MANDALAM,

It is well-known to you that when on the field of Kurukshētra, the battle of the Bhāraṭas had begun and the ripe hour was in the throes of a new rebirth, Arjuna lost his nerve, his self-consciousness and his strength for the high issues of the moment giving way before the flux of sympathy, which as man's representative and the elected spokesman of his cause, he felt for human vicissitudes ; to rise above which weakness and learn the great Truth, he sought as his sole hope of solace, the lotus feet, much adored by Yōgins, of Śri Kṛishṇa ; upon the which, that prince of Yōgins and manifestation of Nārāyaṇa, the Lord of Baḍari, spoke unto him the

Bhagavad-Geeta, to cure him of the faintness that beset his heart and instruct him in the Truth.

Such is the *Geeta* which the Śuddhas hold up and revere and it consists of twenty-six chapters; it is made up of as many geetas (twenty-four) as there are letters in the Gāyatri, each letter of which signifies one Tatva or element. Reckoning up the verses, the Geeta contains seven hundred and forty-five stanzas. We say seven hundred and forty-five stanzas on the authority of the *Mahābārata* itself which in the last chapter of the Geeta-parva incorporated in Bheeshma-parva, says "The Lord, Krishna, spoke six hundred and twenty stanzas; Arjuna spoke fifty-seven; Sanjaya, sixty-seven; and Dhrtarāshtra, one. These together make the Geeta." Concerning the twenty-four Geetas it contains, Gobhila, speaking on the Ādiparva of the Mahābārata, says "*Pravritti Dharma* or the Dharma of Forth-going involves the Tatvas; likewise, Tatvas mark *Nivrtti Dharma* or the Dharma of returning also. The ten senses, the five material elements, the *taumātras* or the properties of the atoms of these elements, *Mula-prakrti* or the element of the monad or Ātman, *Mahat*, the element of intuition, Manasa or the mind and *Ahankāra* or the I-concept—these are krown as the Tatvas. The Tatvas are at the root of all dharmas; and men in cyclic life must know that into all arts and sciences these Tatvas enter and that sciences get divided and classified according to the Tatvas in them."

These twenty-four Tatvas are also the theme of the Bhagavad-Geeta. This is evident in the Anu-geeta parva or the Parva of the sequel to the Geeta where

Śri Krishṇa refused to gratify Arjuna in his wish to hear the Geeṭa a second time, in the following words: "That was, Oh Arjuna, the most perfect expression by far, of the way to know Brahman. The strong inspiration of yōga was on me, when in those terms I described Parabrahman. Never again can I speak the Geeṭa in full. However, I shall now relate to you the Iṭihāsas or sacred histories connected with that subject"; and began those discourses of the Anu-geeṭa-Parva, cited conversations of the great men of old, in which the purport of the Geeṭa was developed and amplified. Krishṇa and Arjuna conversed as master and pupil. Said Arjuna once "Talk to me of Parabrahman, the Supreme among all which man ought to know. By your grace, my mind has come to delight in talk of the subtle (the higher)" Śri Krishṇa answered "I shall now give you a true account of the Taṭvas, all of which occur in everything, together or separately. The great self, *Mulaprakṛṭi* or the element of the Self, the I-concept, the ten senses, the unique sense of the mind, the five great material elements and the properties of their atoms—these, twenty-four in number, are known in the Védas as the Taṭvas. Of all, he becomes strong who knows all about the Taṭvas, their beginning and their end. Oppressing doubts never come to him. One who truly knows the Taṭvas, their characteristics and cognate spiritual influences, shakes himself free of sins and bondage and enjoys the pure worlds." There is no doubt that when Śri Krishṇa thus began with expounding the Taṭvas and what comes of knowing them, He sought to make it clear that the Geeṭa which he had already spoken (and whose

teaching he was now proceeding to amplify) dealt in the main with the Taṭvas. In the same chapter come the words, "The sciences are four; the castes are four; the aśramas or stages are also four in number; and the wise state that the One ḍharma has likewise, four Pāḍas or feet;" there are other passages which sort the Taṭvas also into four smaller groups and give the purposes served by such division; also each group is called a Pāḍa or foot, and, to know the Taṭvas is to know ḍharma. Knowers of the Truth reverently accept the classification of all sciences and arts treating of ḍharma according to the letters in the Gāyaṭri; that in all arts and sciences are found the teachings of the Gāyaṭri, and, that all of them have four Pāḍas or feet.

A relation in characteristics between the Geeṭa and the Gāyaṭri is suggested in the following verse in the last chapter of the Geeṭa-parva in the Mahābāraṭa: "While Geeṭa, Gangā, Gāyaṭri and Gōvinḍa—these four names that begin with a Ga—reign in our hearts, there is no rebirth in store for us." This statement raises the following inquiry. Since the Vēḍas say that Gōvinḍa, the Lord of the Self, is an object of worship as well in his other aspects and attributes (as Gōvinḍa), the name Gōvinḍa is not uniquely the name for adoration. Indeed, no such limitation is intended by the revered writer of that verse, for otherwise, this other statement from the same Mahābāraṭa, "The Geeṭa alone must be well sung and studied; of what use are other dilatory Śāsṭras?" would be contradictory. As a matter of fact, in the stanza under discussion, the four objects are brought together because two of them have sprung from

the other two and a relation of source and offspring exists among them; and, more than bringing these four words together because of the chance alliteration they possess, it appeals to the wise to justify their association from a consideration of their sense. The Geeṭa and the Gangā or the mere invoking of their names, secure the higher to all the world and hence their power. Now the Gāyaṭri and Gōvinḍa are the sources of these; therefore are they justly celebrated. Just as the Gangā that streamed from the feet of Gōvinḍa bears the sinner over to the other bank, so also can the Bhagavaḍ-Geeṭa that from the feet of Gāyaṭri, has taken its being.

Speaking of the Bhagavaḍ-Geeṭa, the twenty-four Geeṭas it contains and the teaching of the Gāyaṭri which it promulgates, Nāraḍa says, "In the Geeṭa are allotted the offices of all. The yōgin Kṛishṇa recounts in the Geeṭa which expounds the teachings of the Gāyaṭri, all actions, that after the stages of thought and wish, duly come to the striver; and the yōgic fruit thereof, of synthetic aspect, that betsows great purity and is extolled by yōgins. Therefore should it be understood that the Geeṭa is the divine Gāyaṭri itself. The Gāyaṭri is the cow of plenty, yielding all desires; its four-dugged udder, the quartette of the groups of six letters; its milk, the Geeṭa and Nārāyana himself, the herd that milks it. Arjuna, the Nara, the representative of mankind, drinks of this milk. The five senses of action, the five senses of knowledge and the five instruments thereof, the five material elements, the mind, the faculty of intuition, the Self and *Mulaprakṛṭi*—all these, twenty-four in number, are

represented by the letters of the Gāyaṭri. Praṇava, the twenty-fifth Taṭva, is known as the Purusha, immortal and ubiquitous, the all-formed, nearest in the hearts of the wise. The four-footed Gāyaṭri, say the sages devoted to ḍharma, is the mother of arts and Praṇava is their father. For the well being of this couple, the world is told, is Suḍḍaḍharma. The twenty-four geeṭas are the twenty-four faces of the Gāyaṭri. The great Krishṇa, prince of yōgins, has spoken five hundred and seventy-six verses in these geeṭas."

Now many are the faiths of men, that have risen to the need of various times, various places and various communities with various habits and instincts. "From time to time," said Nāraḍa, in Anushtāna-Chanḍrika, to Charbaṭi, "Oh Charbaṭi, through many ages, sacred histories, traditions and other Śāsṭras (or sciences) have multiplied a thousandfold. The Vēdas themselves are seen to have kept pace with this increase. Hear the truth about it. The utility of Śāsṭras or scientific treatises consists in how they ordain human life and conduct. The great ḍharma which protects the world accommodates itself to suit each age. Knowers of the secret Truths assert that there is also only one great art in all that concerns the world's good weal. However, for Brahma, Vishṇu and Śiva, the art they liked was the instrument they wielded. Hence have the arts become diversified with the various times and places. Intelligent men that grasp the truths which each various art inculcates, achieve in various ways, the fruits they desire." The Mahābārata comments on the diversity of Śāsṭras, thus:—"Many and varied are the sacred histories, together

with their commentaries; and also, the Śruṭis or the Vēḍas." But, if there is one Śāsṭra which is immutable for all time, is the source of all faiths and creeds and cognises the true form of the eternal Parabrahman, the all cause, the Geeṭa is held to be such a Śāsṭra. In Sanāṭana-Dharma-Deepika, Nāraḍa says "The wise have found in the Geeṭa the one art which is man's teacher all his life, rising to the calls of various times, places and conditions; which is eternal, the property of all worlds alike; which is neither obscure nor devious; which confers on men the feeling of undivided sameness and holds promise of happiness in this world and the next. This Śāsṭra is not Vaishṇavite; it does not uphold the propitiation of Śakṭi. It is neither Śaivite nor Buḍḍhist nor does it belong to the Kāṇāḍa, Sānkya or Yōga system of philosophy. It is not a piece of Tanṭric literature nor Vēḍānṭa philosophy, nor is it by itself the expression of any new creed. This Śāstra has been called the pure and as such have the ancient great sung of it; it is worthy of assiduous cultivation by all men in cyclic existences." Śri Kṛishṇa himself referred to the fact that the Geeṭa proclaims the eternal Ḍharma, in the following words of the Anu-Geeṭa-parva of the Mahābāraṭa: "Oh Pārṭha, I made you hear, I made you learn this eternal secret, this living Dharma, and the deathless worlds, besides. It gives me deep displeasure that you should have neglected all this." It is a true and legitimate conclusion, therefore, of the hierarchs of Śuḍḍhaḍharma, who seek liberation and desire to realise the true form of the Pure Brahman, the eternal, and the cause of all, that the Bhagavaḍ-Geeṭa teaching as it does man in cyclic life in

selecting and adopting dharmas and instructing him according to the call of each place, time and condition, is the fit possessor of the attributes enumerated above.

Arts and sciences are the slaves of time, which throws some out and develops others in its march. Gōbhila says "Time lays open gaps, strays, and derangements in the structure of all arts and sciences of this earth. It is the duty of the great sages to rectify such defects. Some sages there have been, the exponents of the various religions, who made the emendations they introduced into all old works, the vehicles of their own views and ideas; studying these works so improved, great men of the past, lost in the bigotry of their own opinions, could never know the Truth. But other great souls that expound the real Truths know the Brahman in its ineffable verity and ascend to the higher seat." The Mahābāraṭa itself refers to the Khilas or the mutilated, portions of ancient works, thus, "The story of Hari, a narration of future happennings, is, in the strayed portions, told through twelve thousand verses." This statement gives birth to the following objection—Why should there be mention of mutilated and fugitive portions in the Mahābāraṭa, a work which the great Vyāsa compiled and which through all time has kept itself whole and unbroken in its make up? The Śuḍḍhas, however, attribute to time and other reacting causes, the weathering and derangement in all old works compiled by the divinely gifted of the past; and it is known that aided by the divine Nārāyaṇa they have set right their imperfections and have kept them intact. And it will be clear from Hamsa-yōgi's fifteenth introduction to the

Mahābāraṭa, how the Mahābāraṭa itself came to pay, how the Jambuka and other Brahmanās were the fragments that separated out of their places and how the Śuḍḍhas have carefully revised and restored it. All should know that the great Śuḍḍhas of old realised the inevitable damage that time did to all old works, and have repaired, revised and remoulded them for the common benefit of humanity.

But enough of this. Now, for centuries, the *Geeṭa* has been known to consist of only eighteen chapters; as such indeed did the great men of yore who interpreted the Geeṭa, Śankara and others, together with their followers, accept it. Had they been aware of this other *Geeṭa* prized by the Śuḍḍhas, would not they have made in their works at least a single reference to it, were it only to disagree with its drift and teachings, refute and condemn it, and thus strengthen the cause of their own doctrines they expounded? Therefore those that rely on authoritative sources should approve of such a work as this Geeṭa of the Śuḍḍhas. To such a view, the reply is —this wrong notion but abuses the thinker; for if the works of the divinely gifted Śankara and other great men be considered as the only authoritative books, it cannot yet be made good that the Śāsṭras older than these have not efficiently legislated for human conduct and endeavour and therefore have no claims to be documents of sacred authority; for what Śāsṭras, other than these, have Śankara and others drawn from, to support the doctrines they were stating in their writings? Indeed, fair critics say otherwise, as follows:—The great men of old, high-souled protagonists of the several cults and mighty

philosophers, did not, in polemical argument, advance the idea of the one pure and eternal Dharma, in which are the seeds of all faiths and creeds; since, it would not have served to set off the sectarian doctrines they might enlarge upon, to describe alongside the single, seminal Dharma that is at the root of all sects and faiths and the knowledge of the oneness of everything. Further, they did not care to commit their most intimate doctrines, the subtlest Truths, to the mere treatises they wrote. Moreover, on them lay the great duty of teaching the art of knowing Brahman in such ways as would best answer the call of particular times, places and prevailing conditions. Only to those worthy high-minded aspirants, seeking to learn the above-mentioned, eternal and pure Dharma, the knowledge of which comes after the grasping the secret of all religions, only to them did the philosophers and seers of the past, the propagators of all learning, avow that their writings were treatises or text books for beginners, in words such as the following: "Out of our dalliance of children do we devise to instruct them. After having wandered through untrue paths, man will well enjoy the attainment of the Truth." Wrongly do some sages, aware as they are that Brahman is of manifold aspect and form, yet because they are fanatically attached to the particular aspect or form in which they reverently conceive and adore Him, arraign any other form or aspect in which Brahman is invoked and also the methods such as meditation, knowledge, etc. of worshipping Him in that aspect or form. The true or sound way would be for men to realise and accept that there is one Dharma, the eternal all

cause. In this manner does Hamsa-yōgi define in Khaṇḍa-Rahasya, the false or the untrue or the unsound and the right or true. Dharma is dual as the Forthgoing and the Returning or the Renouncing. All ḍharmas talk of one and the same Brahman. Many activities spring from the prompting of ḍharma ; and there are two ways of performing all actions. It must now be abundantly clear that it is against all argument to say that the Geeṭa of the Śuḍḍhas cannot be authentic simply because great men of the past have not referred to it, in works mainly controversial, where they sought to confound their opponents by loudly setting forth their own doctrines. In Śankara's own work, in the foreword which he has prefixed to his commentary of the Geeṭa, it can be proved conclusively that the portion of the text from "Nārāyana is higher than *Mūlaprakṛiṭi*," to "To explain which I shall now attempt," suggests, though slightly, both in expression and drift, the most secret teachings of the Geeṭas from Naranārāyaṇa-Dharma-Geeṭa to Yōga-Geeṭa. Also, a study of the holy Śankara's book shows that he could have written only that part, in the work that goes by his name, that begins with 'Nārāyana is higher than *Mūlaprakṛiṭi*, and ends with 'To Explain which I shall now attempt'; that other much criticised parts of his book have not come from his own pen and it is well-known that Śuḍḍhas of more modern times have carefully preserved his commentary on the Geeṭa. Fuller detail on this subject is available in the foreword of the Khaṇḍa-Rahasya of the commentary on the Geeṭa. Suffice it to say that this Geeṭa of the Śuḍḍhas can no longer be rejected or disapproved by the champions of authenticity

In the first chapter of this Geeṭa, Śri Kṛishṇa enjoins the acquisition of Brahma-Śakṭi, the all-important and necessary factor, for all men in cyclic existences together with their masters, to secure such activity as would best suit their natures, the particular times and places and also be fruitful of great prosperity. He then discusses the necessity, on the part of the aspirants endowed with the dharma-Śakṭi and engaging in action, of selection of the ḍharma-viḍyas or arts teaching ḍharma, arts that would most appropriately and fully respond to the call of the times and the places. Then are described the characteristics of the apt pupil or aspirant; and the acceptance of him by proper preceptors, a step important in all functions and forming part of Brahmic investiture. The next twenty-four chapters from the second onwards form a clear well arranged account, with explanations of secret teachings, of the twenty-four Taṭvas which are basic in all endeavour which men in cyclic life, according to their natures, inclinations and instincts, enter upon; the divine Vāsuḍêva here speaks also of the Purusha or agent that controls each of these Taṭvas. The last chapter, the twenty-sixth, sings the hymn of the Adored Lord, Śri Kṛishṇa, Parabrahman manifest; the Adored Lord whom Arjuna with deep gratitude and with the spiritual insight born of those holy utterances which with the eagerness of the apt pupil he had devoured, invoked; the Adored Lord, revealed by the great hierarch Brahma to all hierarchs that, on the eve of the speaking of the Geeṭa, had thronged desiring to know the Truths; whom the great Yōgin Sanjaya, possessing the divine vision or sight secured to him by his own sinless life, realised by means

of his sound gifts and described to the pitiable king Dhṛtarāshtra who was sightless from birth, blind to all distinction of the real and unreal, being and nonbeing, and yearned for the light of the Truth.

Nārada says: "The Yōgin Śri Kṛishṇa divided into twenty-six chapters the Geeṭa which he spoke so long ago. The first and last chapters of that book deal with Praṇava, the mighty spell. Their true import is as follows. The divine Brahma-Śakṭi of the Praṇava which is known as the earliest of arts, is called the first Taṭva. The second Taṭva is the art of science of cyclic existence; the third is the great Purusha or agent who possesses the characteristics of the Supreme Self and who with the bright lamp of knowledge, dispels the darkness of ignorance. It is the duty of the wise first to set to enquire about these Taṭvas, secondly meditate about them and lastly to realise and obtain them. The Praṇava at the end (of chants) stands for the eternal one cause, the source of all, possessing the distributive and the synthetic aspects, whose form is the universe, who resides in the heart, who is all-transcending and who is both the Self and the Not-Self. Its Taṭvas are four in number. Hear what they are. Thought, wish, activity and Samāhāra or Yōga are the four Taṭvas which are used to secure knowledge, meditation, action and superior knowledge or insight. In this manner, the twenty-sixth chapter describes the Supreme Brahman. To such effect is the teaching of the first and last chapters of the Geeṭa."

The preceptors of Śuḍḍha Dharma have distributed the contents of Bheeshma-parva in the following way. The Bhagavaḍ-Geeṭa has been placed by Vyāsa in the sixth

parva known as Bheeshma-parva, of the Mahābārata. Bheeshma-parva in itself contains four sub-parvas, which are mentioned in the following verses of the Ādi-parva, "First is described no land of Jambu. In the next parva the great sage bestowed on Sanjaya the gift of divine sight. Next follows Bhūmi-parva, the parva of lands and countries, together with long accounts of the mythic archipelago. The next parva is the parva of the Bhagavad Geeṭa. The killing of Bheeshma follows after." The Mahābārata reckons up the chapters and verses in Bheeshma-parva thus:—'This parva consists of a hundred and seventeen chapters; its verses number five thousand eight hundred and eighty-four." Gōbhila Kārika or Gōbhila's critique on the Mahābāraṭa thus gives the number of chapters in each sub-parva: "The great sage wrote the first parva in eight chapters: the second parva consists of a single chapter; the third parva, of thirty-three chapters and the fourth, of seventy-five chapters." The following is the table of contents of Bhagavad-Geeṭa. The six chapters from 'The learned Gavalgani' to 'These squadrons . . . the great man' narrate the disposition of the forces of the Kurus and the Pāṇdavas. From 'In the holy field of Kurukshēṭra' to 'Where Kṛishṇa, the prince of Yōgins, is,' are the twenty-six chapters constituting the Bhagavad-Geeṭa. Then follows the final chapter eulogising the splendour and might of the Bhagavad-Geeṭa. Now on the authority of the Mahābāraṭa itself, the Bheeshma-parva should have four sub-parvas, a hundred and seventeen chapters, five thousand eight hundred and eighty-four verses. But in no available recension of the Mahābāraṭa does not above reckoning hold. This

perplexes all earnest students of the Mahābārata, that have implicit faith in authentic utterances. Now there is the Mahābārata of the Śuddhas, a book which has been weeded of all such defects. The Geeta of the Śuddhas, says Hamsa-Yōgi, in his commentary of the Geeta in Kanda-Rahasya, is no other than what is enshrined in this correct Mahābārata of the Śuddhas. Naturally, the burden of the Geeta of the Śuddhas is to set forth the doctrines and methods of the Śuddhas.

The Geeta of the Śuddas consists of the following chapters:—On the coming or the genesis of the Geeta, On Nara and Nārāyana, on avatars or incarnations, on heirarchs, on the instruction of hierarchs in the due arts, on the knowledge of causes, on beatitude, which the possessors of such knowledge can attain , on the nature and characteristics of those engaged in the study and practice of the teachings of the group of the foregoing six chapters; on the securing by these men, of the three instruments or means of the method of exertion; on Māya, to be taught those that strive for the three instruments : on Mōksha or liberation, which gives Prāpti or the attainment of the higher for those who have learnt this Māyá; on the aspect and nature of Brahman adored by these aspirants after liberation; on Nara and Nārāyana who, with their sinless volition, have the power of assuming manifold forms; on the method of Prāṇāyāma, which is the emblem of concentrated activity in those that study and practise the teachings of this second group of six chapters; on the Supreme Self, the object to be realised by these aspirants; on Akshara or the spirit, veiling itself in the Cosmos; on the study of this aspect of the

spirit ; on the office and function of the Paramahamsas ; on Sanyāsa or renunciation ; on the self, the causer of yōga, for the aspirants who study and practice the teachings of this third group of six chapters ; on Prakriti or the Not-self ; on related details and particulars ; on knowledge and the method of knowledge ; on the method of yōga which the study and practice of the teaching of all these last chapters lead to ; and finally, the hymn on the realisation of Brahman. Following the idea that everything has four Pādas or feet, these twenty-four chapters are sorted six by six, under Gnāna pāda or the foot of Knowledge, the Sankalpa-pāda or the foot of Willing or devoted intent, Karma-pāda or the foot of activity, and Yōga-pāda or the foot of Yōga. The Śuḍḍhas call a chapter a 'Kaṇḍa.' Hamsa Yōgi, in Rāmāyaṇa Khadṇa-Rahasya or the Khaṇḍa Rahasya of the Rāmāyaṇa, says, "In the first Kaṇḍa or book of the Rāmāyaṇa, known as the book of Rāma's Boyhood, we are taught of Nara and Nārāyaṇa and all that concerns them ; in the second book, the Ayōdhyakāṇda, of incarnations of the deity, and the purpōses and functions thereof; in the third book, the Āranya-Kāṇda, of exertion; in the fourth, the Kishkindha-kāṇda of the instruction and training of the aspirant ; in the fifth, the Sundara-kāṇda, of the knowledge of causes; and in the last, the Yuḍḍha kāṇda, of Kaivalya or beatitude. These six Dharmas are modified under each Pāda or foot and enjoin different and activities and aims in each different Pāda or foot. Nāraḍa is of opinion that since the Kāṇdas are pre-eminently for the study of the aspirants are they named Adhyāyas

or lessons. 'Kaṇda' is always the name for an exposition of the Taṭvas. The Bhagavaḍ-Geeṭa which has four feet where each foot is of six kaṇdas or chapters, is the divine art of Brahman attainable through Yōga." In support of the statement here of Hamsa-Yōgi that the six Dharmas given above assume different developments under each pāda and prescribe varying methods of activity and ends, we have authority of the following words of Nārada: "Oh sages, the Dharmas from the Laws of Nara and Nārāyana to the Laws of Beatitude, these six Dharmas, assume, under each pāda, different transformations." Analogously, to the Rāmāyaṇa also are assigned four padas or feet and its six books are divided among these pādas. There are only Six Dharmas, the Dharmas from the Laws of Nara and Nārāyana to the Laws of Beatitude; but these acquire varying denominations according the stage of development marked by each pāda. For example, from the Laws of Nara and Nārāyana springs concentrated meditation on the form of Brahman; this gives birth to devoted action, the practice of Prāṇāyāma, which again leads to Yōgic Meditation on the Supreme Self. In the same way, the study of the Law of Incarnations or Avaṭars prompts the aspirant to strive for the three instruments or means suitable to his nature; the achievement of which, produces fixed effort for the realisation of the Self; and this latter is father to the knowledge of Prakriṭi or the Not-Self. From proper instruction and training we understand the nature of liberation, from which is derived the Rajavidya or Royal art, which last, again, is productive of the reali-

sation of the nature of Bhakṭi or devotion. The Law of Causes leads to the cognition of the nature of Brahman, from which one gets to know of the Paramahamsas; and knowing Paramahamsas, we acquire the pure Supreme Knowledge. A study of the nature of beatitude brings on the realisation of Brahmic graces and powers; after this achievement we learn what renunciation is and the knowledge of renunciation bestows Yōgic fixedness or concentration. Thus does Hamsa-Yōgi describe in Rāmāyaṇa Kaṇḍa-Rahasya the development which each of the six methods commencing with the Laws of Nara and Nārāyaṇa acquires in each foot or pāda

It must now be clear that in these groups of six chapters of the Bhagavaḍ-Geeṭa, consisting of five hundred and seventy-six stanzas spoken by Śri Kṛishṇa from "Thou grievest for those about whom thou shouldst never grieve" to "Thou wilt be liberated, do not thou sorrow", are explained the great teachings which all the four classes of men in cyclic life that strive along the paths of knowledge, devotion, action and yōga, should according to their several stages, know. And the incident in the Mahābārata that, in response to the wish of King Dhṛṭarāshtra who longed for the light of the Truth, the great Yōgin Sanjaya spoke to him this Gita the song of the Taṭvas and the Yōgic art of Brahman sung by the Lord himself—this story of the genesis of the Geeṭa should be well-known to all seekers of liberation, all those that aspire to the Higher.

About the divine Kṛishṇa and Arjuna, that as master and pupil were the chosen instruments to proclaim the yōgic art of Brahman, Hamsa-Yōgi thus speaks

in Sanāṭana-Dharma-Deepika: "Know that Kṛishṇa and Arjuna, that divine pair sung of in the Mahābārata were Lords of Dharma or Right and the incarnations of Nārāyana and Nara." The true meaning of the word Kṛishṇa, says the sixty-ninth chapter of Udyōga-parva in the Mahābāraṭa, is the following:—"The word *Krishi* means the earth and *ṇa* means fulfilment; Vishṇu goes by the name of Kṛishṇa since in him are united both." Hence it is clear that Śri Kṛishṇa is the name of him who protects all endeavour in cyclic existences. In the first chapter of the Ādi-parva of the Mahābāraṭa, Southi commences his narration thus: "By His grace shall I now recount the stories of Nārāyaṇa;" and in the course of his recital, praises Kṛishṇa as follows: "Here is extolled the Lord Vāsudēva, the eternal. He is the Truth, He is purity, He is virtue; He is the eternal Parabrahman and the fixed, immortal radiance. The wise never tire of talking of his hallowed attributes and qualities". From this we infer that the Laws of Nara and Nārāyaṇa which Śri Kṛishṇa has propounded must be the proper subject of study. Kaṇda-Rahasya says:—"The holy actions, by means of which the divine Vāsudēva in His august will, sought to teach the nature of true endeavour in all stages of cyclic existence: Truth, the divine law, purity, virtue and the eternal Dharma, that fixed radiance revealing the immortal Parabrahman,—these six Dharmas are the very life and essence of the six Dharmas beginning with the Laws of Nara and Nārāyaṇa." The wise should realise from the above that Arjuna and his celestial charioteer are Nara and Nārāyaṇa who, through every Yuga or cycle of time,

appear on this earth as various incarnations to champion the cause of the unalterable Law.

The Śuddhas mention four other Geeṭas, which in subject and purpose are one with the Bhagavad-Geeṭa. These are Śruṭi-Geeṭa or the Geeṭa of the Védas, embodied in Taitharèya-aranyaka; Brahma-Geeṭa or the Geeṭa of Brahman, finding its text in the forty-nine Upanishaḍs from Eeśāvāsya-Upanishaḍ to Soubhāgya-Lakshmi-Upanishaḍ; Ārsha-Geeṭa, or the Geeṭa of Rishis, comprised in the Rāmāyaṇa, and the Śuḍḍha-Geeṭa or the Pure Geeṭa, out of the Dévi-Bhāgavaṭam or the lore of Yōga-Dévi, a book of the Śuḍḍhas. The Upanishaḍs from which Brahma-Geeṭa derives are the Eaśāvāsya, the Kata, the Kéna, the Praśna, the Muṇdaka, the Māṇdūkya, the Taiṭhirīya, the Aitheréya, the Chāndōgya, the Brihaḍāraṇyaka, the Kaivalya, the Brahma, the Svétāsvatara, the Hamsa, the Nārāyaṇa, the Paramahamsa, the Maitréya, the Sarvasāra, the Nirālamba, the Vajrasūchi, the Thējōbinḍu, the Nādabindu, the Dhyānabinḍu, the Brahmaviḍya, the Yōgaṭaṭva, the Āṭmabōdha, the Nāraḍaparivrājaka, the Thrisikhi-brāhmaṇa, the Seeṭā, the Dakshiṇamūrṭi, the Nirvāṇa, the Maṇdala-brāhmaṇa the Sanyāsa, the Avyakṭa, the Aḍhyāṭma, the Āṭma, the Dévi, the Rāmarahasya, the Skānḍa, the

That Krishna and Arjuna were the Avatars of Narayana and Nara is discussed in the sixty-fourth chapter of the Adiparva of the Mahabarata, in the eighty-fourth chapter of the Vana-parva, in the forty-ninth chapter of the Udyoga-parva, in the twenty-third and sixty-eighth chapters of Bheeshma-parva and the two hundred and fifty-second chapter of the Anusasana-parva.

Mahānārāyaṇa, the Sūrya, the Rudrahriḍaya, the Bhāvana, the Panchabrahma, the Kṛishṇa, the Varāha, the Mukṭhika, the Kalisantaraṇa and the Sowbhāgya Upanishaḍs.

Coming back to the subject on hand, the existence of this Geeṭa of the Śuḍḍhas was first discovered to me by my much revered grand-father; who, as has long been well-known, was a staunch adherent of Śuḍḍha Dharma. More of him in our foreword to the Sanāṭana-Dharma-Deepika where we shall give his interpretation of 'The Yōgin Nāka and Arjuna.' My grand-father was Sremaḍubhaya Bāshyam Thiruvenkatachariar of Tiruvinḍalur. For his own use, he had once prepared an index of the first quarters of the verses of the Bhagavaḍ-Geeṭa, under the guidance of which, and from the manuscripts of the Swāmi Yōgānanḍa, Śankarānanḍa and Bhavānanḍa, has this Geeṭa been edited. It was the desire of the illustrious Dr. Sir S. Subramania Iyer, elected by the Śuḍḍha Dharma Maṇdalam to publish its books, to bring to the notice of all the wise and the learned, the Bhagvaḍ-Geeṭa which expounds the Yōgic art of Brahman; in obedience to which, we now offer this work to the public. The Kārikas of Ghōbbhila have on this occasion done us service; Kārikas, born of the divine wisdom of the sage Ghōbhila, which but emphasise the teachings of the Bhagavaḍ-Geeṭa.

In hopes that in the service of this Bhagavaḍ-Geeṭa, which proclaims the Yōgic art of Brahman, the present endeavour has been good, I conclude with a prayer to the Almighty, the God Vāsuḍéva from whose eye nothing

hides and who ensouls all things in the universe:—"I prostrate and render homage to Śri Kṛishṇa, the Brahman, the Supreme Self, fondly compassionate to all that seek his protection, the instructor of the two Dharmas."

I remain,
THE SERVANT OF THE ŚUDDHAS,
PANDIT K. T. SRINIVASACHARIAR.

THE MODERN PRINTING WORKS, MOUNT ROAD, MADRAS.

ओन्नमः श्रीपरमार्षिभ्यो योगिभ्यः

श्रीभगवद्गीतोपोद्घातः

आर्याः शुद्धधर्मसमया महाभागाः ?

सुविदितमेव हि तत्रभवतां भवतां, यदियं श्रीभगवद्गीता— कुरुक्षेत्रे समारब्धे च भारते युद्धे, समुपस्थिते च स्वस्वरूपानुरूपव्यवसायफलोन्मुखे समये, अविज्ञाय स्वस्वरूपं स्वपौरुषञ्च कर्तव्ये आवश्यके कर्मणि, स्वलोकप्रतिनिधिस्वरूपानुरूपया च लोकभावनया परिमूढचेतसे, तन्निवृत्तये पुनः स्वचरणसरसिजमेव योगिध्येयं तत्वविज्ञानार्थं शरणं प्रपन्नाय च पार्थाय, तद्धार्ददोषप्रकरप्रशमनार्थं सञ्ज्ञातत्र्यरहस्यार्थविज्ञानञ्च श्रीबदरीनाथनारायणांशभूतेन भगवता योगीश्वरेण श्रीकृष्णेन समुपदिष्टेति ।

इयं हि श्रीभगवद्गीता, अध्यायानाञ्च षड्विंशत्या च विभूषिता, तत्तत्तत्त्वार्थबोधकगायत्र्यक्षरसंख्याकगीतात्मिका, पञ्चचत्वारिंशदधिकसप्तशतश्लोकात्मिकेति च शुद्धैरार्यैस्समुदीर्यते समुपास्यते च । अस्याः पञ्चचत्वारिंशदधिकसप्तशतश्लोकात्मिकत्वे हि—

“ षट्च्छतानि सविंशानि श्लोकानां प्राह केशवः ।
अर्जुनस्सप्तपञ्चाशत्सप्तषष्टिं तु संजयः ॥
धृतराष्ट्रः श्लोकमेकं गीताया मानमुच्यते । ”

इति भारतभीष्मपर्वान्तर्गतभगवद्गीतापर्वचरमाध्यायवचनं भवति । एवं तस्याः चतुर्विंशतिगीतात्मिकत्वेऽपि च मानम्—

“ धर्मः प्रवृत्तिरूपश्च तत्त्वसक्तः प्रदृश्यते ।
निवृत्तिरूपश्च तथा धर्मोऽन्यस्तत्त्वलक्षणः ॥

इन्द्रियाणि दशैवं हि भूतानाञ्चैव पञ्चकम् ।
तन्मात्राः पञ्च चाव्यक्तं महन्मानसमेव च ॥

अहङ्कार इमान्याहुः तत्त्वानीति महर्षयः ।
सर्वो धर्मोपदेशश्च तत्त्वमूलो हि दृश्यते ॥

ततो विद्याः समस्ताश्च विज्ञेयास्तत्त्वलक्षणाः ।
चतुर्विंशतिभिर्भक्ताश्चेति संसारिभिः सदा ॥ ”

इति भारतादिपर्वगोभिलवचनं भवति । किञ्च अनुगीतायामर्जुने भगवदुपदिष्टगीतार्थं पुनः शुश्रूषति—

“ स हि धर्मस्सुपर्याप्तो ब्रह्मणः पदवेदने ।
न शक्यं तन्मया भूयः तथा वक्तुमशेषतः ॥

परं हि ब्रह्म कथितं योगयुक्तेन तन्मया ।
इतिहासं तु वक्ष्यामि तस्मिन्नर्थे पुरातनम् ॥ ”

इत्यर्जुनाय तस्मै भगवता प्रतिपादितेषु भगवद्गीतार्थोपब्रह्मणरूपेषु स्वाधिकारिपुरुषोक्तिप्रत्युक्तिरूपेषु च संवादेषु, श्रीभगवद्गीतायाश्च ब्रह्मविज्ञानसाधनीभूतायाः चतुर्विंशतितत्त्वव्याख्यानपरत्वमभिव्यज्यते। तथाहि—

"ब्रह्म यत्परमं ज्ञेयं तन्मे व्याख्यातुमर्हति।
भवतो हि प्रसादेन सूक्ष्मे मे रमते मनः॥"

इत्यर्जुनप्रश्नस्य, गुरुशिष्यसंवादरूपभगवदुक्तौ—

"अतस्तत्त्वानि वक्ष्यामि याथातथ्येन हेतुना।
विषयस्थानि सर्वाणि वर्तमानानि भागशः॥

महानात्मा तथाऽव्यक्तमहङ्कारस्तथैव च।
इन्द्रियाणि दशैकञ्च महाभूतानि पञ्च च॥

विशेषाः पञ्चभूतानामित्येषा वैदिकी श्रुतिः।
चतुर्विंशतिरेषा वस्तत्त्वानां परिकीर्तिता॥

तत्त्वानामथ यो वेद सर्वेषां प्रभवाप्ययौ।
स धीरस्सर्वभूतेषु न मोहमधिगच्छति॥

तत्त्वानि यो वेदयते यथातथं
गुणांश्च सर्वानखिलाश्च देवताः।
विधूतपाप्मा प्रविमुच्य बन्धनं
स सर्वलोकानमलान्समश्नुते॥"

इति तत्तत्त्वस्वरूपस्य तद्विज्ञानफलस्य च प्रतिपादनात्पूर्वं स्वोक्तायाश्च गीतायाः चतुर्विंशतितत्त्वाख्यानपरत्वसमर्थनं निर्विवादमेव । एवमेव हि चतुर्विंशतितत्त्वानां चतुर्धा विभागः तद्रहस्यार्थश्च, चतुर्विंशतितत्त्वार्थविज्ञानमेव धर्मविज्ञानमिति, विभागश्च पादस्वरूप इति च तस्मिन्नेवाध्याये—

" चातुर्विद्यं तथा वर्णांश्चातुराश्रमिकान्पृथक् ।
धर्ममेकं चतुष्पादं नित्यमाहुर्मनीषिणः ॥ "

इत्यादिभिः सम्यक्प्रतिपादितं भवति । ततो विद्यानामपि सर्वासां धर्मपराणाम्, गायत्र्यक्षरसंख्यया विभागः, गायत्र्यर्थबोधकत्वम्, तासां चत्वारः पादाश्चेति सादरमाश्रुतं भवति तत्त्वदर्शिभिः । तथा—

" गीता गंगा च गायत्री गोविन्देति हृदि स्थिते ।
चतुर्गकारसंयुक्ते पुनर्जन्म न विद्यते ॥ "

इति भारतगीतापर्वचरमाध्यायवचनेन हि गीता, गायत्रीप्रकृतिकेत्येवेति विज्ञायते । अत्रायमाशयः—गोविन्दस्याऽऽत्मपतेः नामान्तरस्याप्यनुसन्धेयत्वश्रवणान्नानुसन्धेयत्वं गोविन्दशब्दैकनिष्ठम् । न च पृथग्बोध एव ह्यार्याशयः, " गीता सुगीता कर्तव्या किमन्यैः शास्त्रविस्तरैः " इति भारतवचनानुपपत्तेः । अत्र चोत्पाद्योत्पादकभावः किलाभिवर्णितः, ततः पवित्राणां च चतुर्णां दिव्यशब्दानां केवलं शब्दालङ्कारकल्पनादर्थालङ्कारकल्पनं हि सहृदयसंमतं भवति । तत-

एव च गीतागंगाशब्दार्थयोः सर्वलोकपरप्राप्तिसाधनतमत्वेन गौरवम्, तत्प्रभवत्वेन गायत्रीगोविन्दशब्दार्थयोर्महत्वं च ह्यर्थसिद्धं भवति । यथा गोविन्दचरणनिःसृता गङ्गा पापिनः पारं नयति, तथा गायत्री-चरणसंभूता श्रीभगवद्गीतापि भवतीति । एवमेव—

"गीताशास्त्रे हि सर्वेषामधिकारः प्रकीर्तितः ।
कर्म चावश्यकं यद्धि कर्तव्यं व्यवसायिभिः ॥

गीताशास्त्रे यथारूपं गायत्र्यर्थनिरूपके ।
ज्ञानसङ्कल्पपूर्वं हि प्रोच्यते कृष्णयोगिना ॥

तथा तेषां फलञ्चापि योगरूपं सुशुद्धिदम् ।
समाहारस्वरूपञ्च योगिभिर्यच्च कथ्यते ॥

तस्माद्गीता भगवती गायत्रीत्यवधार्यताम् ।
गायत्री कामधेनुः स्यात्स्तनं षट्कचतुष्टयम् ॥

गीतामृतं महादुग्धं दोग्धा नारायणः स्वयम् ।
पार्थो दुग्धस्य भोक्ताऽस्ति लोकप्रातिनिधिर्नरः ॥

कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च ।
पञ्च बुद्धीन्द्रियार्थाश्च भूतानाञ्चैव पञ्चकम् ॥

मनोबुद्धिस्तथैवात्मा ह्यव्यक्तञ्च यदुत्तमम् ।
चतुर्विंशतिरेतानि गायत्र्या ह्यक्षराणि च ॥

प्रणवं पुरुषं प्राहुः पञ्चविंशं तमव्ययम् ।
सर्वगं सर्वरूपञ्च हृदि सन्निहितं सताम् ॥

माता हि सर्वविद्यानां गायत्री च चतुष्पदा ।
पितरं प्रणवं प्राहुः मुनयो धर्मवत्सलाः ॥

ताभ्याञ्च स्वस्तये शुद्धधर्मो लोकेभ्य उच्यते ।
चतुर्विंशतिगीताः स्युः गायत्रीवदनानि च ॥

षट्सप्तत्युत्तरं पञ्चशतं प्राह स योगिराट् ।
श्लोकानाञ्चैव गीताभिः चतुर्विंशतिभिः परः ॥"

इति, नारदवचनाद्गीतायाश्चतुर्विंशतिगीतात्मकत्वं, तथा षडक्ष दचतुष्टयगायत्र्यर्थसंभवत्वञ्च निरूपितं भवति । सन्ति हि बहवः यथादेशं यथाकालं यथारूपञ्च संसारिणां । तदुक्तमित्थम

"इतिहासपुराणानां तथाऽन्येषां च चर्मटे ।
शास्त्राणां कालभेदेन सहस्रं परिबुध्यते ॥

तथा वेदाश्च दृष्टाः स्युः तत्र तत्वमिदं श्रुणु ।
शासनात्सर्वधर्माणां शास्त्राणामस्ति योग्यता ॥

धर्मः कालानुरूपः स्याल्लोकसंरक्षकः परः ।
सर्वेष्वर्थेषु लोकस्य रक्षकेषु परावरा ॥

विद्यापि चैका इत्येव बुध्यते सूक्ष्मदर्शिभिः ।
ब्रह्मविष्णुमहेशानां तथा चैवाधिकारिणाम् ॥

व्यवसाये स्वानुरूपे स्वेष्टा विद्यैव साधनम् ।
अतः स्युः विविधा विद्याः यथालोकं यथायुगम् ॥

तत्तद्विद्योपदिष्टञ्च तत्त्वं बुद्ध्वा विचक्षणाः ।
तेन तेन च मार्गेण स्वाभीष्टं प्राप्नुयुः फलम् ॥"

इत्यनुष्ठानचन्द्रिकायां नारदचर्भटिसिद्धसंवादे । तथा "इतिहासाः सहव्याख्या विविधाः श्रुतयोऽपि च" इति भारतवचनाच्च शास्त्राणां बहुविधत्वं विज्ञायते । यद्धि पुनः शास्त्रं सर्वदैकरूपं सर्वसमयमूलं सर्वमूलसनातनपरब्रह्मवस्तुस्वरूपस्वभावबोधकञ्च सर्वसमं सर्वाधिकारिवेद्यम्, तदेव शास्त्रं गीतेति हि सिद्धान्तः । तदुक्तम्—

"आजन्मामरणं यच्च शास्त्रं वै मनुजान्पुनः ।
यथादेशं यथाकालं यथावस्थञ्च शिक्षयेत् ॥

धर्मं सनातनं शुद्धं प्रत्यक्षं सार्वलौकिकम् ।
समभावैक्यफलदमिहामुत्र च शङ्करम् ॥

तद्धि शास्त्रं महात्मानो गीतेत्याहुर्विचक्षणाः ।
न वैष्णवमिदं शास्त्रं न शाक्तं न च शाम्भवम् ॥

न बौद्धं न च काणादं न सांख्यं न च यौगिकम् ।
न तन्त्रं नैव वेदान्तं विशेषसमयं न च ॥

शुद्धञ्च तदिदं शास्त्रं स्तुवन्ति पूर्वसूरिणः ।
तस्मात्संसारिभिर्नित्यं संसेव्यं तदिदं भुवि ॥"

इति भगवता नारदेन सनातनधर्मदीपिकायाम्। तथा श्रीभगव तायाः सनातनधर्मबोधकत्वञ्च भारते अनुगीतायाम्—

"श्रावितस्त्वं मया गुह्यं ज्ञापितश्च सनातनम्।
धर्मं स्वरूपिणं पार्थ सर्वलोकांश्च शाश्वतान्॥
अबुध्या यन्न गृण्हीथास्तन्मे सुमहदप्रियम्।"

इति भगवद्वचनादवगम्यते। तस्मात्सर्वेषां धर्माणां स्वीकारपरित्य यथादेशं यथाकालं यथाधिकारं यथास्वरूपं यथावस्थञ्च संसा शिक्षयन्ती सेयं श्रीभगवद्गीता ह्युक्तलक्षणलक्षितेति सर्वजगत्का सनातनशुद्धब्रह्मस्वरूपजिज्ञासूनाञ्च मुमुक्षूणां शुद्धाचार्याणां सिद्ध समञ्जसं भवत्येव।

भवत्येव हि विद्यानां कालगत्या वृद्धिः ह्रासश्च। तदुक्तम्—

"विद्याः सर्वाश्च कालेन खिलाः स्युः जगतीतले।
खिलानाञ्च परिष्कारकर्म कार्यं महर्षिभिः॥

केचिन्महर्षयो लोके तत्तत्समयवादिनः।
यथेच्छं परिष्कुर्वन्ति प्रबन्धानखिलान्खिलान्॥

तत्परिष्कृतशास्त्रेषु प्रवणाः पूर्वसूरिणः।
अज्ञातशुद्धतत्त्वार्थाः स्वार्थवेशाद्भ्रमन्ति ते॥

अन्ये केचिन्महात्मानः शुद्धतत्त्वार्थवादिनः।
ज्ञात्वा च तादृशं ब्रह्म पूर्णा यान्ति परं पदम्॥"

4062

R 6, 6 NM

इति महर्षिगोभिलेन । एवं भारतवचनेनापि बुध्यते—

"दशश्लोकसहस्राणि विंशच्छ्लोकशतानि च ।
खिलेषु हरिवंशश्च भविष्यंश्च प्रकीर्तितम् ॥"

इति । कृष्णद्वैपायनप्रणीतस्य महाभारतस्य, सर्वदा स्वस्वरूपेणावस्थितौ कथं वा हि पुनः तस्मिन्भारते खिल इति व्यवहारः । शुद्धार्यास्तु, कालगत्या, तथान्यैर्बहुभिः कारणैश्च खिलांश्च तत्व्याख्यानपरान् प्रबन्धान्, तत्तदवतारपुरुषगुंभितान्, पुनर्नारायणसहायाश्च परिष्कृत्य संरक्षन्तीति विज्ञायते । एवं भारतप्रबन्धश्चापि जंबूकादिब्राह्मणैः पुनः खिलोऽभवत्, शुद्धाचार्याश्च तं पुनः परिष्चक्रुरित्यादि पुरावृत्तं सरहस्यम्, हंसयोगिविरचितभारतपञ्चदशोपोद्घाते द्रष्टव्यम् । तस्माद्विद्यानां कालगत्या हि संभूतौ वृद्धिह्रासौ विज्ञाय, तास्सर्वा अपि जगदभ्युदयाय हि सुपरिष्कृत्य प्रकाशयन्ति पूर्वसूरिणः शुद्धा इति सिद्धान्तो विज्ञेयः ।

नन्वस्तु नामैवम्, परन्त्वारभ्य बहोः कालादष्टादशाध्यायिन्याः श्रीभगवद्गीतायाः सर्वत्र प्रसिद्धिः, तथाभूतामेव हि तां व्याचाख्युः पूर्वसूरिणश्च शङ्करादयः तत्समयावलंबिनश्च, यदि पुनर्जानन्ति ते चैवंविधां श्रीभगवद्गीतां शुद्धार्यपरिष्कृताम्, तदाऽस्याः स्वस्वसमयविरुद्धत्वेऽपि कथं पूर्वपक्षत्वेनापि स्वकृतभाष्येषु तामेकस्यामपि पङ्क्तौ नालिखन्? तस्मादेवंविधा श्रीभगवद्गीता प्रमाणशरणैर्न स्वीकर्तुमर्हतीति चेत्; उच्यते—न कण्ठे गड्डुरयं प्रश्नो भवितुमर्हति, यतः

श्रीशङ्करादिभिः पूर्वसूरिभिश्च भगवदंशभूतैः लोकश्रेयसे सुपरिष्कृ व्याख्यातानि शास्त्राण्येव प्रमाणानि, एभ्यः पुराणानि शास्त्रा सर्वेभ्यो लोकेभ्यः न त्याज्योपादेयविवेकबोधनक्षमाणीति, ततस्ता प्रमाणानीति च, न वक्तुं शक्यते, यद्यप्रमाणानि तानि, तदा क पुनः शास्त्राणि स्वसमयस्थापने प्रमाणयन्त्युक्ताः पूर्वसूरिणः। एवं किल न्यायवादिभिरुच्यते—तत्तत्समयनिर्वाहकाश्च महावादिनो म त्मानः पूर्वसूरिणः, सर्वसमयमूलभूतं शुद्धमेकं सनातनञ्च धर्मं विवादे प्रकटयन्ति, एकैकसमयवादिनां तेषामार्याणां सर्वसमयमूलस तनधर्मनिरूपणस्य सर्वैक्यविज्ञानस्य च स्वचिकीर्षितप्रबन्धप्र पाद्यविषयनिरूपणप्रतिबन्धकत्वात्। न ते लिखन्ति च र स्वाशयं शिक्षास्वरूपेषु प्रबन्धेषु। परन्तु तेषां हि तत्तत्कालदेश स्वभावानुरूपब्रह्मविद्याशिक्षैव परमो धर्म इति। किञ्च ये तु पुन भागाः सर्वसमयरहस्यविज्ञानपूर्वकमुक्तं सनातनञ्च धर्मं जिज्ञा तेभ्यस्त एव हि पूर्वसूरिणः सर्वविद्याचार्याः स्वशिक्षास्वरूपमित्थं किलावेदयन्ति—

"उपायाः शिक्षमाणानां बालानामुपलालनात्।
असत्ये वर्त्मनि स्थित्वा ततः सत्यं समीहते॥"

इति। अस्त्यसत्यमिदं वर्त्म, यदाधिष्ठाय ब्रह्मणः नानारू परिकल्पयन्तोऽपि, स्वेष्टतमब्रह्मस्वरूपविज्ञानादिनिष्ठावेशेन तस्यैव

णः रूपान्तरं तद्विषयकविज्ञानादिनिष्ठाञ्च दूषयन्ति पूर्वसूरिणः के-चित्। इदं हि पुनः सत्यं वर्त्म भवति, यदधिष्ठाय मानवाः सर्वमूलं सनातनं धर्मं जानन्ति, इति सत्यासत्यपदार्थं व्याख्याति खण्डरहस्ये भगवांश्च हंसयोगी। श्रूयते हि धर्मद्वैविध्यं प्रवृत्तिर्निवृत्तिरिति। अस्ति च ब्रह्मैव हि सर्वधर्मवाच्यम्, सन्ति च कर्माण्यपि धर्ममूलानि, भवतस्ते वर्त्मनी द्वे सर्वकर्मकरणे। तस्माद्वादिनिग्रहाय पूर्वसूरिभिः तत्तन्मताग्रहेण संप्रसादितेषु प्रबन्धेषु चैवंविधाया गीतायास्त्ववर्ण-नेन ह्यप्रामाण्यकथनं न्यायविरुद्धमिति सम्यग्विज्ञायते। श्रीभगवत्पा-दाचार्यैरपि स्वकृतश्रीभगवद्गीताभाष्योपोद्घातप्रबन्धे तु "भगवान्सृष्ट्वे-दम्" इत्यारभ्य "तद्विवरणे यत्नः क्रियते मया" इत्यन्तैश्च प्रबन्धैः, नरनारायणगीतादियोगगीतान्तानाञ्च गीतानामर्थविशेषाः शब्दतो ह्य-र्थतश्च मनाक्सूचिता भवन्तीति युक्तैश्च प्रमाणैर्बहुभिर्विज्ञायते। किञ्च "नारायणः परोऽव्यक्तात्" इत्यारभ्य "तद्विवरणे यत्नः क्रियते मया" इत्यन्ताश्च प्रबन्धा एव श्रीशङ्करभगवत्पादविरचिता इति, ततः परे च प्रबन्धाः समुपलभ्यमानाः श्रीशङ्कराचार्याऽप्रणीता इति, श्री शङ्करविरचितगीताभाष्यञ्चान्यदाधुनिकैश्शुद्धाद्यैस्सुसंरक्षितमस्तीति च विज्ञायते। यच्चात्र वक्तव्यं तदस्मद्गीताभाष्यखण्डरहस्योपोद्घात-प्रबन्धे विशेषतो ह्यभिवर्णितं भवति। तस्मात्प्रमाणशरणैः पुनरेषा शुद्धाचार्यसुपरिष्कृता श्रीभगवद्गीता स्वीकार्या भवत्येव।

तत्र च प्रथमे ह्यध्याये, सर्वेषां संसारिणां तदीशानाञ्च तत्तत्काल

देशोचितकर्तव्याभ्युदयसाधनतमस्वस्वरूपानुरूपकर्मनिष्ठाधिकारसंपा
नार्थम्, भगवता प्रथमं हि समुपदिष्टो भवति सर्वावश्य
मुख्यश्च ब्राह्मथाः शक्तेः स्वीकारः।. ततस्तथाभिहितश्च, शक्तानां ह्य
कारिणाम्, व्यवसायेषु, स्वस्वरूपानुरूपे च कर्तव्ये कर्मणि, पर
तत्तत्कालावश्यकस्वस्थानानुरूपकर्तव्यधर्मविद्याविवादावश्यकत्वम्, त
त्यदिव्योक्तिप्रत्युक्तिभिः। ततस्समुपदिष्टं च भवति सर्वाधिकार
ब्राह्मोपनयनाङ्गभूतं सदाचार्यसमाश्रयणञ्च सशिष्यलक्षणम्।
चारभ्य द्वितीयाध्यायादध्यायानां चतुर्विंशतिभिः, गायत्र्यर्थवाच्य
सर्वसांसारिकजनस्वानुरूपव्यवसायाधिष्ठानभूतानाञ्च तत्वचतुर्विंशत
तथा तत्तत्वानां प्रत्येकमधिष्ठितस्य पुरुषस्य च स्वरूपम्, य
धिकारं यथाक्रमं सरहस्यं सुसङ्गतञ्च समुपदिष्टं भवति भग
श्रीवासुदेवेन। अथाध्याये च षड्विंशे, एवं सर्वतत्वार्थोपदेष्टरि सव
तमे च तस्मिन् भगवति शिष्यभावमापन्नेनार्जुनेन सविज्ञानं सकार्त
प्रोक्तः परब्रह्मस्वरूपश्रीकृष्णस्तवराजः, तथा श्रीगीतोपदेशस
तत्वार्थविज्ञानार्थं समुपागतानां च सर्वेषामधिकारिणामुत्तमेनाधिका
ब्रह्मदेवेन संप्रोक्तः स्वसदाचार्यप्रसादसमुपलब्धदिव्यचक्षुष्मता
महायोगिना सञ्जयेन स्वस्वरयोगेनोपलब्धः, तेनैव च सर्वार्थभा
भावस्वरूपविवेकनिष्ठाविधुराय तत्वजिज्ञासवे च राज्ञे जात्यं
धृतराष्ट्राय सकृपावगाढं समुपदिष्टश्च स्तवराजः प्रतिपादितो भवा
अत्र च भगवान्नारदः—

" पुरा भगवता प्रोक्ता या गीता योगलक्षणा ।
सा हि षड्विंशदध्यायैः गुंभिता कृष्णयोगिना ॥

आद्यन्ताभ्याञ्च व्याख्यातो ह्यध्यायाभ्यां महामनुः ।
प्रणवश्च यथातत्वं तदर्थश्चेत्थमेव हि ॥

आद्यो यः प्रणवः प्रोक्तः सर्वविद्यासु तस्य हि ।
देवी ब्राह्मी महाशक्तिः प्रथमं तत्वमुच्यते ॥

विद्या सांसारिकी सा च द्वितीयं तत्वमुच्यते ।
भास्वता ज्ञानदीपेन नाशयन्भूतभावनः ॥

अज्ञानजं तमः कृत्स्नमात्मभावस्थितः परः ।
सोऽयं पुमान्तृतीयं स्यात्तत्त्वमित्यवधार्यताम् ॥

स्वीकारश्च तथा चर्चा प्रातिश्चैव यथाक्रमम् ।
त्रयाणामुक्ततत्वानामर्थो विद्यावतां भवेत् ॥

समष्टिव्यष्टिरूपञ्च सर्वमूलं सनातनम् ।
कारणं विश्वरूपञ्च सर्वातीतं गुहाशयम् ।

अन्त्यप्रवणवाच्यं स्यादात्मानात्मस्वरूपवत् ।
चत्वारि चास्य तत्त्वानि तत्स्वरूपमिदं शृणु ॥

ज्ञानमिच्छा क्रिया चैव समाहारस्तथा परः ।
प्रयोजनन्तथैतेषामित्थं ज्ञेयं मनीषिभिः ॥

ज्ञानं ध्यानं तथा कर्म शुद्धं विज्ञानमेव च ।
इत्यध्याये च षड्विंशे स्तुतं ब्रह्म परावरम् ॥"

इति प्रथमचरमाध्यायविज्ञानप्रयोजनं सम्यगभिहितं भवति
इत्थं हि किल शुद्धाचार्याः भीष्मपर्व सविमर्शं परिष्कुर्वन्ति—
भगवद्गीता हि महाभारते षष्ठे भीष्मपर्वणि ग्रथिता भवति कृ
द्वैपायनेन । भीष्मपर्व हि—

"जंबूखंडविनिर्माणं पर्वोक्तं तदनन्तरम् ।
दिव्यं चक्षुर्ददौ यत्र सञ्जयाय महामुनिः ॥
भूमिपर्व ततः प्रोक्तं द्वीपविस्तारकीर्तनम् ।
पर्वोक्तं भगवद्गीता पर्व भीष्मवधस्ततः ॥"

इति भारतादिपर्ववचनादेव ह्यवान्तरपर्वभिश्चतुर्भिरन्वितं भव
तथा तद्भीष्मपर्वाध्यायश्लोकसंख्याश्च—

"अध्यायानां शतं प्रोक्तं तथा सप्तदशापरे ।
पञ्चश्लोकसहस्राणि संख्ययाऽष्टौ शतानि च ॥
श्लोकाश्च चतुरशीतिरस्मिन्पर्वणि कीर्तिताः ।"

इति भारतवचनादेव संप्रदर्शिता भवन्ति । तथा भीष्मप
प्रत्यवान्तरपर्व चाध्यायानां हि संख्या गोभिलकारिकायाम्—

"आद्ये च गदिता ह्यष्टावध्यायाश्च महर्षिणा ।
एकोऽध्यायो द्वितीये हि तेन प्रोक्तश्च पर्वणि ॥

अध्यायानां तृतीये हि त्रयस्त्रिंशत्ततः परम् ।
अध्यायानां चतुर्थे हि पञ्चसप्ततिरादृता ॥"

इति संप्रतिपादिता भवतीति । इत्थं हि किल भगवद्गीतापर्वविषयानुक्रमणिका—"अथ गावल्गणिर्विद्वान्" इत्यारभ्य "एतान्यनीकानि महानुभावम्" इत्यन्तेनाध्यायषट्केण कुरुपाण्डवसेनासन्निवेशप्रकारः समुपपादितो भवति । ततो "धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे" इत्यारभ्य हि "यत्र योगीश्वरः कृष्णो" इत्यन्तेनाध्यायानां च षड्विंशत्या साङ्गा च श्रीभगवद्गीता सूपपादिता भवति, ततश्चैकेनाध्यायेन च चरमेण गीतावैभवः प्रतिपादित इति । तथा च भीष्मपर्वणि चत्वार्यवान्तरपर्वाणि, सप्तदशाधिकशतसंख्या ह्यध्यायाः, चतुरशीत्युत्तराष्टशताधिकपञ्चसहस्रश्लोकाश्च सन्तीति हि विज्ञायते महाभारतवचनात् । वर्तमानभारतकोशेषु चैवं न दृश्यते । सत्येवं प्रमाणशरणाः श्रीमहाभारतरहस्यार्थविवेकजिज्ञासवः किं करिष्यन्ति । सुपरिष्कृतश्च महाभारतप्रबन्धः संरक्षितोऽस्ति शुद्धार्यैरिति हि विज्ञायते । एवं सुपरिष्कृतैव श्रीभगवद्गीता तथा परिष्कृतमहाभारतान्तर्गता भवतीति सप्रमाणं निरूपयति भगवान्हंसयोगी खण्डरहस्ये गीताभाष्ये । तस्माच्छुद्धार्यविद्यापरिष्कार एव तत्तात्पर्यविषयो भवतीति तु समञ्जसमेव । अस्यां षड्विंशतिभिरध्यायानां यथाक्रमं—गीतावतारः, नरनारायणधर्मः, अवतारधर्मः, आधिकारिकधर्मः, अधिकारिविद्याशिक्षाधर्मः, कारणविज्ञानधर्मः, तद्विज्ञानिनां प्राप्यकैवल्यधर्मः, एवं प्रथमज्ञान-

काण्डषट्कनिष्ठानां स्वरूपनिरूपकधर्मः, तेषां साधनत्रयविज्ञानधर्मो ह्यधिकाररूपः, एवं साधनत्रयनिष्ठानां शिक्षारूपो मायाधर्मः, तथा शिक्षितानां प्राप्तिकारणमोक्षधर्मः, तथा मुमुक्षूणां ध्येयकैवल्यनाथ-ब्रह्मस्वरूपधर्मः, स्वसत्यसङ्कल्पेन बहुधा विजायमानत्वरूपनरनारा-यणधर्मः, एवं द्वितीयकाण्डषट्कनिष्ठानां कर्मनिष्ठारूपप्राणायामधर्मः, तेषां विज्ञेयश्च परमात्मधर्मः, तथा चाक्षरधर्मः, तद्विद्याधर्मः, परमहंसा-धिकारधर्मः, स्वसंन्यासधर्मः, एवं तृतीयकाण्डषट्कनिष्ठानां योगहेतुश्च आत्मधर्मः, तथा प्रकृतिधर्मः, तत्ताद्विशेषकर्मधर्मः, तथा ज्ञानधर्मः, तथा सर्वकाण्डनिष्ठासमधिगम्ययोगधर्मः, ब्रह्मस्वरूपविज्ञानधर्मः स्तुतिरूपश्च गदितो भवतीति विज्ञेयम् । एवं चतुर्विंशतीनां गीतानां पादचतुष्टयनियमेन प्रथमे ज्ञानपादे षडध्यायाः, तथा द्वितीये सङ्कल्पपादे, तृतीये कर्मपादे, तुरीये योगपादे चाध्यायसंख्या-नियमः । अध्यायस्य काण्ड इति व्यवहारश्च शुद्धार्यसमय-सिद्धः । तदुक्तं रामायणखण्डरहस्ये हंसयोगिना—“ नरनारायण-धर्मः प्रथमे बालकाण्डे, द्वितीये ह्ययोध्याकाण्डे चावतारधर्मः, तृतीये पुनरारण्यकाण्डे ह्यधिकारधर्मः, चतुर्थे किष्किन्धाकाण्डे शिक्षाधर्मः, पञ्चमे च काण्डे सुन्दरे कारणविज्ञानधर्मः, षष्ठे पुनर्युद्धकाण्डे कै-वल्यधर्मः, प्रतिपादमेते धर्माः भिन्नक्रियार्थाः विपरिणमन्ते, विशेषतो ह्यध्येयत्वेन काण्डानामध्याय इति व्यावहारमाचरति नारदः, तत्त-त्वार्थप्रकाशको हि काण्डो विज्ञायते, श्रीभगवद्गीतापि षट्का-

ण्डपादचतुष्टयवती भगवती शुद्धयोगब्रह्मविद्या भवति" इति किञ्चास्यां भगवान् हंसयोगी, प्रतिपादमेते धर्माः भिन्नक्रियार्थाः वि रिणमन्ते इत्यत्र—

"नरनारायणाद्याश्च कैवल्यान्ता महर्षयः ।
प्रतिपादं षडेते च धर्मा भिन्ना विभांति हि ॥"

इति नारदवचनं प्रमाणयति ।

"एवं काण्डषट्केऽपि श्रीरामायणे पादचतुष्टयनियमः, यथ पादमुक्तकाण्डषट्कनियमश्च दृश्यते । नरनारायणधर्मादयश्च षडे प्रतिपादं यथाधिकारं विशेषनिष्ठया भिन्ननामानो विपरिणमन्ते । तथ हि—नरनारायणधर्मविज्ञानात्स्वरूपध्याननिष्ठाविज्ञानम्, तस्मात्प्राण यामकर्मनिष्ठाविज्ञानम्, तस्मादात्मयोगनिष्ठाविज्ञानञ्च भवति । एव मवतारधर्मविज्ञानात्स्वरूपानुरूपसाधनत्रयनिष्ठाविज्ञानम्, तस्मात्प मात्मविज्ञाननिष्ठा, तस्याः प्रकृतिधर्मविज्ञाननिष्ठा च सञ्जायते । तथ ऽधिकारविज्ञाननिष्ठायाः मायाविज्ञाननिष्ठा, तस्याः अक्षरविज्ञाननिष्ठ तस्याः कर्मनिष्ठा च संभवति । एवं शिक्षास्वरूपविज्ञानान्मोक्षस्वरूप विज्ञाननिष्ठा, तस्याः राजविद्याविज्ञाननिष्ठा, तस्याः भक्तिस्वरूप विज्ञाननिष्ठा च समुत्पद्यते । एवं च कारणविज्ञाननिष्ठाया ब्रह्मस्वरूपविज्ञाननिष्ठा, तस्याः परमहंसविज्ञाननिष्ठा तस्याः शुद्ध विज्ञाननिष्ठा च प्रभवति । एवं कैवल्यनिष्ठायाः ब्रह्मविभूतिविज्ञानम् तस्मात्संन्यासधर्मविज्ञाननिष्ठा, तस्याः योगनिष्ठा च संभवत्यधि

कारिणाम् ” इति श्रीरामायणखण्डरहस्ये षण्णां नरनारायणधर्म दीनां यथापादमुक्तं विपरिणामं व्याजहार भगवान् हंसयोगी तस्माच्चतुर्णां संसारिणां ज्ञानभक्तिकर्मयोगनिष्ठानां यथावस्थं विज्ञेर ह्यर्थविशेषाश्च षट्प्रकाराः श्रीभगवद्गीतायामस्यां श्रीकृष्णमूर्तिन “ अशोच्यानन्वशोचस्त्वम् ” इत्यारभ्य “ मोक्षयिष्यामि मा शुचः इत्यन्तैः षट्सप्तत्युत्तरपंचशतैश्च श्लोकैः प्रतिपादिता भवन्तीि विज्ञेयम् । एवं भगवदुपदिष्टां तत्वार्थपरां च योगब्रह्मविद्यां श्रीभगव द्गीतां तत्वजिज्ञासवे राज्ञे धृतराष्ट्राय प्रोवाच महायोगी संजयः, इि मध्येमहाभारतं गीतावतारसङ्गतिर्विज्ञेया भवति मुमुक्षुभिः पर प्रेप्सुभिः ।

कावेतौ भगवन्तौ योगब्रह्मविद्याप्रकटने गुरुशिष्यस्थानमधिष्ठितं कृष्णार्जुनौ इति शंकायामित्थं हंसयोगी—

“ कृष्णार्जुनौ महादेवौ विद्धि तौ धर्मनायकौ ।
नारायणनरांशौ च* महाभारतसंस्तुतौ ॥ ”

इति सनातनधर्मदीपिकायामाह । किं च श्रीकृष्णशब्दार्थश्च—

---

* पार्थकृष्णयोर्नरनारायणस्वरूपत्वं च महाभारते आदिपर्वणि चतुष्षष्टितमे ऽध्याये, वनपर्वणि चतुरशीतितमेऽध्याये, उद्योगपर्वणि एकोनपञ्चाशेऽध्याये भीष्मपर्वणि त्रयोविंशेऽध्याये, अष्टषष्टितमेऽध्याये च, अनुशासनपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमेऽध्याये च, प्रतिपादितं भवति ।

"कृषिर्भूवाचकश्शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः ।
विष्णुस्तद्भावयोगाच्च कृष्णो भवति सात्वतः ॥"

इति महाभारतोद्योगपर्वणि एकोनसप्ततितमेऽध्याये निरूपितो भवति । ततः सर्वसंसारव्यवसायधर्मगोप्ता हि श्रीकृष्ण इति विज्ञायते ।

अत एव महाभारतादिपर्वणि प्रथमाध्याये "यस्य प्रसादाद्वक्ष्यामि नारायणकथामिमाम्" इति सौतिः प्रतिज्ञाय

"भगवान्वासुदेवश्च कीर्त्यतेऽत्र सनातनः ।
स हि सत्यमृतं चैव पवित्रं पुण्यमेव च ॥

शाश्वतं ब्रह्म परमं ध्रुवं ज्योतिः सनातनम् ।
यस्य दिव्यानि कर्माणि कथयन्ति मनीषिणः ॥"

इत्यनुशास्ति । अतो नरनारायणश्रीकृष्णप्रोक्तधर्म एव प्रतिपाद्यत्वेन विषयो भवतीति विज्ञायते । अत्र च "यस्य सङ्कल्पनायकस्य भगवतो वासुदेवस्य दिव्याणि कर्माणि सर्वसंसारव्यवसायधर्मस्वरूपोपदेशरूपाणिच, सत्यं च धर्म ऋतं च धर्म पवित्रं च धर्म पुण्यं च धर्म शाश्वतब्रह्मपरध्रुवज्योतिस्वरूपसनातनधर्म च ज्ञानिनां कथयन्ति, धर्माः षडेते नरनारायणधर्मादीनां च षण्णां धर्माणां जीवरूपा भवन्ति" इति खण्डरहस्यम् । तस्मात्प्रतियुगं धर्मसंरक्षणार्थं नानारूपेणाऽवतीर्णौ पार्थपार्थसारथी, नरनारायणाविति विद्वद्भिः विज्ञेयम् ।

एवं रीत्यैव हि गीताश्चान्याश्चतस्त्रः शुद्धैरभ्युपगम्यते । ताश्च पुन
—श्रुतिगीता तैत्तरीयारण्यकान्तर्गता, ब्रह्मगीता ईशावास्यादिसौ
भाग्यलक्ष्मीपर्यन्तानामेकोनपंचाशदामुपनिषदामन्तर्गता, ततश्चार्षगीत
श्रीरामायणांतर्गता, शुद्धगीता शुद्धार्यपरिष्कृतदेवीभागवतान्तर्गता इ
भवन्ति । ब्रह्मगीतोपनिषदः (१) ईशावास्य, (२) कठ, (३) केन, (४
प्रश्न, (५) मुण्डक, (६) माण्डूक्य, (७) तैत्तरीय (८) ऐतरेय (९
छांदोग्य, (१०) बृहदारण्यक (११) कैवल्य, (१२) ब्रह्म (१३
श्वेताश्वतर, (१४) हंस, (१५) नारायण (१६) परमहंस, (१७
मैत्रेयी (१८) सर्वसार (१९) निरालंब (२०) वज्रसूची (२१
तेजोबिंदु (२२) नादबिंदु (२३) ध्यानबिंदु (२४) ब्रह्मविद्या (२५
योगतत्व (२६) आत्मबोध (२७) नारदपरिव्राजक (२८) त्रिशि
खिब्राह्मण (२९) सीता (३०) दक्षिणामूर्ति (३१) निर्वाण (३२
मण्डलब्राह्मण (३३) संन्यास (३४) अव्यक्त (३५) अध्यात्म (३६
आत्म (३७) देवी (३८) रामरहस्य, (३९) स्कन्द, (४०) मह
नारायण, (४१) सूर्य (४२) रुद्रहृदय, (४३) भावना, (४४) पंच
ब्रह्म, (४५) कृष्ण, (४६) वराह, (४७) मुक्तिक, (४८) कलिस
तरण (४९) सौभाग्य, इति प्रसिद्धाः एकोनपञ्चाशदो भवंति ॥

—प्रकृतमनुसरामः एवं शुद्धार्यसुपरिष्कृता श्रीभगवद्गीतापि क
चिदस्तीति प्रथमं ह्यस्मदार्यमातामहादेवावगतम् । अस्मन्मातामहः
शुद्धधर्मसमर्थ इति सर्वत्र विदितमेव । अत्र वक्तव्यमन्यदितिवृ

सनातनधर्मदीपिकोपोद्घातप्रबन्धे 'नाकयोगी तथाऽर्जुनः' इत्यस्य सविमर्शमर्थनिरूपणावसरे निरूपितं भवत्यस्माभिः। स च मातामहः तिरुविन्दलूर् श्रीमदुभयश्रीवेङ्कटाचार्याख्यः, गीतायाश्चास्याः स्वानुसन्धानार्थं श्लोकपादानुक्रमणिकां काञ्चिदलिखत्, तदवलंब्य, तथा स्वामियोगानन्दशङ्करानन्दभवानन्दानां अन्येषां शुद्धार्याणां कोशांश्चावलंब्य सुपरिष्कृतेयं। तामिमां हि भगवतीं योगब्रह्मविद्यां भगवद्गीतां, सारासारविवेकिपरिबृढाः अत्रत्यशुद्धधर्ममण्डलकार्यदर्शिनः डाक्टर् सर्. यस्. सुब्रह्मण्यार्या एव प्रथमं विदुषां सतां मनः समानेतुमैच्छन्। तदनुरूपमिदं सच्च कैङ्कर्यमस्माकम्, यन्मुद्रापयित्वेमां विख्यापनम्। समये हि गोभिलकारिकाश्चापि शुद्धार्यैरस्माकं प्रेषिता अभवन्। साकं चैत्र भगवद्गीतया योगब्रह्मविद्यया ह्येताः महर्षिगोभिलशुद्धादिव्यप्रतिभाप्रसूताः शुभार्थाश्च समायाता भवन्ति ॥

तस्मादिमां भगवतीं योगब्रह्मविद्यां शुद्धसमया वयं समधिगम्य सुकृतार्था भवेम, इत्यस्माभिः सर्वेश्वरस्सर्वसाक्षी च भगवान् सर्वात्मस्वरूपः श्रीवासुदेवः प्रार्थ्यते ॥

श्रीकृष्णं परमात्मानं शरणागतवत्सलम् ।
धर्मद्वयोपदेष्टारं ब्रह्मतत्सन्नतोऽस्म्यहम् ॥

इत्थम्
श्रीशुद्धार्यदासः
पण्डित के. टि. श्रीनिवासाचार्यः

शुद्धयोगब्रह्मविद्यायाः

श्रीभगवद्गीतायाः

पारायणक्रमः

भरद्वाज उवाच

सुब्रह्मण्य महाभाग नमस्ते लोकनायक ।
कथं योगब्रह्मविद्या गीताऽध्येया मनीषिणा ॥ १ ॥

का वा गीतोचिता पूजा कदा सेव्याऽस्ति सा सता ।
ज्ञातुमिच्छाम्यशेषेण वदस्व कृपया विभो ॥ २ ॥

सुब्रह्मण्य उवाच

भरद्वाज महाभाग पृष्टन्तुभ्यं वदाम्यहम् ।
युगे युगे तु भगवान्नारदाय महामुने ॥ ३ ॥

गीतासेवां यथातत्वं व्याजहार युगप्रभुः ।
तामेवाद्य प्रवक्ष्यामि शृणुष्व मुनिपुङ्गव ॥ ४ ॥

दासः काल्ये समुत्थाय कृत्वा स्वाह्निकमुत्तमम् ।
प्रक्षाल्य पाणिपादश्च धृताकल्पः प्रसन्नधीः ॥ ५ ॥

तिष्ठन्बद्धाञ्जलिर्देवमात्मानं परिबुध्य हि ।
सङ्कल्पनायकश्चैवं प्रणमेद्भक्तिभावतः ॥ ६ ॥

सङ्कल्पनायकस्तवः ।

श्रीं देवीं तां योगदेवीन्तत्सङ्कल्पप्रभुं नरम् ।
शुद्धसङ्कल्पनाथञ्च नारायणमुपास्महे ॥ ७ ॥

लोकाधिकारिणश्चान्यान्नारदाद्यानृषीन्वयम् ।
तथा प्राचीनहंसांश्च प्रणमामो यथाबलम् ॥ ८ ॥

श्रीकृष्णार्जुनध्यानस्तवः

नरनारायणाज्जातौ जगतस्स्थितये स्थितौ ।
शुद्धसङ्कल्पनाथौ च वन्दे कृष्णार्जुनौ सदा ॥ ९ ॥

एवमुक्त्वा प्रणम्याथ गायत्रीन्यासमाचरेत् ।

तदित्थम् ।

अस्याः श्रीयोगविद्यायाः भगवद्गीतायाः नरनारायणऋषिः, गायत्री छन्दः, श्रीयोगब्रह्मविद्या देवता, योगब्रह्मविद्याप्रसादसिध्यर्थे गीतापारायणक्रियाजपे विनियोगः ।

ध्यानम् ।

चतुष्पदीं धर्मविद्यां समत्वं गिरतीं सतीम् ।
परसामीप्यफलदां वन्दे गीतां शुभावहाम् ॥ १० ॥

षड्दर्शनपदां दिव्यां सर्वभावसमन्विताम् ।
कर्तव्यव्यवसायस्य निश्चयाय नतोऽस्म्यहम् ॥ ११ ॥

इति स्तुत्वा पुनर्बद्धाञ्जलिपुटः,

नमस्ते नरदेवाय नमो नारायणाय च ।
बदरीवननाथाय योगिनां पतये नमः ॥ १२ ॥

इति ध्यात्वा गीताकोशञ्च यथाशक्ति समभ्यर्च्य,

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ १३ ॥

इति श्लोकपठनपूर्वकं श्रीभगवद्गीतां पठेत् ।

श्रीभगवद्गीतापारायणसमाप्तौ कर्तव्यविधिः । श्रीभगवद्गीताञ्च भक्त्या यथोचितं पठित्वा ततश्चोत्थाय पुनरपि,

"नारायणं नमस्कृत्य०

"चतुष्पदीं धर्मविद्यां०

"षड्दर्शनपदां दिव्यां

इति स्तुत्वा तत्फलं भगवते तस्मै समर्पयेत्

इति गीतापारायणक्रमः समाप्तः

ॐ नमः श्रीपरमर्षिभ्यो योगिभ्यः

महर्षिगोभिलविरचितः

गीतार्थसंग्रहः॥

तत्र

प्रथमोऽध्यायः

शुद्धधर्ममण्डलस्य धर्मशास्त्रं सनातनम् ।
यच्च गीताभिधं तद्वै व्याख्यास्यामो यथामति ॥ १ ॥

श्रीकृष्णवदनाम्भोजगलिताशेषतापनुत् ।
गीता चकास्ति षड्विंशदध्यायैरन्विता परा ॥ २ ॥

आद्ये गीतावतारोऽयमध्याये परिकथ्यते ।
पूर्तिं समेष्यति स्वात्तसङ्कल्पे कर्म चक्रतुः ॥ ३ ॥

स्वप्रधानपरं शुद्धं नरनारायणौ प्रभू ।
शुद्धसङ्कल्पनाथौ च तन्निबोधत वै द्विजाः ॥ ४ ॥

प्रारब्धे भारते युद्धे कृष्णो नारायणो विभुः ।
कार्यदर्शिनमाराध्यं नरं स्वांशं तथाऽर्जुनम् ॥ ५ ॥

आहूय पूर्वं तां ब्राह्मीं शक्तिं तस्मै समादिशत् ।
यां हि लोकास्तदीशाश्च प्राप्य स्वार्थप्रसादतः ॥ ६ ॥

व्यवसायं प्रकुर्वन्ति स्वकीयं सफलं भुवि ।
द्विविधश्च परा ब्राह्मी सा नाना परिकथ्यते ॥ ७ ॥

सर्वेषां कर्मणां सैव जीवभूता चकास्ति हि ।
द्विधाभूतस्तथा शक्त्या निवृत्तेश्च प्रवृत्तितः ॥ ८ ॥

दैवीं शक्तिं निवृत्तश्च प्रवृत्तश्चासुरीन्तथा ।
आदधानश्च पार्थोऽयं लोकप्रतिनिधिर्गुरुः ॥ ९ ॥

लोकानाञ्च सुखं दुःखं सांसारिकमवेक्ष्य हि ।
कृपया परयाऽऽविष्टो शिष्यलक्षणलक्षितः ॥ १० ॥

जिज्ञासुस्तन्निवृत्तेश्च ह्युपायं योगशास्त्रतः ।
शुद्धसङ्कल्पनाथञ्च कृष्णन्तं शरणं ययौ ॥ ११ ॥

इत्येवं प्रथमाध्यायसंग्रहार्थः प्रकीर्तितः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

ततो भगवता तेन नारायणमहर्षिणा ॥ १२ ॥

कृष्णेन शुद्धसङ्कल्पकार्यकर्त्रेऽधिकारिणे ।
गायत्रीलक्षणा गीताः कथितास्तत्वदर्शनाः ॥ १३ ॥

पार्थाय लोकशास्त्रे च सोल्लासं सविमर्शनम् ।
नरनारायणधर्मगीताऽऽद्या तत्र कीर्तिता ॥ १४ ॥

अध्याये च द्वितीयेऽस्याः प्रेप्सुभिश्च परं पदम् ।
मुमुक्षुभिः सुसेव्या स्यादवश्यं मुनिपुङ्गवाः ॥ १५ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

गीतायाश्च तृतीयेऽस्मिन्नध्याये कृष्णयोगिना ।
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ॥ १६ ॥

धर्मसंरक्षणार्थाय यथादेशं यथायुगम् ।
शुद्धसङ्कल्पनाथार्च्यनारायणमहात्मना ॥ १७ ॥

रहस्यं ह्यवताराणां स्वीकृतानां यथायथम् ।
व्याख्यातं सप्रकारञ्च तद्धि सेव्यं महर्षिभिः ॥ १८ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

अध्यायेऽस्यास्तुरीये हि वासुदेवेन धीमता ।
अवतारसुसाध्याश्च ह्यधिकारा निरूपिताः ॥ १९ ॥

तत्र हि क्रमशः शुद्धसङ्कल्पेशपरात्मनः ।
ज्ञानिनाञ्चैव भक्तानां कर्मठानां यतात्मनाम् ॥ २० ॥

समाहारपराणाञ्च योगिनां हि महर्षयः ।
अधिकारो यथारूपं सप्रकारो निरूपितः ॥ २१ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

अध्याये पञ्चमेऽस्यास्तु वेद्यो योऽर्थोऽधिकारिभिः ।
शिक्षारूपः स कथितः साङ्गं श्रीकृष्णमूर्तिना ॥ २२ ॥

तत्र च क्रमशः शुद्धविज्ञानस्याधिकारिणः ।
सर्वमूलपरब्रह्मस्वात्मविज्ञानपूर्वकम् ॥ २३ ॥

स्थितप्रज्ञस्य निष्ठा च त्याज्योपादेयधीस्तथा ।
आत्मनो लक्षणञ्चैव सर्वोपास्यस्य वै तथा ॥ २४ ॥

स्थानञ्चैव यथातत्वं सप्रकारमुदाहृतम् ।
तद्वै स्थानं योगिभिश्च वेद्यं स्यादिति निर्णयः ॥ २५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

षष्ठेऽध्याये तु गीतायाः शिक्षया शिक्षितस्य हि ।
उक्तया च परं वेद्यं परमं सर्वकारणम् ॥ २६ ॥

वर्ण्यते वस्तु देवेन नारायणमहर्षिणा ।
यच्च वा पुण्यपापानां परप्राप्तेश्च साधनम् ॥ २७ ॥

अत्र यत्कर्म चास्माभिः क्रियते सदसच्च यत् ।
तस्य सर्वस्य चोक्तानि कारणानीति बुध्यते ॥ २८ ॥

परन्तु पञ्चमस्तत्र पुरुषः प्रकृतेः परः ।
अन्तरात्मात्मभावो हि शुद्धयोगेन देहिनम् ॥ २९ ॥

चरन्तं गुणयोगेन स्वांशं शुद्धं स्वतो विभुम् ।
विद्योतितेषु सर्वेषु कर्मस्वेवं नियोजयन् ॥ ३० ॥

सर्वस्वभावयुक्तो यो ह्यस्ति सर्वत्र निर्मलः ।
तस्य विज्ञानमेव स्यात्परप्राप्तिसुसाधनम् ॥ ३१ ॥

प्रवृत्तेश्च निवृत्तेश्च व्यवसायं करोति यः ।
स एव पश्यति प्राज्ञः जगतां कारणं परम् ॥ ३२ ॥

कारणं तत्परं ब्रह्म परमात्मा सचाक्षरः ।
आत्मा जीव इति प्राज्ञैः कथ्यते धर्मवर्त्मसु ॥ ३३ ॥

चतसृभिश्च देवीभिः युक्तन्तद्धियते सदा ।
तदेव चान्नमन्नादमिति भाति स्वभावतः ॥ ३४ ॥

तत्कारणं परं वस्तु व्यवसायद्वयस्य हि ।
सिध्यर्थं परिपूर्त्यै च योगिनः समुपासते ॥ ३५ ॥

ध्येयं यत्कारणत्वेन स्वरूपाच्च स्वभावतः ।
शुद्धं तद्ब्रह्म विज्ञानात्सर्वभावोपशोभितम ॥ ३६ ॥

अशुद्धमिश्रसत्वानाङ्कार्याणामीश्वरा गुणाः ।
गुणैर्विना न कर्ता स्यात्सोऽयमात्मा गुणात्परः ॥ ३७ ॥

इति कारणविज्ञानं पुरुषार्थसुसाधनम् ।
व्याख्यातं कृष्णदेवेन चैतद्ध्येयं मुमुक्षुभिः ॥ ३८ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

कारणज्ञानिभिर्वध्यो ह्यहङ्कारो दुरासदः ।
ततः कैवल्यमध्याये सप्तमेऽस्मिन्निगद्यते ॥ ३९ ॥

आत्मविज्ञानमेव स्यात्कैवल्यं योगलक्षणम् ।
आत्मा कैवल्यनाथः स्यात्परं ब्रह्म सनातनम् ॥ ४० ॥

स्वरूपं ब्रह्मणस्तस्य प्रथमं ह्यभिवर्णितम् ।
यश्च सर्वाणि भूतानि चैकमूलानि पश्यति ॥ ४१ ॥

स कैवल्यमवाप्नोति शुद्धं संन्यासलक्षणः ।
आत्मानात्मविवेकेन स्वधर्मेण च योगतः ॥ ४२ ॥

संसारस्य स्वरूपं हि सत्वमूलं गुणैर्युतम् ।
तमःफलं महारूपं सुखदुःखादिहेतु च ॥ ४३ ॥

सर्वरूपपरब्रह्मविज्ञानस्य हि कारणम् ।
ब्रह्मादिस्थानवाच्यं स्यात्त्याज्यलक्षणलाक्षितम् ॥ ४४ ॥

एवमात्मपरब्रह्मविज्ञानादेव योगिनः ।
विधूय पुण्यपापे च संसारावश्यके पुनः ॥ ४५ ॥

निरञ्जनाश्च शान्ताश्च सामीप्यं ब्रह्मणः परम् ।
भजन्ति साम्यवाच्यञ्च तदेव परमं पदम् ॥ ४६ ॥

आत्मानात्मनोर्योगेन नित्येन चाखिलं जगत् ।
वर्धते च यथाभावमेवं ज्ञेयं मनीषिभिः ॥ ४७ ॥

सांख्यानां ध्याननिष्ठानां कर्मठानां यतात्मनाम् ।
श्रेष्ठा कैवल्यनिष्ठा स्यादिति कैवल्यभाषितम् ॥ ४८ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ।

अथातश्चाष्टमाध्याये श्रीकृष्णेन महात्मना ।
धर्मः कैवल्यनिष्ठस्य तदन्यस्य च वर्ण्यते ॥ ४९ ॥

अत्र कैवल्यनाथस्य ह्यात्मनः परमात्मनः ।
ब्रह्मणः सर्वरूपस्य वेत्ता यः समभाववान् ॥ ५० ॥

कालदेशोचितं कर्म सर्वं सांसारिकञ्च यत् ।
असङ्गेन च कुर्वन्सो ह्युत्तमो दैवभाववान् ॥ ५१ ॥

यः कामेन तदुत्पन्नैः दोषैश्चापि प्रपीडितः ।
अनात्मविद्गुणैर्बद्धः सोऽसुरः परिकथ्यते ॥ ५२ ॥

आसुरं भावमापन्नो नष्टबुद्धिः पतेदधः ।
दैवसत्वसमाविष्टः सामीप्यं ब्रह्मणोऽश्नुते ॥ ५३ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

ततश्च नवमाध्याये साधनत्रयमुच्यते ।
ब्रह्मविज्ञानिनस्तस्य तथाऽन्यस्य महात्मना ॥ ५४ ॥

तथा हि परमे तस्मिन्ब्रह्मणि स्वात्मयोगतः ।
स्वभावाश्च त्रयः सन्ति ब्रह्मशक्तिविवर्धिताः ॥ ५५ ॥

शास्त्राणां भिन्नरूपत्वं बुध्यते कालदेहतः ।
अजानतां हि शास्त्रार्थं संसारस्य तथाऽऽत्मनः ॥ ५६ ॥

व्यवसाये च महति स्वभावो हेतुरुच्यते ।
तस्मात्स्वभावानुरूपं सर्वं सञ्जायते क्रमात् ॥ ५७ ॥

पुरुषस्य हि या श्रद्धा सा ब्राह्मी शक्तिरुच्यते ।
श्रद्धाजातस्वभावस्तु सर्वकार्यक्षमो भवेत् ॥ ५८ ॥

प्रवृत्तस्यात्मनः श्रद्धा स्वपरा-सत्वजा च या ।
सात्विकी सा ब्रह्मशक्तिरिति ज्ञेया सनातनी ॥ ५९ ॥

या च स्यात्संसारपरा राजसी सा प्रकीर्त्यते ।
तृतीया सा ब्रह्मशक्तिः विना चात्मधिया हि यां ॥ ६० ॥

केवलं स्वप्रधानोत्था तामसीति निगद्यते ।
तुरीया च महाश्रद्धा समाहारपरा मता ॥ ६१ ॥

एकाक्षरपरा विद्या बोध्या चास्ति ततो बुधाः ।
श्रद्धानुरूपं ज्ञानञ्च तपः कर्म च दैहिकम् ॥ ६२ ॥

दैविकञ्च तथा दानमाहारो भक्तिरेव च ।
संभवत्येवमखिलमिति कृष्णमुखोदितम् ॥ ६३ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

ततश्च दशमाध्याये ह्यात्मनो बन्ध उच्यते ।
येनायं द्वंद्वजान्भोगान्भुङ्क्ते बद्धश्च देहिकान् ॥ ६४ ॥

गुणत्रयी महामाया ह्यजा जाता विभाव्यते ।
सैव बध्नाति देहेऽस्मिन्नात्मानमजमव्ययम् ॥ ६५ ॥

सहजा ब्रह्मणो या हि सा देवी परिकथ्यते ।
प्रवृत्तेश्च निवृत्तेश्च व्यवसायस्य साधनम् ॥ ६६ ॥

द्वितीया सा गुणमयी प्रोच्यते शुद्धयोगिभिः ।
कार्योपयोगिनी या तु पुरुषस्याधिकारिणः ॥ ६७ ॥

एतच्छब्दार्थभूता च तृतीया परिकथ्यते ।
सर्वाश्चैताः ब्रह्मणः स्युः शक्तयश्चेति बुध्यते ॥ ६८ ॥

देवी च ब्रह्मदृष्टीनां मुमुक्षूणां महात्मनाम् ।
गुणत्रयमयी चान्या सर्वसंसारिणां मता ॥ ६९ ॥

तथाऽन्या ह्यवतीर्णानां ब्रह्मांशानां विशेषतः ।
व्यवसायसाधनं स्यादिति वेद्यं मनीषिभिः ॥ ७० ॥

गुणत्रयमयी या हि सा श्रद्धेति निगद्यते ।
एतासां तरणं यच्च प्राप्तिरित्येव बुध्यते ॥ ७१ ॥

मायैव ज्ञानहेतुः स्यादज्ञानस्य च कर्मणाम् ।
माययैव परं ब्रह्म तथाऽऽत्मा च जगत्तथा ॥ ७२ ॥

व्यवसायपरश्चास्ति ततः सेयं मनीषिणा ।
स्वात्मविज्ञानतस्तार्या तीर्णमायो महामतिः ॥ ७३ ॥

सामीप्यं ब्रह्मणस्तस्य सुखेनैति न चान्यथा ।
इति मायागीतया हि बन्धः प्रोक्तो हि चात्मनाम् ॥ ७४ ॥

बद्ध एव स्वकीयं हि व्यवसायं करोति च ।
स्वकीयव्यवसायस्य पूर्तौ सत्यां विमुच्यते ॥ ७५ ॥

अथैकादशोऽध्यायः

अथ चैकादशेऽध्याये बन्धान्मोक्षस्तु कथ्यते ।
व्यवसायपरस्यास्य पुरुषस्य विपश्चितः ॥ ७६ ॥

अन्ते स्वव्यवसायस्य सर्वसंसारिणां हि सः ।
परप्राप्तेः साधनञ्च सिद्धिरूपश्च कथ्यते ॥ ७७ ॥

योगनिष्ठासुसाध्यश्च तुरीयोऽर्थः स देहिनाम् ।
शुद्धमार्गान्निर्गतो यो योगी नावर्तते पुनः ॥ ७८ ॥

व्यवसायं स्वकीयञ्च कर्तुं संसारमण्डले ।
शुद्धाशुद्धौ च मार्गौ द्वौ वर्तेते शाश्वतौ किल ॥ ७९ ॥

बुध्या धृत्या शुद्धया हि विमुञ्चन्देहमण्डलम् ।
समाप्तव्यवसायश्च ब्रह्मलोकादिसंज्ञकम् ॥ ८० ॥

स्वात्मयोगपरः शान्तो ब्रह्मशक्तिं प्रपद्यते ।
ब्रह्मशक्तिसमाविष्टो ब्रह्मकार्याय सज्जते ॥ ८१ ॥

उत्तमस्य सुखस्येह वेत्ता त्यक्तपरिग्रहः ।
ईश्वरं सर्वभूतानां वसन्तं हृदि चाव्ययम् ॥ ८२ ॥

विज्ञाय योगसंसिद्धः सामीप्यं ब्रह्मणोऽश्नुते ।
सारूप्यं चाथ सायुज्यं सालोक्यञ्चैव ये विदुः ॥ ८३ ॥

तत्तत्वं संग्रहेणैव वक्ष्यामि श्रुतिचोदितम् ।
ब्रह्मस्वभावविज्ञानाद्या च लोकाधिकारिता ॥ ८४ ॥

प्राप्तिस्तस्यास्तु सारूप्यमिति नारायणोदितम् ।
तत्तत्काले तु जगतां स्वस्तये शुद्धभक्तितः ॥ ८५ ॥

ब्रह्मांशं यं प्रपद्यन्ते तत्सायुज्यमितीर्यते ।
ज्ञानदेहेन सर्वत्र सञ्चारो यश्च योगिनाम् ॥ ८६ ॥

सालोक्यं तत्प्रचक्षन्ते शुद्धविद्याधिकारिणः ।
संसारमण्डलं त्यक्त्वा प्राक्तनं शुद्धयोगतः ॥ ८७ ॥

प्राप्तिः परपदस्यैव तत्सामीप्यं प्रकथ्यते ।
सामीप्यं शुद्धयोगेन सालोक्यं शुद्धज्ञानतः ॥ ८८ ॥

शुद्धभक्त्या च सायुज्यं सारूप्यं शुद्धकर्मणा ।
सामीप्यं सर्वतः श्रेष्ठं तेन सर्वं समश्नुते ॥ ८९ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

ततश्च द्वादशेऽध्याये वेद्यं यच्च मुमुक्षुभिः ।
ब्रह्मस्वरूपं तच्चात्र सप्रकारमुदाहृतम् ॥ ९० ॥

एकं यच्च परब्रह्म सर्वातीतं हि तद्भवेत् ।
न ध्येयं नैव च ज्ञेयं न च वाच्यं सनातनम् ॥ ९१ ॥

आत्मानात्मशरीरश्च ब्रह्म तत्परमं भवेत् ।
जगज्जन्मादिकानान्तु कारणश्चेति बुध्यते ॥ ९२ ॥

प्रोक्ताः सर्वे पदार्थाश्च ब्रह्मण्येव भवन्ति हि ।
परस्माद्ब्रह्मणस्तस्माज्जगत्सर्वं हि जायते ॥ ९३ ॥

परमात्मा परब्रह्म परात्मात्मा सनातनः ।
जीवश्चेति प्रसिद्धाश्च तत्तत्संसारनायकाः ॥ ९४ ॥

तत्तन्नायकदासश्च सामीप्यं ब्रह्मणोऽश्नुते ।
ब्रह्मशक्तिस्फुलिङ्गाश्च सर्वे जीवादयो मताः ॥ ९५ ॥

स्फुलिङ्गो लोक इत्येके देह इत्यपरे बुधाः ।
आत्मैव सर्वलोकेशश्चेति नारदभाषितम् ॥ ९६ ॥

फलं स्यात्तस्य सामीप्यं पञ्चमस्य परेशितुः ।
ब्रह्मसामीप्यमापन्नः शुद्धसङ्कल्पनायकः ॥ ९७ ॥

पूतो मेध्यः पवित्रश्च तत्पश्यति परं पदम् ।
एवं त्रिधा विशुद्धायाः प्रकृतेरवगाहनात् ॥ ९८ ॥

ब्राह्मी विभूतिभिर्युक्तो जगद्रक्षणकर्मणि ।
प्रवर्तते स्वभावेन शुद्धतेजस्स्वरूपवान् ॥ ९९ ॥

अहं तथा जगत्कर्ता पाता संहारकस्तथा ।
शुद्धाधिकारमापन्नः देवो नारायणो विभुः ॥ १०० ॥

आत्मनात्माविवेकाच्च त्याज्योपादेयमोहतः ।
ममैवांशो जीवलोकः जीवभूतः सनातनः ॥ १०१ ॥

प्रकृत्याऽशुद्धयोपेतः विमूढो ब्रह्मणः पथि ।
यश्च स्यात्तदहन्तस्मै विज्ञानं प्रददामि च ॥ १०२ ॥

तस्माज्जातेन यज्ञेन जगत्क्षेमङ्करेण हि ।
लोकः सामीप्यमश्नाति पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ १०३ ॥

इति ब्रह्मस्वरूपञ्च साधिकारं विवर्ण्य हि ।
पार्थाय तस्मै प्रददौ दिव्यं ज्ञानविलोचनम् ॥ १०४ ॥

तेन पार्थः परं रूपमपश्यत्कृष्णाविग्रहे ।
सञ्जयो धृतराष्ट्राय तच्चाह प्रियदर्शनः ॥ १०५ ॥

ततः पार्थेन भगवान्प्रार्थितो मानुषं वपुः ।
पुनः स्वीकृत्य विभवं स्वकीयं चावदत्तदा ॥ १०६ ॥

द्वादशाध्यायभावो हि चैवं वेद्यो मनीषिभिः ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

अनन्तरे तु चाध्याये विभूतिः ब्रह्मणः परा ॥ १०७ ॥

त्रयोदशे विशेषेण ह्युच्यते कृष्णयोगिना ।
पदार्थेषु च सर्वेषु यद्रत्नं ब्रह्मणः परम् ॥ १०८ ॥

रूपन्तदिति विज्ञेयमिति भूतिः प्रदर्शिता ।
व्यवसायपरैर्वेद्या ब्रह्मभूतिः सनातनी ॥ १०९ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

ततश्चतुर्दशेऽध्याये ब्रह्मणः परमात्मनः ।
विभूतीनाञ्च सर्वासामाप्तये कृष्णयोगिना ॥ ११० ॥

प्राणायामाभिधो योगः प्रोक्तः साङ्गो महर्षयः ।
व्यवसायपरैश्चैव सर्वसंसारिभिस्स्वयम् ॥ १११ ॥

आत्मविज्ञानहेतुश्च ब्रह्मयोगविवर्धनः ।
सेव्योऽस्त्यवश्यमात्मा हि योगेनानेन पूज्यते ॥ ११२ ॥

प्रवृत्तमञ्जसा नीतमिन्द्रियैर्विषयग्रहैः ।
मानसं शुद्धयोगेन ह्यात्मना सह योजयेत् ॥ ११३ ॥

एवं योगेन चात्मानं चेतसाऽनन्यगामिना ।
पश्यन्भुङ्क्ते ब्रह्मणस्ता विभूतीर्युक्तमानसः ॥ ११४ ॥

इति प्राणायामयोगरहस्यार्थः प्रकाशितः ।
मार्गादस्माच्च्युतो यश्च योगी कालवशानुगः ॥ ११५ ॥

शुद्धयोनिं समापन्नः श्रीमान्भुङ्क्ते परं सुखम् ।
योगश्चैवं सुकथितो ह्यध्यायेऽस्मिन्महात्मना ॥ ११६ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

ततः पञ्चदशेऽध्याये पार्थसूतेन विष्णुना ।
अन्तरात्मात्मभावस्य देवस्य परमात्मनः ॥ ११७ ॥

आत्मभूतिप्रदत्वेन ह्युपास्यस्य मुमुक्षुभिः ।
स्वरूपं सप्रकारं यत्सर्वबीजं तदुच्यते ॥ ११८ ॥

परमात्मा ब्रह्मभावो जगत्कारणमुच्यते ।
क्षराक्षरादतीतश्च स भवेत्पुरुषोत्तमः ॥ ११९ ॥

सर्वतेजस्स्वरूपश्च वासुदेवो जगद्गुरुः ।
परापराभ्यां विद्याभ्यां संस्तुतो दहरेश्वरः ॥ १२० ॥

समभावैर्गुणातीतैः समदुःखसुखैस्सदा ।
उपास्यश्चेति विज्ञेयस्तन्निष्ठानां परायणम् ॥ १२१ ॥

न कर्मणा हि मनसा ज्ञानेन च पुमान्परः ।
आत्मा सेव्यो जगत्साक्षी ह्यविकारो निरञ्जनः ॥ १२२ ॥

केवलं समभावेन योगेनाऽयं विभाव्यते ।
इति पञ्चदशाध्यायभावो वेद्यो मनीषिभिः ॥ १२३ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

ततश्च षोडशेऽध्याये ह्यविकारस्य वस्तुनः ।
सर्वप्रकृतिमूलस्य ब्रह्मणो रूपमुच्यते ॥ १२४ ॥

अक्षरं ब्रह्मणो रूपं प्रथमं परिबुध्यते ।
जीवरूपं द्वितीयं स्यात्तृतीयं ह्यात्मनामकम् ॥ १२५ ॥

परमात्मस्वरूपं हि तुरीयं कथ्यते बुधैः ।
स्वरूपं पौरुषं यच्च पञ्चमं हि तदुच्यते ॥ १२६ ॥

अक्षरं ब्रह्म यच्चोक्तं षट्प्रकारविभूतिमत् ।
षट्क्रमः कारणं दिव्यमुपास्यं स्वात्मयोगिभिः ॥ १२७ ॥

तदेव सर्वकार्येषु तत्तत्सांसारिकेषु च ।
विज्ञाय स्वात्मयोगेन परमं ज्ञानमश्नुते ॥ १२८ ॥

इति चाक्षरगीतायां कृष्णेन परमात्मना ।
स्वरूपं सप्रकारञ्च प्रोक्तं वै परमात्मनः ॥ १२९ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

ततः सप्तदशेऽध्याये ब्रह्मणः परमात्मनः ।
सर्वस्वभावयुक्तस्य विज्ञानार्थं परात्मना ॥ १३० ॥

राजविद्या योगविद्या शुद्धा सर्वफलप्रदा ।
उच्यते साधिकारश्च विज्ञेयाऽसौ मुमुक्षुभिः ॥ १३१ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

ततश्चाष्टादशेऽध्याये कृष्णेन च महात्मना ।
शुद्धं परमहंसस्य श्रेष्ठविद्याधिकारिणः ॥ १३२ ॥

स्वरूपं च यथातत्वं प्रोच्यते तन्मुमुक्षुभिः ।
वेद्यमस्ति यथाभक्ति तद्वक्ष्यामि महर्षयः ॥ १३३ ॥

सर्वरूपं परं ब्रह्म सर्वकारणकारणम् ।
विज्ञाय संयतात्मा हि शुद्धयोगं समश्नुते ॥ १३४ ॥

योगं विचारं ध्यानञ्च कर्म शुद्धञ्च दैहिकम् ।
श्रेष्ठः परमहंसश्च राजविद्यासुशिक्षितः ॥ १३५ ॥

करोति समभावेन ततो याति परां गतिम् ।
सर्वासामेव सिद्धीनामाप्तये सर्वकर्मणाम् ॥ १३६ ॥

सिद्धये च यथायोगं ध्यानमेवावशिष्यते ।
इति परमहंसानान्निष्ठा वेद्या मुमुक्षुभिः ॥ १३७ ॥

राजविद्याविनीतानां शुद्धानां नियतात्मनाम् ।

अथैकोनविंशोऽध्यायः

ततस्त्वैकोनविंशे हि चाध्याये कृष्णयोगिना ॥ १३८ ॥

तेषां परमहंसानां निष्ठा या शुद्धलक्षणा ।
तस्याः संन्यासनिष्ठायाः स्वरूपमभिवर्णितम् ॥ १३९ ॥

संसारव्यवसायस्य श्रेष्ठस्य ह्युत्तरोत्तरम् ।
स्वीकारो योगरूपश्च संन्यास इति कथ्यते ॥ १४० ॥

अर्थानाञ्चैव सर्वेषां व्यक्तानां हि यथायथम् ।
एकस्मिन्शरणे स्थाने योगः संन्यास उच्यते ॥ १४१ ॥

सर्वमावश्यकं विद्यात्सर्वं ब्रह्मस्वभावजम् ।
इति संसारकार्याणि ये कुर्वन्ति मनीषिणः ॥ १४२ ॥

ते स्युः संन्यासिनः श्रेष्ठाः परमात्मपरायणाः ।
द्वंद्वभावफलासक्ताः कायक्लेशपरायणाः ॥ १४३ ॥

चरन्ति द्विविधं कर्म ये ते स्युर्मध्यमा मताः ।
संसारव्यवसायस्य नियतं साधनञ्च यत् ॥ १४४ ॥

कर्मादिकं धुन्वते ये ते वै संन्यासिनोऽधमाः ।
संन्यासिनां हि सर्वेषां ज्ञाननिष्ठैव चोदिता ॥ १४५ ॥

अथ विंशोऽध्यायः

ततश्च विंशे ह्यध्याये परमात्मपरायणैः ।
संन्यासिभिर्योगिभिश्च वेद्यस्यैवात्मनश्च हि ॥ १४६ ॥

स्वरूपं वर्ण्यते तच्च सर्वमूलं सनातनम् ।
कोटिसूर्यप्रकाशश्च कृष्णेन हि महात्मना ॥ १४७ ॥

अनादिरयमात्मा स्यात्क्षीरवर्णो निरीश्वरः ।
भुञ्जानश्च सुखं दुखं सर्वं प्रकृतिजं गुणैः ॥ १४८ ॥

शुद्धः शुक्रो जगत्साक्षी जगत्कर्ता प्रभाकरः ।
समः सर्वेषु भूतेषु पूर्णस्तिष्ठति निर्मलः ॥ १४९ ॥

अजानन्तश्च तं देवं सर्वोपास्यं सनातनम् ।
तापत्रयाभिभूताश्च न पश्यन्ति परं पदम् ॥ १५० ॥

योगिनामपि सर्वेषामन्येषां भावितात्मनाम् ।
काम एव महाशत्रुर्देहस्थःसर्वदेहिनाम् ॥ १५१ ॥

वध्यः स्याज्ज्ञानिभिर्नित्यं प्रेप्सुभिश्च परं पदम् ।
जीवस्य जृंभणं ज्ञानं सर्वकारणमुच्यते ॥ १५२ ॥

तन्मूलकं कर्म सर्वमतो ज्ञानञ्च कर्म च ।
अन्वितं ह्यात्मनोऽधीनमतो ह्यात्मा विचारितः ॥ १५३ ॥

विद्वानेवं स्वमात्मानं ब्रह्मप्रतिनिधिं गुरुम् ।
ब्रह्मणः परमं साम्यमेति सामीप्यधर्मवत् ॥ १५४ ॥

अथैकविंशोऽध्यायः

अथैकविंशे ह्यध्याये स्तूयते प्रकृतिः परा ।
आत्मनश्च ह्यधिष्ठानं क्षेत्रं तद्वै महात्मना ॥ १५५ ॥

सप्रकारं सपुरुषं साधुलक्षणलक्षितम् ।
इच्छामूलं हि सा चास्ति स्वसंकल्पवपुष्मती ॥ १५६ ॥

व्यवसायाश्च सर्वेऽपि क्षेत्रे ह्यस्मिन्भवन्ति हि ।
ब्रह्मशक्तिस्वरूपा च सा देवी प्रकृतिर्मता ॥ १५७ ॥

विद्वानेवमजां देवीमात्मानञ्चाक्षरं प्रभुम् ।
भूतप्रकृतिनिर्मुक्तः स्वसंकल्पे महीयते ॥ १५८ ॥

अथ द्वाविंशोऽध्यायः

द्वाविंशे च ततोऽध्याये श्रीकृष्णेन महात्मना ।
प्रकृतौ समवेतानां कर्मणामसतां सताम् ॥ १५९ ॥

स्वरूपं सप्रकारञ्च साधिकारन्निरूपितम् ।
एतन्मुमुक्षुभिर्वेद्यं कर्मसार्थक्यसिद्धये ॥ १६० ॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः

त्रयोविंशे ततोऽध्याये ज्ञानकर्मसमाश्रया ।
आत्मानात्मपरा भक्तिः मध्यमानां सुखावहा ॥ १६१ ॥

जिज्ञासूनां परं ब्रह्म तीर्थानां भावितात्मनाम् ।
व्याख्यास्यते भगवता वासुदेवेन धीमता ॥ १६२ ॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः

चतुर्विंशे ततोऽध्याये सर्वेषां कारणं परम् ।
ज्ञानं सर्वसमाहारपरं विज्ञानिनां हितम् ॥ १६३ ॥

ईशानः सर्वविद्यानां देवश्चात्मा सनातनः ।
विद्याधिकारिणश्चैव सर्वे चैते महात्मना ॥ १६४ ॥

तद्विद्यामहिमा चैव सप्रकारं निरूपिताः ।
एतद्वेद्यं विशेषेण योगिनामयनं परम् ॥ १६५ ॥

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः

पञ्चविंशे ततोऽध्याये योगदेवीपतिःप्रभुः ।
बदरीशो नरसखः लोकप्रतिनिधिर्नरम् ॥ १६६ ॥

लोकभावनयाऽभावानिष्ठामास्थाय यत्नतः ।
नटन्तं शोचमानञ्च पापभीत्या स्वसन्निधौ ॥ १६७ ॥

लोकशिक्षास्वरूपञ्च कालदेशजनोचितम् ।
जिज्ञासुं शुद्धधर्मञ्च स्वात्मानं शरणं गतम् ॥ १६८ ॥

पार्थं स्वांशं समामन्त्र्य योगी च भगवान्परः ।
नारायणः कृष्णरूपः त्रयोविंशतिभिः स्वयम् ॥ १६९ ॥

गीताभिः सर्वधर्मांश्च संसारव्यवसायदान् ।
जगाद तत्वयोगेन श्रुतिमूलान्सनातनान् ॥ १७० ॥

अस्मिन्तेषां समाहारो योगात्मा हि निगद्यते ।
श्लोकैर्नियतसंख्यैश्च क्रमादेव स चोच्यते ॥ १७१ ॥

प्राप्यानाञ्च पुमर्थानां मोक्षस्तु परमः स्मृतः ।
कोऽसौ मोक्ष इति प्रश्ने भ्रमन्ति भुवि वै जनाः ॥ १७२ ॥

भुक्तभोगस्य यस्त्यागो व्यवसायस्य चात्मनः ।
संसारस्य च संन्यासः मोक्ष इत्युच्यते बुधैः ॥ १७३ ॥

बीजं गृहीत्वैव पुनः परं यान्ति मुमुक्षवः ।
बीजे तस्मिन्श्च शुद्धानि ह्यष्टतत्वानि भान्ति च ॥ १७४ ॥

परं प्राप्तस्य पुंसश्च व्यवसायपरस्य हि ।
शुद्धबीजेनैव पुनः व्यवसायः परो भवेत् ॥ १७५ ॥

तस्मात्संसारिभिर्नित्यं बीजशुद्धिर्यथामति ।
कर्तव्येति हि शास्त्रार्थः सा द्विधा भाति शास्त्रतः ॥ १७६ ॥

संन्यासः प्रथमा शुद्धिः द्वितीया त्याग उच्यते ।
व्यवसायान्तरे बीजदोषनाशाय वै पुनः ॥ १७७ ॥

तदेतौ विहितौ तौ च योगादेव हि नान्यथा ।
समाहाराभिधो योगस्ततोऽत्र हि निगद्यते ॥ १७८ ॥

श्रीमान्नारायणो देवः कालरूपः सनातनः ।
गुणाविष्टस्य लोकस्य भिन्नस्य च परस्परम् ॥ १७९ ॥

वीक्ष्य स्वभावमैक्यञ्च ह्यनुशास्ति जगत्त्रयम् ।
सुखदुःखसमत्वञ्च देवो नारायणो विभुः ॥ १८० ॥

स्वावतारेण लोकांश्च शिक्षयत्यत्र योगजम् ।
अमृतत्वकारणञ्च भेदबुद्धिप्रणाशजम् ॥ १८१ ॥

ततो नारायणो देवः शुद्धसङ्कल्पनायकः ।
स्वनियुक्तैर्महाभागैः शुद्धैर्लोकाधिकारिभिः ॥ १८२ ॥

बुद्धिमेकामवष्टभ्य व्यवसायपरस्य च ।
लोकस्य धर्मनिष्ठाञ्च ह्यवतारयति स्वयम् ॥ १८३ ॥

ततः स भगवान्देवो लोकान्योगपरां पुनः ।
आत्मावगाहिनीं धर्मनिष्ठां कर्मस्वाशिक्षयत् ॥ १८४ ॥

अथ नारायणो देवः दिव्यकारणमीतया ।
उक्तमर्थं विशेषेण चैवमेवाह योगतः ॥ १८५ ॥

करणङ्कारणं कर्तृ ह्युपायं प्राप्यमेव च ।
ब्रह्मैवास्ति ततः सर्वं कारणं ब्रह्म कथ्यते ॥ १८६ ॥

कैवल्यार्थं ततश्चैवमाह नारायणो विभुः ।
कारणस्यैव विज्ञानाद्वस्तुनः परमात्मनः ॥ १८७ ॥

आत्मानात्मभ्रमान्मुक्तो परप्रेप्सुः प्रतिष्ठते ।
इति श्लोकैश्च षड्भिस्तु ज्ञाननिष्ठा प्रसादिता ॥ १८८ ॥

स्वरूपगीतया योऽर्थः व्याख्यातश्च महात्मना ।
श्लोकेऽस्मिन्सप्तमे सोऽयमुक्तोऽन्तर्मुखलक्षणः ॥ १८९ ॥

श्लोकेऽस्मिन्नष्टमे ह्युक्तः साधनत्रयगीतया ।
योऽर्थः कृष्णेन योगार्थः सोऽयश्चान्तर्मुखोदयः ॥ १९० ॥

व्याख्यातोऽस्ति यथातत्वं स च वेद्यो मुमुक्षुभिः ।
विज्ञानादस्य शान्तिं वै योगिनो यान्त्यनुत्तमाम् ॥ १९१ ॥

ततश्च मायामोक्षाभ्यां गीताभ्यां योऽर्थ उच्यते ।
तत्संग्रहश्च नवमे श्लोके ह्युक्तो महात्मना ॥ १९२ ॥

गुणत्रयात्समुत्पन्नं कल्मषं यच्च तापदम् ।
तन्मायेति च विख्यातं त्रिविधा सा च कथ्यते ॥ १९३ ॥

यश्च मुक्तः प्रशान्तात्मा स भुङ्क्ते शाश्वतं सुखम् ।
सौमनस्यं गुणान्मोको मोक्ष इत्यवधार्यताम् ॥ १९४ ॥

ततश्च दशमे श्लोके ब्रह्मगीतार्थ उच्यते ।
तत्र प्राधान्यतः साधु ह्यधिकार्येव वर्णितः ॥ १९५ ॥

ततश्चैकादशे श्लोके भगवान्भूतभावनः ।
अनुत्तमं यद्भूतेषु ग्राह्यं तदिति निर्णयः ॥ १९६ ॥

तद्विज्ञान्यपि सुश्लाघ्यः तत्प्रेप्सुश्च ततोऽधिकः ।
स च दिव्यां ब्रह्मभूतिं माशब्दार्थां महेश्वरीम ॥ १९७ ॥

सरस्वतीं महालक्ष्मीं दुर्गां कालिञ्च दक्षिणाम् ।
श्रीविद्यां योगविद्याञ्च समाराध्य पुनः पुनः ॥ १९८ ॥

योगी सर्वेषु कालेषु व्यवसायेषु च स्वतः ।
सर्वदेहेषु शान्तात्मा समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ १९९ ॥

इति दिव्यार्थदां ब्राह्मीं जगाद परमो गुरुः ।
विद्या चेयं योगिसेव्या चेति शुद्धैरुदीर्यते ॥ २०० ॥

इति द्वितीयषट्केण देवी सङ्कल्पबिंबिता ।
संस्तुताऽस्ति यथायोगं योगिभ्यः कृष्णमूर्तिना ॥ २०१ ॥

ततः श्लोकद्वयेनैव कृष्णो नारायणो विभुः ।
तं प्राणायामगीतार्थं व्याजहार स्वयोगतः ॥ २०२ ॥

ततश्चतुर्दशे श्लोके कृष्णदेवो महर्षयः ।
परमात्मस्वरूपञ्च व्याजहार सलक्षणम् ॥ २०३ ॥

ततः पञ्चदशे श्लोके ब्रह्म यच्चाक्षरं स्तुतम् ।
समाहारस्वरूपञ्च तच्च साधु निगद्यते ॥ २०४ ॥

ततश्च षोडशे श्लोके राजविद्या महात्मना ।
समन्त्रबीजध्याना च व्याख्याता तत्वयोगतः ॥ २०५ ॥

ततः सप्तदशे श्लोके ज्ञानदात्रा महात्मना ।
सत्वविज्ञानरूपा च हंसनिष्ठा सुशिक्षिता ॥ २०६ ॥

ततश्चाष्टादशे श्लोके देवो नारायणो यतिः ।
आह संन्यासनिष्ठाञ्च ह्यपरान्तत्वमुद्रया ॥ २०७ ॥

एवं तृतीयषट्केण श्लोकेन हि महात्मना ।
कर्मनिष्ठा च कथिता सर्वेषां भावितात्मनाम् ॥ २०८ ॥

ततश्चैकोनविंशे च ह्यध्याये यदुनन्दनः ।
योगेनात्मोपासनाञ्च साधिकारं जगाद हि ॥ २०९ ॥

ततः श्लोके च विंशे हि त्रैविध्यं जगतस्तथा ।
विद्यानां कर्मणाञ्चापि ह्यजाजानां निरूपितम् ॥ २१० ॥

एकविंशे ततः श्लोके योगिनां कर्मिणां पुनः ।
कर्मनिष्ठा निगदिता समनिष्ठा महात्मना ॥ २११ ॥

द्वाविंशे च ततः श्लोके ध्येयः स भगवानजः ।
भक्तिसाध्यं परं ब्रह्मभक्तिं ताञ्चाह योगिराट् ॥ २१२ ॥

त्रयोविंशे ततः श्लोके चात्मनिग्रस्य वै पुनः ।
प्रशस्ता ज्ञाननिष्ठा च साङ्गं साधु निरूपिता ॥ २१३ ॥

चतुर्विंशे ततः श्लोके योगिनां परमो गुरुः ।
योगगीतारहस्यार्थं चैवं पार्थाय चायदत्त ॥ २१४ ॥

अनुद्भूतवस्तुभेदः समाहार इति श्रुतः ।
समाहारे हि चैकत्वं शब्दसिद्धं महात्मनाम् ॥ २१५ ॥

यथा सांसारिको भेदः सहजस्सर्ववस्तुनः ।
तथाऽभेदश्च सहजः सर्वदेमौ सनातनौ ॥ २१६ ॥

तस्माद्धि भेदाऽभेदौ च ब्रह्मणो हि स्वभावजौ ।
त्रैगुण्यविषया वेदाः भेदे जाग्रति देहिनाम् ॥ २१७ ॥

ज्ञानं मनस्तथा कर्म चैतानि गुणजानि हि ।
विना ब्रह्म नेतिनेतिश्रुतिसिद्धं परात्परम् ॥ २१८ ॥

परमात्मात्मजीवानामक्षरस्य च सन्ति हि ।
तस्मादेते गुणपरा व्यवसायेषु जाग्रति ॥ २१९ ॥

तस्माद्वयश्च सर्वेऽपि तेषां भूतिन्तु चाग्रतः ।
ज्ञानं मनोकर्मभिश्च सद्भिः संप्राप्य यत्नतः ॥ २२० ॥

एकं मूलं च यत्स्थानं शुद्धं तच्च व्रजेमहि ।
तद्बुद्धयस्तन्मनस्काः तत्कर्मनिरता बुधाः ॥ २२१ ॥

स्थिरमूलाः विशालाक्षाः लोकक्षेमकराः शुभाः ।
सर्वमावश्यकं मत्वा कर्म कुर्मो यथासुखम् ॥ २२२ ॥

सङ्कल्पं च तथा विज्ञाः भवेमहि वयं श्रिया ।
एवं स्थितानां दासानां स्वव्यवसायवेधकः ॥ २२३ ॥

य: शत्रुः सर्वदेहस्थःतमात्मा बलवान्शुचिः ।
विनाशयाति योगेन शुद्धेनैकेन वर्चसा ॥ २२४ ॥

इति चतुर्विंशातिभिर्गीताभिर्भगवानजः ।
उक्त्वा ततो व्याजहार कर्तव्यं तत्फलं च सः ॥ २२५ ॥

ततः पार्थश्चैवमुक्तः कृष्णेन ससमञ्जसम् ।
अस्तौषीत्तं महात्मानं मित्रञ्च परमं गुरुम् ॥ २२६ ॥

परमात्मभूतिमन्तं वासुदेवं महेश्वरम् ।
योगदेवीपतिं शान्तं शङ्करं शिवमच्युतम् ॥ २२७ ॥

ततो यया च भगवान्ब्रह्मस्तुत्या स्तुतस्तदा ।
ताञ्च राज्ञे संजयश्च प्राह युक्तेन चेतसा ॥ २२८ ॥

ब्रह्मस्तुतौ च तस्यां हि पावनायां हि देहिनाम् ।
चतुर्विंशतिगीतानां संग्रहार्थः प्रदर्शितः ॥ २२९ ॥

एवं गीतासंग्रहार्थः नारायणमुखाच्छ्रुतः ।
एतद्विज्ञानिनस्सर्वे भुञ्जते सुखमुत्तमम् ॥ २३० ॥

गीताशास्त्रमिदं पुण्यं गायत्रीपादसंभवम् ।
लोकप्रतिनिधिस्थाने स्थितायार्ताय धीमते ॥ २३१ ॥

नारायणेन कृष्णेन चार्जुनाय प्रसादितम् ।
शुद्धशास्त्रमिदं पुण्यं ज्ञात्वा हि श्रियमश्नुते ॥ २३२ ॥

इति श्रीमहर्षिगोभिलविरचितः
गीतार्थसंग्रहः
संपूर्णः

ओं नमः श्रीपरमर्षिभ्यो योगिभ्यः

शुद्धधर्ममण्डलार्थसुपरिष्कृता

श्रीमद्भगवद्गीता

तत्र

गीतावतारनिरूपणं नाम

प्रथमोऽध्यायः ।

धृतराष्ट्र उवाच

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥ १ ॥

संजय उवाच

दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
आचार्यमुपसङ्गम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ ३ ॥

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ ४ ॥

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एवहि ॥ ५ ॥

अथोच्चैः संप्रहृष्टात्मा युक्तः शान्तनवोऽब्रवीत् ।
प्रीतिमान्हि दृढं कृष्णः पाण्डवेषु यशस्विषु ॥ ६ ॥

तस्माद्बिभेमि राजेन्द्र शमो भवतु पाण्डवैः ।
पृथिवीं भुंक्ष्व सहितो भ्रातृभिर्बलिभिर्वशी ॥ ७ ॥

नरनारायणौ देवाववज्ञाय नशिष्यसि ।
इत्येवं कथयन्राजन् भीष्मः शान्तनवो महान् ॥ ८ ॥

तस्य सञ्जनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिम्हनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ ९ ॥

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १० ॥

धार्तराष्ट्रबलं दृष्ट्वा युद्धाय समुपस्थितम् ।
अर्जुनस्य हितार्थाय कृष्णो वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥

श्रीभगवानुवाच

शुचिर्भूत्वा महाबाहो संग्रामाभिमुखे स्थितः ।
पराजयाय शत्रूणां दुर्गास्तोत्रमुदीरय ॥ १२ ॥

संजय उवाच

एवमुक्तोऽर्जुनः संख्ये वासुदेवेन धीमता ।
अवतीर्य रथात्पार्थः स्तोत्रमाह कृताञ्जलिः ॥ १३ ॥

अर्जुन उवाच

नमस्ते सिद्धसेनानि आर्ये मन्दरवासिनि ।
कुमारि कालि कापालि कपिले कृष्णपिङ्गले ॥ १४ ॥

भद्रकालि नमस्तुभ्यं महाकालि नमोऽस्तु ते ।
चण्डि चण्डे नमस्तुभ्यं तारिणि वरवर्णिनि ॥ १५ ॥

कात्यायनि महाभागे करालि विजये जये ।
शिखिपिञ्छध्वजधरे नानाभरणभूषिते ॥ १६ ॥

अट्टशूलप्रहरणे खड्गखेटकधारिणि ।
गोपेन्द्रस्यानुजे ज्येष्ठे नन्दगोपकुलोद्भवे ॥ १७ ॥

महिषासृक्प्रिये नित्यं कौशिकि पीतवासिनि ।
अट्टहासे कोकमुखे नमस्तेऽस्तु रणप्रिये ॥ १८ ॥

उमे शाकंबरि श्वेते कृष्णे कैटभनाशिनि ।
हिरण्याक्षि विरूपाक्षि सुधूम्राक्षि नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥

वेदश्रुतिमहापुण्ये ब्रह्मण्ये जातवेदसि ।
जंबूकटकचैत्येषु नित्यं सन्निहितालये ॥ २० ॥

त्वं ब्रह्मविद्या विद्यानां महानिद्रा च देहिनाम् ।
स्कन्दमातर्भगवति दुर्गे कान्तारवासिनि ॥ २१ ॥

स्वाहाकारः स्वधा चैव कला काष्ठा सरस्वती ।
सावित्री वेदमाता च तथा वेदान्त उच्यते ॥ २२ ॥

कान्तारभयदुर्गेषु भक्तानाञ्चालयेषु च ।
नित्यं वससि पाताले युद्धे जयसि दानवान् ॥ २३ ॥

त्वं जंभनी मोहिनी च माया ह्रीः श्रीस्तथैव च ।
सन्ध्या प्रभावती चैव सावित्री जननी तथा ॥ २४ ॥

तुष्टिः पुष्टिर्धृतिर्दीप्तिश्चन्द्रादित्यविवर्धिनी ।
भूतिर्भूतिमतां संख्ये वीक्ष्यसे सिद्धचारणैः ॥ २५ ॥

स्तुताऽसि त्वं महादेवि विशुद्धेनान्तरात्मना ।
जयो भवतु मे नित्यं त्वत्प्रसादाद्रणाजिरे ॥ २६ ॥

संजय उवाच

ततः पार्थस्य विज्ञाय भक्तिं मानववत्सला ।
अन्तरिक्षगतोवाच गोविन्दस्याग्रतस्स्थिता ॥ २७ ॥

स्वल्पेनैव तु कालेन शत्रून्जेष्यसि पाण्डव ।
नरस्त्वमसि दुर्धर्ष नारायणसहायवान् ॥ २८ ॥

अजेयस्त्वं रणेऽरीणामपि वज्रभृतःस्वयम् ।
इत्येवमुक्त्वा वरदा क्षणेनान्तरधीयत ॥ २९ ॥

मोहादेतौ न जानन्ति नरनारायणावृषी ।
तव पुत्रा दुरात्मनः सर्वे मन्युवशानुगाः ॥ ३० ॥

यत्र धर्मो द्युतिः कान्तिर्यत्र ह्रीः श्रीस्तथा मतिः ।
यतो धर्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णस्ततो जयः ॥ ३१ ॥

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ॥ ३२ ॥

पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनञ्जयः ।
पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः ॥ ३३ ॥

अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ ३४ ॥

काश्यश्च परमेष्वासः शिखण्डी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ ३५ ॥

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ॥ ३६ ॥

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ ३७ ॥

अथ व्यवस्थितान् दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः ।
प्रवृत्ते शस्त्रसम्पाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः ॥ ३८ ॥

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।

अर्जुन उवाच

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥ ३९ ॥

यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।
कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे ॥ ४० ॥

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ ४१ ॥

संजय उवाच

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ ४२ ॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥ ४३ ॥

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितॄनथ पितामहान् ।
आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ ४४ ॥

श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्बन्धूनवस्थितान् ॥ ४५ ।

कृपया परयाऽऽविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥ ४६ ॥

सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥ ४७ ॥

गाण्डीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ।
न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥ ४८ ॥

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।
न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥ ४९ ॥

अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥ ५० ॥

गुरूनहत्वा हि महानुभावान्
श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ।
हत्वाऽर्थकामांस्तु गुरूनिहैव
भुञ्जीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान् ॥ ५१ ॥

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो
यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा न जिजीविषामः
तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ५२ ॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः ।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ५३ ॥

संजय उवाच

एवमुक्त्वाऽर्जुनः सङ्ख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥ ५४ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायां
गीतावतारनिरूपणं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अथ

नरनारायणधर्मगीता नाम

द्वितीयोऽध्यायः ।

संजय उवाच

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥ २ ॥

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ ३ ॥

क्लैब्यं मास्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परन्तप ॥ ४ ॥

चतुर्धाऽहं विभक्तात्मा चरामि जगतो हितः ।
लोकानां धारणार्थाय विधानं विदधामि च ॥ ५ ॥

यत्स्वभावात्मतत्त्वज्ञैः कारणैरुपलक्ष्यते ।
अनादिमध्यनिधनः सोऽन्तरात्माऽस्मि शाश्वतः ॥ ६ ॥

यत्तु मे परमं गुह्यं रूपं सूक्ष्मार्थदर्शिभिः ।
गृह्यते सूक्ष्मभावज्ञैः सोऽविभाव्योऽस्मि शाश्वतः ॥ ७ ॥

तत्तु मे परमं गुह्यं येन व्याप्तमिदं जगत् ।
मनोबुद्धिगतः श्रेयो विदधामि नरर्षभ ॥ ८ ॥

मांतु ज्ञातुं कृता बुद्धिर्भवता मानवोत्तम ।
श्रुणु योऽहं यतश्चाहं यदर्थश्चाहमुद्यतः ॥ ९ ॥

एका मूर्तिर्निर्गुणाख्या योगं परममास्थिता ।
द्वितीया सृजते तात भूतग्रामं चराचरम् ॥ १० ॥

सृष्टं संहरतेऽन्या हि जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
क्षपयन्ती मोहयति आत्मनिष्ठा स्वमायया ॥ ११ ॥

चतुर्थी मे महामूर्तिर्जगद्वृद्धिं ददाति सा ।
रक्षते चापि नियता सोऽहमस्मि नभश्चरः ॥ १२ ॥

मया सर्वमिदं व्याप्तं मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
अहं सर्वजगद्बीजं सर्वत्र गतिरव्ययः ॥ १३ ॥

ये केचिन्नियतात्मानस्त्रेताग्निपरमार्चिताः ।
अग्निकार्यपरा नित्यं जपहोमपरायणाः ॥ १४ ॥

आत्मन्यग्नीन्समाधाय नियता नियतेन्द्रियाः ।
अनन्यमनसस्ते मां सर्वे वै समुपासते ॥ १५ ॥

तेषामहं तपो दीप्तं तेजः सम्यक्समाहितम् ।
नित्यं ते मयि वर्तन्ते तेषु चाहमतन्द्रितः ॥ १६ ॥

सर्वतो मुक्तसङ्गेन मय्यनन्यसमाधिना ।
शक्यः समासादयितुमहं वै ज्ञानचक्षुषा ॥ १७ ॥

मां स्थूलदर्शनं विद्धि जगतः कार्यकारणम् ।
मत्तश्च संप्रसूतान्वै विद्धि लोकान्सदैवतान् ॥ १८ ॥

मया चापि चतुर्धाऽऽत्मा विभक्तः प्राणिषु स्थितः ।
आत्मभूतो वासुदेवो ह्यनिरुद्धो मतौ स्थितः ॥ १९ ॥

संकर्षणोऽहंकारे च प्रद्युम्नो मनसि स्थितः ।
अन्यथा च चतुर्धा यत्सम्यक्त्वं श्रोतुमर्हसि ॥ २० ॥

यत्तत्पद्ममभूत्पूर्वं तत्र ब्रह्मा व्यजायत ।
ब्रह्मणश्चापि संभूतः शिव इत्यवधार्यताम् ॥ २१ ॥

शिवात्स्कन्दः संबभूव एतत्सृष्टिचतुष्टयम् ।
दैत्यदानवरक्षोभिर्यदा धर्मः प्रपीड्यते ॥ २२ ॥

तदाऽहं धर्मवृद्ध्यर्थं मूर्तिमान्भविताऽनघ ।
योगिनो योगयुक्ताश्च ते मां पश्यन्ति नान्यथा ॥ २३ ॥

शुद्धाभिजनसंपन्नाः श्रद्धायुक्तेन चेतसा ।
मद्भक्त्या च द्विजश्रेष्ठा गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ २४ ॥

तस्माज्ज्ञानेन शुद्धेन प्रसन्नात्माऽऽत्मविच्छुचिः ।
आसादयति तद्ब्रह्म यत्र गत्वा न शोचति ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायां
नरनारायणधर्मगीता नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ

अवतारगीता नाम

तृतीयोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ २ ॥

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय सम्भवाम्यात्ममायया ॥ ३ ॥

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥ ४ ॥

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥ ५ ॥

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाऽहममृतस्याव्ययस्य च ।
शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥ ६ ॥

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।
मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ ७ ॥

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।
न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥ ८ ॥

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ ९ ॥

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।
मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥ १० ॥

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिता ॥ ११ ॥

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥ १२ ॥

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥ १३ ॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय सम्भवामि युगे युगे ॥ १४ ॥

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।
नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ १५ ॥

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ १६ ॥

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
सङ्करस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ १७ ॥

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप ॥ १८ ॥

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ १९ ॥

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ २० ॥

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥ २१ ॥

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।
भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ २२ ॥

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ २३ ॥

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २४ ॥

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायां
अवतारगीता नाम तृतीयोऽध्यायः ।

अथ

अधिकारगीता नाम

चतुर्थोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १ ॥

एतं मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता नह्युपपद्यते ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ३ ॥

बुद्धिर्ज्ञानमसम्मोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥ ४ ॥

अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ ५ ॥

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।
मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ ६ ॥

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥ ७ ॥

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ ८ ॥

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ ९ ॥

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १० ॥

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ ११ ॥

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ १२ ॥

यस्य सर्वे समारम्भाः कामसङ्कल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥ १३ ॥

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिरसम्मूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥ १४ ॥

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ १५ ॥

संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ १६ ॥

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ १७ ॥

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथाऽपरे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥ १८ ॥

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ १९ ॥

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ २० ॥

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ २१ ॥

गतसङ्गस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।
यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥ २२ ॥

विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ २३ ॥

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २४ ॥

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
असम्मूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २५ ॥

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ २६ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायां
अधिकारगीता नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ

शिक्षागीता नाम

पञ्चमोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थिराम् ॥ १ ॥

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ ३ ॥

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ४ ॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ ५ ॥

क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ६ ॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ७ ॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ ८ ॥

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ ९ ॥

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहङ्कार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ १० ॥

असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ११ ॥

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १२ ॥

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ १३ ॥

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
सर्वथा वर्त्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ १४ ॥

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ १५ ॥

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ १६ ॥

यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ १७ ॥

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ १८ ॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ १९ ॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २० ॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २१ ॥

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥ २२ ॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २३ ॥

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥ २४ ॥

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ २५ ॥

एवं बुद्धेः परं बुध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ २६ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
शिक्षागीता नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ
कारणगीता नाम
षष्ठोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ २ ॥

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।
विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥ ३ ॥

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।
न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥ ४ ॥

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥ ५ ॥

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तन्ते इति मत्वा न सज्जते ॥ ६ ॥

यस्य नाहङ्कृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वाऽपि स इमांल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ॥ ७ ॥

लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयाऽनघ ।
ज्ञानयोगेन साङ्ख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ८ ॥

साङ्ख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥ ९ ॥

यत्साङ्ख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं साङ्ख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ १०

पिताऽहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
वेद्यं पवित्रमोङ्कार ऋक् साम यजुरेव च ॥ ११ ॥

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।
भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ १२ ॥

न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ।
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ १३ ॥

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।
प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ १४ ॥

यावत्सञ्जायते किञ्चित्सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ १५ ॥

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ १६ ॥

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतो मुखम् ॥ १७ ॥

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
माययाऽपहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १८ ॥

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥ १९ ॥

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ २० ॥

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥ २१ ॥

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ २२ ॥

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।
सर्वभूतानि सम्मोहं सर्गे यान्ति परन्तप ॥ २३ ॥

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥ २४ ॥

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टाऽनुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
कारणगीता नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ

कैवल्यगीता नाम

सप्तमोऽध्यायः ॥

अर्जुन उवाच

किं शीलः किं समाचारः किं विद्यः किं पराक्रमः ।
प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेः परम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ २ ॥

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ ३ ॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ ४ ॥

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥ ५ ॥

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ ६ ॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥ ७ ॥

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ ८ ॥

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १० ॥

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखाः
गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।
अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि
कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥ ११ ॥

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते
नान्तो न चादिर्न च सम्प्रतिष्ठा ।
अश्वत्थमेनं सुविरूढमूल-
मसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा १२ ॥

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यम्
यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ।
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये
यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ १३ ॥

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषाः
अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञै-
र्गच्छन्त्यमूढा पदमव्ययं तत् ॥ १४ ॥

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ १५ ॥

किं पुनर्ब्राह्मणा पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ १६ ॥

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापाः
यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोक-
मश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥ १७ ॥

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥ १८ ॥

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ १९ ॥

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।
गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥ २० ॥

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ २१ ॥

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ २२ ॥

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥ २३ ॥

न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बद्ध्यते ॥ २४ ॥

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव
दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।
अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा
योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
कैवल्यगीता नाम सप्तमोऽध्यायः

अथ
स्वरूपगीता नाम
अष्टमोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

कैर्लिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ २ ॥

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ ३ ॥

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ४ ॥

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीम् ॥ ५ ॥

दैवी सम्पद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचःसम्पदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥ ६ ॥

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे श्रुणु ॥ ७ ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ८ ॥

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ ९ ॥

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ १० ॥

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।
मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥ ११ ॥

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।
कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ १२ ॥

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।
ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥ १३ ॥

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १४ ॥

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥ १५ ॥

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १६ ॥

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ १७ ॥

आत्मसम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।
यजन्ते नाम यज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ १८ ॥

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥ १९ ॥

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ २० ॥

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।
मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ २१ ॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ २२ ॥

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ २३ ॥

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।
न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ २४ ॥

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायां
स्वरूपगीता नाम अष्टमोऽध्यायः ॥

अथ

साधनत्रयगीता नाम

नवमोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयाऽन्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ २ ॥

तत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।
श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ ३ ॥

यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।
प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥ ४ ॥

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।
दम्भाहङ्कारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥ ५ ॥

कर्शयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
मां चैवान्तःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ ६ ॥

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥ ७ ॥

आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः॥ ८

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९ ॥

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ १० ॥

अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ।
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥ ११ ॥

अभिसन्धाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत् ।
इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥ १२ ॥

विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ १३ ॥

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ १४ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ १५ ॥

मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ १६ ॥

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥ १७ ॥

सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥ १८ ॥

मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १९ ॥

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ २० ॥

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥ २१ ॥

अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ २२ ॥

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।
प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ २३ ॥

सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ २४ ॥

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
साधनत्रयगीता नाम नवमोऽध्यायः ॥

अथ

मायागीता नाम

दशमोऽध्यायः ॥

श्रीभगवानुवाच

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।
मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १ ॥

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ २ ॥

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः ।
निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ३ ॥

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।
सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥ ४ ॥

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।
तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥ ५ ॥

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥ ६ ॥

सत्त्वं सुखे सञ्जयति रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे सञ्जयत्युत ॥ ७ ॥

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ ८

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।
प्रोच्यन्ते गुणसङ्ख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।
अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥ १

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहैतुकम् ।
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १२ ॥

नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।
अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥ १३

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहङ्कारेण वा पुनः ।
क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ १४ ॥

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥ १५ ॥

मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ।

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥ १७ ॥

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।
विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥ १८ ॥

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।
सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ १९ ॥

सत्त्वात्सञ्जायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥ २० ॥

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ २१ ॥

प्रकृतेर्गुणसम्मूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
तानकृत्स्नविदो मन्दान्कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥ २२ ॥

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥ २३ ॥

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान्समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २४ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
मायागीता नाम दशमोऽध्यायः ॥

अथ

मोक्षगीता नाम

एकादशोऽध्यायः ॥

श्रीभगवानुवाच

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाऽऽप्नोति निबोध मे ।
समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ १ ॥

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्याऽऽत्मानं नियम्य च ।
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ २ ॥

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ ३ ॥

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ४ ॥

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ ५ ॥

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनञ्जय ॥ ६ ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ ७ ।

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ ८ ॥

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसाऽऽवृता ।
सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ ९ ॥

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।
योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ १०

यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ ११ ॥

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।
न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥ १२ ।

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ १३ ॥

लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।
रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १४ ॥

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥ १५ ॥

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ १६ ॥

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते ।
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १७ ॥

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ १८ ॥

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।
एकया यात्यनावृत्तिमन्ययाऽऽवर्तते पुनः ॥ १९ ॥

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।
तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥ २० ॥

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।
तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ २१ ॥

नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ २२ ॥

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २३ ॥

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ २४ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायां *मोक्षगीता* नाम एकादशोऽध्यायः ॥

अथ

ब्रह्मस्वरूपगीता नाम

द्वादशोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

एवमेतद्यथाऽऽत्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ १ ॥

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ ३ ॥

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
अहङ्कार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥

मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनञ्जय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ ८ ॥

ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ ९ ॥

बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ १० ॥

रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ११ ॥

पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ १२ ॥

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥ १३ ॥

पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।
बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ १४ ॥

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ १५ ॥

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ १६ ॥

संजय उवाच

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ १७ ॥

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १८ ॥

दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ १९ ॥

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥ २० ॥

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।
अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पाण्डवस्तदा ॥ २१ ॥

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनञ्जयः ।
प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ॥ २२ ॥

अर्जुन उवाच

पश्यामि देवांस्तव देव देहे
सर्वान्स्तथा भूतविशेषसङ्घान् ।

ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थ-
मृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥ २३ ॥

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रम्
पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिम्
पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपं ॥ २४ ॥

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ताद्
दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥ २५ ॥

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा
भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तदेव मे दर्शय देव रूपम्
प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ २६ ॥

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः
समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीराः
विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥ २७ ॥

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्त-
मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन
सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदम्
रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यम्
यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥ २९ ॥

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च
कर्णं तथाऽन्यानपि योधवीरान् ।
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठाः
युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥ ३० ॥

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व
जित्वा शत्रून्भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
मयैवैते निहताः पूर्वमेव
निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥ ३१ ॥

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो
दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।

व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वम्
तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ३२ ॥

संजय उवाच

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा
स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
आश्वासयामास च भीतमेनम्
भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ३३ ॥

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ३४ ॥

श्रीभगवानुवाच

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ॥ ३५

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानै-
र्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
एवंरूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ३६ ॥

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ॥ ३७ ॥

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ३८ ॥

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥ ३९ ॥

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ॥ ४० ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायां
ब्रह्मस्वरूपगीता नाम द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ

ब्रह्मविभूतिगीता नाम

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच ।

स्वयमेवात्मनाऽऽत्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १ ॥

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥ ३ ॥

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ४ ॥

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ ५ ॥

रुद्राणां शङ्करश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ ६ ॥

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥ ७ ॥

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ ८ ॥

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ ९ ॥

प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ १० ॥

अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥ ११ ॥

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ १२ ॥

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥ १३ ॥

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ १४ ॥

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ १५ ॥

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ १६ ॥

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनञ्जयः ।
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ १७ ॥

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १८ ॥

यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥ १९ ॥

नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परन्तप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ २० ॥

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।
न द्वेष्टि सम्प्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥ २१ ॥

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥ २२ ॥

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ २३ ॥

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ २४ ॥

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकम्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ २५ ॥

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥ २६ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायां
ब्रह्मविभूतिर्गीता नाम त्रयोदशोऽध्यायः

अथ

प्राणायामगीता नाम

चतुर्दशोऽध्यायः

अर्जुन उवाच

चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढम् ।
तस्याऽहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ १ ॥

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ३ ॥

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ४ ॥

योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ ५ ॥

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चेलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ६ ॥

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ ७ ॥

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
सम्प्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ ८ ॥

प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ ९ ॥

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।
न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १० ॥

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ ११ ॥

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १२ ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥ १३ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनाऽऽत्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ १४ ॥

सुखमात्यन्तिकं यत्तद् बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवाऽयं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ १५ ॥

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणाऽपि विचाल्यते ॥ १६ ॥

तं विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥ १७ ॥

युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ १८ ॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥ १९ ॥

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥ २० ॥

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ २१ ॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ २२ ॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ २३ ॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ २४ ॥

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ २५ ॥

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ २६ ॥

इति भगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायां
प्राणायामगीता नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ
परमात्मगीता नाम

पञ्चदशोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥ १ ॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ २ ॥

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ।
सम्भवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः सम्भवन्ति याः ।
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥ ४ ॥

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ ५ ॥

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ ६ ॥

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ ७ ॥

यो मामेवमसम्मूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।
स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥ ८ ॥

उपद्रष्टाऽनुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥ ९ ॥

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्माऽयमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥ १० ॥

मयाऽध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते स चराचरम् ।
हेतुनाऽनेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥ ११ ॥

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ १२ ॥

यान्ति देवव्रता देवान् पितॄन्यान्ति पितृव्रताः ।
भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥

सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ १४ ॥

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो
मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो
वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ १५ ॥

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ १६ ॥

य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ १७ ॥

वेदाऽविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥ १८ ॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ १९ ॥

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २० ॥

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ २१ ॥

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
अथ चेत्त्वमहङ्कारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥ २२ ॥

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याऽध्यात्मचेतसा ।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥ २३ ॥

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ २४ ॥

इति भगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
परमात्मगीता नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

अथ

अक्षरगीता नाम

षोडशोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥ ३ ॥

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ४ ॥

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ५ ॥

यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ ७ ॥

कविं पुराणमनुशासितार-
मणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ।
सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूप-
मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ ८ ॥

प्रयाणकाले मनसाऽचलेन
भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।

भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक्
स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ ९ ॥

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति
विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
तत्ते पदं सङ्ग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ १० ॥

सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ।
रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ ११ ॥

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।
रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १२ ॥

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ १३ ॥

परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।
यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ १४ ॥

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।
यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ १५ ॥

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ १६ ॥

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥ १७ ॥

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥ १८

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसम्भवः ।
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ १९ ॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माऽक्षरसमुद्भवम् ।
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ २० ॥

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ २१ ॥

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ २२ ॥

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ २३

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥ २४ ॥

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ २५ ॥

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।
ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥ २६ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
अक्षरगीता नाम षोडशोऽध्यायः ॥

अथ

राजविद्यागीता नाम

सप्तदशोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यतेऽशुभात् ॥ १ ॥

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥

अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परन्तप ।
अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥ ५ ॥

यथाऽऽकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥

नैव किञ्चित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यन्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन् ॥ ७ ॥

प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥ ८ ॥

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ ९ ॥

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ॥ १

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥ ११ ॥

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ १२ ॥

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १३ ॥

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ १४ ॥

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।
निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥ १५ ॥

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थितः ।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय ॥ १६ ॥

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १७ ॥

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ १८ ॥

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥ १९ ॥

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ २० ॥

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥ २१ ॥

स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥ २२ ॥

यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ २३ ॥

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।
सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥ २४ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
राजविद्यागीता नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथ

परमहंसगीता नाम

अष्टादशोऽध्यायः ।

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १ ॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ २ ॥

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥ ३ ॥

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥ ४ ॥

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ५ ॥

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ ६ ॥

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ७ ॥

एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।
बुद्ध्यायुक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥ ८ ॥

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥ ९ ॥

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय ।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥ १० ॥

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥ ११ ॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ १२ ॥

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ १३ ॥

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥ १४ ॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥ १५ ॥

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनु विधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥ १६ ॥

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ १७ ॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ १८

न कर्मणामनारम्भान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ १९ ॥

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ २० ॥

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ २१ ॥

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ २२ ॥

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ।
निर्ममो निरहङ्कारः स शान्तिमधिगच्छति ॥ २३ ॥

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वाऽस्यामन्तकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥ २४ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम् ।
परमहंसगीता नामाष्टादशोऽध्यायः

अथ

संन्यासगीतानाम

एकोनविंशोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।
तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥ २ ॥

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।
निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥ ४ ॥

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ५ ॥

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ ६ ॥

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ।
न ह्यसंन्यस्तसङ्कल्पो योगी भवति कश्चन ॥ ७ ॥

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसङ्कल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ८ ॥

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ।
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ ९ ॥

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।
यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥ १० ॥

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः सम्प्रकीर्तितः ॥ ११ ॥

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ १२ ॥

एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ १३ ॥

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ १४ ॥

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ १५ ॥

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ १६ ॥

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशलं नानुषज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १७ ॥

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ १८ ॥

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १९ ॥

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥ २० ॥

धूमेनाऽव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ।
यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ २१ ॥

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ॥ २२ ॥

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ २३ ॥

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ २४ ॥

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
संन्यासगीता नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥

अथ

आत्मगीता नाम

विंशोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ॥ २ ॥

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥ ३ ॥

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥ ४ ॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसम्भवान् ॥ ५ ॥

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् ।
कारणं गुणसङ्गोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ ६ ॥

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ ७ ॥

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथाऽऽत्मा नोपलिप्यते ॥ ८ ॥

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ ९ ॥

यत्तच्छुक्रं महज्ज्योतिर्दीप्यमानं महद्यशः ।
तद्वै देवा उपासते तस्मात्सूर्यो विराजते ॥ १० ॥

शुक्राद्ब्रह्म प्रभवति ब्रह्म शुक्रेण वर्धते ।
योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥ ११ ॥

तच्छुक्रं ज्योतिषां मध्येऽतप्तं तपसि तापनम् ।
योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥ १२ ॥

ईशानः सर्वभूतेषु हविर्भूतमकल्मषम् ।
योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥ १३ ॥

पूर्णात्पूर्णान्युद्धरन्ति पूर्णात्पूर्णानि चक्रिरे ।
हरन्ति पूर्णात्पूर्णानि पूर्णमेवावशिष्यते ॥ १४ ॥

तस्माद्वै वायुरायातः तस्मिंश्च प्रयतः सदा ।
तस्मादग्निश्च सोमश्च तस्मिंश्च प्राणआततः ॥ १५ ॥

सर्वमेव ततोविद्यात्तत्तद्वक्तुं न शक्नुमः ।
योगिनस्तं प्रपश्यन्ति भगवन्तं सनातनम् ॥ १६ ॥

निर्लिङ्गमचलं शुद्धं सर्वद्वन्द्वविवार्जितम् ।
कोह्येवमन्तरात्मानं ब्राह्मणो हन्तुमर्हति ॥ १७ ॥

योऽन्यथा सन्तमात्मानं अन्यथा प्रतिपद्यते ।
किंतेन न कृतं पापं चोरेणात्मापहारिणा ॥ १८ ॥

कामानुसारी पुरुषः कामाननुविनश्यति ।
कामान् व्युदस्य धुनुते यत्किंचित्पुरुषो रजः ॥ १९

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ २० ॥

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ २१ ॥

बन्धुरात्माऽऽत्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ २२ ॥

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ २३ ॥

समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
न हिनस्त्यात्मनाऽऽत्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २४ ॥

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
ग्च्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम् ।
आत्मगीता नाम विंशोऽध्यायः

अथ

प्रकृतिगीता नाम

एकविंशोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ।
एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ २ ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ ३ ॥

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद्विकारियतश्च यत् ।
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥ ४ ॥

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ५ ॥

महाभूतान्यहङ्कारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ ६ ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः ।
एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ७ ॥

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥ ८ ॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ ९ ॥

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहङ्कारविमूढात्मा कर्ताऽहमिति मन्यते ॥ १० ॥

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ११ ॥

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये साङ्ख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ १२ ॥

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वाऽन्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ १३ ॥

उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥ १४ ॥

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ १५ ॥

न जायते म्रियते वा कदाचि-
न्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो
न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ १६ ॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥ १७ ॥

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ॥ १८ ॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ १९ ॥

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेन-
माश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति
श्रुत्वाऽप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २० ॥

सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ।
सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ २१ ॥

यदहङ्कारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।
मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ २२ ॥

स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥ २३ ॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥ २४ ॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
प्रकृतिगीता नामैकविंशोऽध्यायः

अथ

कर्मगीता नाम

द्वाविंशोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।
यः पश्यति तथाऽऽत्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ २ ॥

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ।
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥ ३ ॥

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ ४ ॥

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयाऽपहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥ ५ ॥

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ ६ ॥

सङ्कल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥ ७ ॥

शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ ८ ॥

यावानर्थ उदपाने सर्वतः सम्प्लुतोदके ।
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ ९ ॥

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ १० ॥

श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।
शब्दादीन्विषयानन्ये इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ॥ ११ ॥

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथाऽपरे ।
प्राणापानगती रुध्वा प्राणायामपरायणाः ॥ १२ ॥

अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ।
सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ १३ ॥

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।
नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥ १४ ॥

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ १५ ॥

ब्राह्मणक्षत्रियाविशां शूद्राणां च परन्तप ।
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ १६ ॥

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ १७ ॥

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ १८ ॥

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ १९ ॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥ २० ॥

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
लोकसङ्ग्रहमेवापि सम्पश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ २१ ॥

तदित्यनभिसन्धाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।
दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥ २२ ॥

यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।
कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ २३ ॥

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्राऽपि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ २४ ॥

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
कर्मगीता नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

अथ

भक्तिगीता नाम

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ १ ॥

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हि तान् ॥ २ ॥

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयाऽर्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ ३ ॥

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ ४ ॥

नमस्कारेण हविषा स्वाध्यायैरौषधैरपि ।
पूजा स्याद्देवतानां हि यथा शास्त्रनिदर्शनम् ॥ ५ ॥

इष्टापूर्तोदसाधूनां विदुषां जायते प्रजा ।
लुब्धेभ्यो जायते लुब्धः समेभ्यो जायते समः ॥ ६ ॥

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयाऽन्विताः ।
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥ ७ ॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ ८ ॥

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।
यत्तपस्यासि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ ९ ॥

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ १० ॥

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ११ ॥

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहङ्कारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १२ ॥

सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मे भक्तः स मे प्रियः ॥ १३ ॥

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १४ ॥

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १५ ॥

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानपमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥ १६ ॥

तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सन्तुष्टो येनकेनचित् ।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ १७ ॥

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ १८ ॥

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ १९ ॥

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ २० ॥

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचर ॥ २१ ॥

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ २२ ॥

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः ।
परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ २३ ॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ २४ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम् ।
भक्तिगीता नाम त्रयोविंशोऽध्यायः

अथ

ज्ञानगीता नाम

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ १ ॥

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ २ ॥

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ ३ ॥

त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किञ्चित्करोति सः ॥ ४ ॥

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परन्तप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ५ ॥

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।
करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसङ्ग्रहः ॥ ६ ॥

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ७ ॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।
कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुर्लोकसङ्ग्रहम् ॥ ८ ॥

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ ९ ॥

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालम्
क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्नाः
गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ १० ॥

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११ ॥

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ १२ ॥

योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसञ्छिन्नसंशयम् ।
आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ॥ १३ ॥

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥ १४ ॥

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ १५ ॥

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ १६ ॥

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव ।
येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥ १७ ॥

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं सन्तरिष्यसि ॥ १८ ॥

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ १९ ॥

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥ २० ॥

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥ २१ ॥

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥ २२ ॥

शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ।
संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ २३ ॥

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥ २४ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम्
ज्ञानगीता नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ
योगगीता नाम
पञ्चविंशोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच

संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो
लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे
येऽवस्थिता प्रत्यनीकेषु योधाः ॥ २ ॥

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ ३ ॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।
बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४ ॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥ ५ ॥

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ ६ ॥

तस्मादज्ञानसम्भूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनाऽऽत्मनः ।
छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥ ७ ॥

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ ८ ॥

युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी नियतमानसः ।
शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ ९ ॥

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ १० ॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ११ ॥

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ १२ ॥

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥ १३ ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ १४ ॥

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥ १५ ॥

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ १६ ॥

अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥ १७ ॥

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसम्भवम् ॥ १८ ॥

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ १९ ॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यासि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ २० ॥

ओं तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥ २१ ॥

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ २२ ॥

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ २३ ॥

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ २४ ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ २५ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम् ॥
योगगीता नाम पञ्चविंशोऽध्यायः

अथ

ब्रह्मस्तुतिर्नाम

षड्विंशोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ १ ॥

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाऽहमहमौषधम् ।
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ २ ॥

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ ३ ॥

यदृच्छालाभसन्तुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वाऽपि न निबध्यते ॥ ४ ॥

अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥ ५ ॥

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ ६ ॥

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ७ ॥

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।
श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥ ८ ॥

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ९ ॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ १० ॥

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ ११ ॥

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १२ ॥

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ १३ ॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥ १४ ॥

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥ १५ ॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ १६ ॥

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ १७ ॥

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १८ ॥

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ १९ ॥

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ २० ॥

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ २१ ॥

एवं परम्पराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परन्तप ॥ २२ ॥

स एवाऽयं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ २३ ।

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ २४ ॥

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ।
एतद्बुध्वा बुद्धिमान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २५ ॥

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।
न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ २६ ।

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।
भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयम् ॥ २७ ॥

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।
भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ २८ ॥

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ २९ ॥

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।
सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ ३० ॥

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
कच्चिदज्ञानसम्मोहः प्रणष्टस्ते धनञ्जय ॥ ३१ ॥

अर्जुन उवाच

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ ३२ ॥

आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ ३३ ॥

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ ३४ ॥

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ ३५ ॥

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ ३६ ॥

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यम्
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ ३७ ॥

अमी हि त्वां सुरसङ्घा विशन्ति
केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।
स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसङ्घाः
स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥ ३८ ॥

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या
जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति
सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसङ्घाः ॥ ३९ ॥

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन्
गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास
त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ४० ॥

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण-
स्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।

वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम
त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥ ४१ ॥

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः
प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ ४२ ॥

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते
नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वम्
सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥ ४३ ॥

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तम्
हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदम्
मया प्रसादात्प्रणयेन वापि ॥ ४४ ॥

यच्चाऽवहासार्थमसत्कृतोऽसि
विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथवाऽप्यच्युत तत्समक्षम्
तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ४५ ॥

पिताऽसि लोकस्य चराचरस्य
त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो
लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४६ ॥

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायम्
प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः
प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥ ४७ ॥

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत ।
स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥ ४८ ॥

सञ्जय उवाच :—

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ४९ ॥

लब्ध्वा वरन्तु कौन्तेयो मेने जयमिवात्मनः ।
आरुरोह ततः पार्थो रथं परमसंमतम् ॥ ५० ॥

शृणु राजन्नवहितः श्रुत्वा चैवावधारय ।
नैव मन्त्रकृतं किं चिन्नेत्र मायां तथाविधाम् ॥ ५१ ॥

न वै विभीषिकां कांचिद्राजन्कुर्वन्ति पाण्डवाः ।
युध्यन्ति ते यथान्यायं शक्तिमन्तश्च संयुगे ॥ ५२ ॥

धर्मेण सर्वकार्याणि जीवितादीनि भारत ।
आरभन्ते सदा पार्थाः प्रार्थयाना महद्यशः ॥ ५३ ॥

न ते युद्धान्निवर्तन्ते धर्मोपेता महाबलाः ।
श्रिया परमया युक्ता यतो धर्मस्ततो जयः ॥ ५४ ॥

तं धर्मविग्रहं देवं शुद्धं नारायणं प्रभुम् ।
कृष्णं ब्रह्मा चैत्रमेव तुष्टाव परया धिया ॥ ५५ ॥

जय विश्व महादेव जय लोकहिते रत ।
जय योगीश्वर विभो जय योगपरावर ॥ ५६ ॥

पद्मगर्भ विशालाक्ष जय लोकेश्वरेश्वर ।
भूतभव्यभवन्नाथ जय सौम्यात्मजात्मज ॥ ५७ ॥

असङ्ख्येयगुणाधार जय सर्वपरायण ।
नारायण सुदुष्पार जय शार्ङ्गधनुर्धर ॥ ५८ ॥

जय सर्वगुणोपेत विश्वमूर्ते निरामय ।
विश्वेश्वर महाबाहो जय लोकार्थतत्पर ॥ ५९ ॥

महोरगवराहाद्य हरिकेश विभो जय ।
हरिवासदिशामीश विश्ववासामिताव्यय ॥ ६० ॥

व्यक्ताव्यक्तामितस्थान नियतेन्द्रिय सत्क्रिय ।
असङ्ख्येयात्मभावज्ञ जय गंभीर कामद ॥ ६१ ॥

अनन्त विदित ब्रह्मनित्यभूतविभावन ।
कृतकार्य कृतप्रज्ञ धर्मज्ञ विजयावह ॥ ६२ ॥

गुह्यात्मन्सर्वयोगात्मन्स्फुटसंभूतसंभव ।
भूताद्य लोकतत्वेश जय भूतविभावन ॥ ६३ ॥

आत्मयोने महाभाग कल्पसंक्षेपतत्पर ।
उद्भावनमनोभाव जय ब्रह्म जयप्रिय ॥ ६४ ॥

निसर्गसर्गनिरत कामेश परमेश्वर ।
अमृतोद्भवसद्भाव मुक्तात्मन्विजयप्रद ॥ ६५ ॥

प्रजापतिपते देव पद्मनाभ महाबल ।
आत्मभूतमहाभूत सत्वात्मञ्जय सर्वदा ॥ ६६ ॥

पादौ तव धरा देवी दिशो बाहू दिवं शिरः ।
मूर्तिस्तेऽहं सुराः कायश्चन्द्रादित्यौ च चक्षुषी ॥ ६७ ॥

बलं तपश्च सत्यं च कर्म धर्मात्मकं तव ।
तेजोऽग्निः पवनः श्वास आपस्ते स्वेदसंभवाः ॥ ६८ ॥

अश्विनौ श्रवणौ नित्यं देवी जिह्वा सरस्वती ।
वेदाः संस्कारनिष्ठा हि त्वयीदं जगदाश्रितम् ॥ ६९ ॥

न संख्यानं परीमाणं न तेजो न पराक्रमम् ।
न बलं योगयोगीश जानीमस्ते परन्तप ॥ ७० ॥

त्वद्भक्तिनिरता देव नियमैस्त्वां समाश्रिताः ।
अर्चयामः सदा विष्णो परमेशं महेश्वरम् ॥ ७१ ॥

त्वं गतिः सर्वभूतानां त्वं नेता त्वं जगद्गुरुः ।
त्वत्प्रसादेन देवेश सुखिनो विबुधाः सदा ॥ ७२ ॥

धर्मसंस्थापनार्थाय दैत्यानाञ्च वधाय च ।
जगतो धारणार्थाय विज्ञाप्यं कुरु मे विभो ॥ ७३ ॥

यत्तत्परमकं गुह्यं त्वत्प्रसादादिदं विभो ।
वासुदेव तदेतत्ते मयोद्गीतं यथातथम् ॥ ७४ ॥

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।
योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥ ७५ ॥

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिदमद्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयो मे महान्राजन्हृष्यामि च पुनःपुनः ॥ ७७ ॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥

इति श्रीभगवद्गीतायां योगब्रह्मविद्यायाम् ॥
ब्रह्मस्तुतिर्नाम षड्विंशोऽध्यायः ।
संपूर्णेयं श्रीभगवद्गीता

ॐ

INDEX.

A. Geeta.—The present Edition of the Suddha Dharma Mandalam.

B. Geeta.—The Current Geeta.

Serial No.	A. Bhagawad Geeta.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion.	
	Slokas.	Chap.	Slokas.
1	1	1	1
2	2	1	2
3	3	1	3
4	4	1	10
5	5	1	11
6	6	Stanzas from 6to31 of this chapter are found in the 23rd chapter of Bheeshma parva.	
7	7		
8	8		
9	9		
10	10		
11	11		
12	12		
13	13		
14	14		
15	15		
16	16		
17	17		
18	18		
19	19		
20	20	Stanzas from 6to31 of this chapter are found in the 23rd chapter of Bheeshma parva.	
21	21		
22	22		
23	23		
24	24		
25	25		
26	26		
27	27		
28	28		
29	29		
30	30		
31	31		
32	32	1	14
33	33	1	15
34	34	1	16
35	35	1	17
36	36	1	18
37	37	1	19
38	38	1	20

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
39	39	1	21
40	40	1	22
41	41	1	23
42	42	1	24
43	43	1	25
44	44	1	26
45	45	1	27
46	46	1	28
47	47	1	29
48	48	1	30
49	49	1	31
50	50	1	45
51	51	2	5
52	52	2	6
53	53	2	7
54	54	1	47
	II		
55	1	2	10
56	2	2	11
57	3	2	2
8	4	Stanzas from 4 to 25 of this chapter are found in the Anusasana parva chapter 43.	
59	5		
60	6		
61	7		
62	8		
63	9		
64	10		
65	11		

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Sloks
66	12	Stanzas from 4to25 of this chapter are found in the Anusasana parva Chapter 43.	
67	13		
68	14		
69	15		
70	16		
71	17		
72	18		
73	19		
74	20		
75	21		
76	22		
77	23		
78	24		
79	25		
	III		
80	1	10	17
81	2	10	1
82	3	4	6
83	4	9	29
84	5	7	26
85	6	14	27
86	7	10	21
87	8	9	24
88	9	10	2
89	10	7	25
90	11	9	12
91	12	9	11

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
92	13	4	7
93	14	4	8
94	15	3	22
95	16	3	23
96	17	3	24
97	18	4	5
98	19	4	10
99	20	10	9
100	21	10	10
101	22	9	13
102	23	9	14
103	24	9	22
104	25	4	9

IV

105	1	12	1
106	2	6	39
107	3	10	8
108	4	10	4
109	5	10	5
110	6	10	6
111	7	4	13
112	8	7	16
113	9	7	17
114	10	7	19
115	11	5	16
116	12	18	49
117	13	4	19

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas.
118	14	5	20
119	15	12	3
120	16	12	4
121	17	12	5
122	18	4	28
123	19	4	18
124	20	7	3
125	21	6	32
126	22	4	23
127	23	5	18
128	24	4	11
129	25	10	3
130	26	5	21

V

131	1	6	33
132	2	2	54
133	3	7	1
134	4	6	36
135	5	2	62
136	6	2	63
137	7	2	64
138	8	2	65
139	9	13	7
140	10	13	8
141	11	13	9
142	12	13	10
143	13	13	11

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
144	14	6	31
145	15	6	30
146	16	9	12
147	17	6	26
148	18	2	55
149	19	2	56
150	20	2	57
151	21	2	58
152	22	2	60
153	23	2	61
154	24	5	23
155	25	3	42
156	26	3	43
	VI		
157	1	3	36
158	2	18	13
159	3	18	14
160	4	18	15
161	5	18	16
162	6	3	28
163	7	18	17
164	8	3	3
165	9	5	4
166	10	5	5
167	11	9	17
168	12	9	8
169	13	9	9

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata … Chap.	Slol
170	14	9	1
171	15	13	2
172	16	9	1
173	17	9	1
174	18	7	1
175	19	15	1
176	20	15	1
177	21	15	1
178	22	13	2
179	23	7	2
180	24	7	2
181	25	14	1
	VII		
182	1	This is fo… somewhere… Bheeshm… parva	
183	2	13	1
184	3	13	1
185	4	13	1
186	5	13	1
187	6	13	1
188	7	13	1
189	8	13	3
190	9	18	5
191	10	15	[illegible]
192	11	15	[illegible]
193	12	15	[illegible]
194	13	15	[illegible]

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
195	14	15	5
196	15	9	32
197	16	9	33
198	17	9	20
199	18	13	27
200	19	15	7
201	20	15	8
202	21	15	9
203	22	12	6
204	23	12	7
205	24	4	14
206	25	8	28
	VIII		
207	1	14	21
208	2	16	1
209	3	16	2
210	4	16	3
211	5	16	4
212	6	16	5
213	7	16	6
214	8	16	7
215	9	16	8
216	10	16	9
217	11	16	10
218	12	16	11
219	13	16	12
220	14	16	13

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas.
221	15	16	14
222	16	16	15
223	17	16	16
224	18	16	17
225	19	16	18
226	20	16	19
227	21	16	20
228	22	16	21
229	23	16	22
230	24	16	23
231	25	16	24
	IX		
232	1	17	1
233	2	17	2
234	3	17	3
235	4	17	4
236	5	17	5
237	6	17	6
238	7	17	7
239	8	17	8
240	9	17	9
241	10	17	10
242	11	17	11
243	12	17	12
244	13	17	13
245	14	17	14
246	15	17	15

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
247	16	17	16
248	17	17	17
249	18	17	18
250	19	17	19
251	20	17	20
252	21	17	21
253	22	17	22
254	23	17	24
255	24	17	26
256	25	17	28
	X		
257	1	7	13
258	2	7	14
259	3	14	5
260	4	14	6
261	5	14	7
262	6	14	8
263	7	14	9
264	8	14	10
265	9	18	19
266	10	18	20
267	11	18	21
268	12	18	22
269	13	18	23
270	14	18	24
271	15	18	25
272	16	18	26
273	17	18	27

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas	B. Bhagawad Geeta and Chap.	S
274	18	18	
275	19	18	
276	20	14	
277	21	14	
278	22	3	
279	23	2	
280	24	14	
	XI		
281	1	18	
282	2	18	
283	3	18	
284	4	18	
285	5	14	
286	6	18	
287	7	18	
288	8	18	
289	9	18	
290	10	18	
291	11	18	
292	12	18	
293	13	14	1
294	14	14	1
295	15	14	1
296	16	14	1
297	17	14	1
298	18	8	2
299	19	8	2
300	20	8	2

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
301	21	8	24
302	22	8	27
303	23	8	16
304	24	8	15
	XII		
305	1	11	3
306	2	11	4
307	3	7	2
308	4	7	4
309	5	7	5
310	6	7	6
311	7	7	7
312	8	7	10
313	9	7	12
314	10	7	11
315	11	7	8
316	12	7	9
317	13	11	5
318	14	11	6
319	15	11	7
320	16	11	8
321	17	11	9
322	18	11	10
323	19	11	11
324	20	11	12
325	21	11	13
326	22	11	14

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas.
327	23	11	15
328	24	11	16
329	25	11	17
330	26	11	45
331	27	11	28
332	28	11	46
333	29	11	47
334	30	11	34
335	31	11	33
336	32	11	49
337	33	11	50
338	34	11	51
339	35	11	52
340	36	11	48
341	37	11	54
342	38	10	42
343	39	18	55
344	40	8	7
	XIII		
345	1	10	15
346	2	10	16
347	3	10	19
348	4	10	32
349	5	10	22
350	6	10	23
351	7	10	24
352	8	10	26

Serial No.	A. Bhagawad Geeta.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion.	
	Slokas.	Chap.	Slokas
353	9	10	27
354	10	10	30
355	11	10	29
356	12	10	36
357	13	10	35
358	14	10	34
359	15	10	31
360	16	10	28
361	17	10	37
362	18	15	12
363	19	10	39
364	20	10	40
365	21	14	22
366	22	14	23
367	23	14	24
368	24	14	25
369	25	10	7
370	26	8	8
	XIV		
371	1	6	34
372	2	6	37
373	3	6	35
374	4	6	3
375	5	6	10
376	6	6	11
377	7	6	12
378	8	6	13

Serial No.	A. Bhagawad Geeta.	B. Bhagawad
	Slokas	Chap.
379	9	6
380	10	6
381	11	6
382	12	6
383	13	6
384	14	6
385	15	6
386	16	6
387	17	6
388	18	6
389	19	6
390	20	6
391	21	6
392	22	6
393	23	6
394	24	6
395	25	6
396	26	6
	XV	
397	1	14
398	2	14
399	3	14
400	4	14
401	5	15
402	6	15
403	7	15
404	8	15

A. Bhagawad Geeta.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion.	
kas.	Chap.	Slokas
9	13	22
10	13	31
11	9	10
12	7	24
13	9	25
14	9	7
15	15	15
16	2	17
17	2	19
18	2	21
19	2	24
20	2	25
21	18	57
22	18	58
23	3	30
24	15	6

XVI

1	8	1
2	8	2
3	8	3
4	8	4
5	8	5
6	8	6
7	8	14
8	8	9
9	8	10
10	8	11

Serial No.	A. Bhagawad Geeta.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion.	
	Slokas	Chap.	Slokas.
431	11	8	17
432	12	8	18
433	13	8	19
434	14	8	20
435	15	8	21
436	16	8	22
437	17	3	12
438	18	3	13
439	19	3	14
440	20	3	15
441	21	3	16
442	22	2	59
443	23	5	19
444	24	5	22
445	25	7	30
446	26	7	29

XVII

447	1	9	1
448	2	9	2
449	3	9	3
450	4	9	4
451	5	9	5
452	6	9	6
453	7	5	8
454	8	5	9
455	9	5	10
456	10	5	11

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
457	11	5	12
458	12	5	13
459	13	5	14
460	14	5	15
461	15	12	8
462	16	12	9
463	17	12	10
464	18	12	11
465	19	12	12
466	20	5	25
467	21	5	26
468	22	5	27
469	23	5	28
470	24	5	29
	XVIII		
471	1	2	16
472	2	2	38
473	3	14	16
474	4	18	36
475	5	18	37
476	6	18	38
477	7	18	39
478	8	3	39
479	9	2	48
480	10	2	49
481	11	2	51
482	12	2	40

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slo.
483	13	2	5
484	14	2	5
485	15	2	6
486	16	2	6
487	17	2	6
488	18	2	6
489	19	3	
490	20	3	
491	21	3	
492	22	3	
493	23	2	
494	24	2	
	XIX		
495	1	5	
496	2	5	
497	3	5	
498	4	5	
499	5	5	
500	6	6	
501	7	6	
502	8	6	
503	9	18	
504	10	18	
505	11	18	
506	12	18	
507	13	18	
508	14	18	
509	15	18	

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
510	16	18	9
511	17	18	10
512	18	18	11
513	19	18	12
514	20	3	34
515	21	3	38
516	22	3	39
517	23	3	37
518	24	3	40
519	25	3	41
	XX		
520	1	10	18
521	2	18	45
522	3	18	46
523	4	2	12
524	5	13	19
525	6	13	21
526	7	13	33
527	8	13	32
528	9	13	23
529	10	Stanzas from 10 to 16 are found in the Udyoga Parva Chapter 46.	
530	11		
631	12		
532	13		
533	14		
534	15		

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas.
535	16	Stanzas from 17 to 19 are found in the Ud-yoga Parva chapt.r 42.	
536	17		
537	18		
538	19		
539	20	3	17
540	21	6	5
541	22	6	6
542	23	4	27
543	24	13	28
544	25	5	17
	XXI		
545	1	13	1
546	2	13	2
547	3	13	2
548	4	13	3
549	5	13	4
550	6	13	5
551	7	13	6
552	8	2	18
553	9	2	28
554	10	3	27
555	11	3	33
556	12	13	14
557	13	13	25
558	14	15	10
559	15	2	23
560	16	2	20

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
561	17	2	22
562	18	2	26
563	19	2	27
564	20	2	29
565	21	18	48
566	22	18	59
567	23	18	60
568	24	13	34
569	25	13	18
	XXII		
570	1	3	1
571	2	13	29
572	3	2	42
573	4	2	43
574	5	2	44
575	6	4	12
576	7	6	24
577	8	6	25
578	9	2	46
579	10	4	25
580	11	4	26
581	12	4	29
582	13	4	30
583	14	4	31
584	15	4	32
585	16	18	41
586	17	18	42

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata porti[illegible] Chap.	Slol[illegible]
587	18	18	4[illegible]
588	19	18	4[illegible]
589	20	2	4[illegible]
590	21	3	2[illegible]
591	22	17	2[illegible]
592	23	17	2[illegible]
593	24	3	[illegible]
594	25	4	2[illegible]
	XXIII		
595	1	12	[illegible]
596	2	7	2[illegible]
597	3	7	2[illegible]
598	4	7	2[illegible]
599	5	(Santi pa[illegible]	
600	6	Mahaba[illegible]	
		ta.)	
601	7	9	2[illegible]
602	8	9	2[illegible]
603	9	9	2[illegible]
604	10	9	3[illegible]
605	11	9	3[illegible]
606	12	12	1[illegible]
607	13	12	1[illegible]
608	14	12	1[illegible]
609	15	12	1[illegible]
610	16	12	1[illegible]
611	17	12	1[illegible]

Serial No.	A. Bhagawad Geeta.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion.	
	Slokas.	Chap.	Slokas.
612	18	12	20
613	19	3	19
614	20	3	18
615	21	3	9
616	22	3	10
617	23	3	11
618	24	18	65
	XXIV		
619	1	18	64
620	2	4	16
621	3	4	17
622	4	4	20
623	5	4	33
624	6	18	18
625	7	3	21
626	8	3	25
627	9	3	26
628	10	9	21
629	11	10	11
630	12	6	7
631	13	4	41
632	14	2	50
633	15	6	9
634	16	4	34
635	17	4	35
636	18	4	36
637	19	4	37

Serial No.	A. Bhagawad Geeta.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion.	
	Slokas.	Chap.	Slokas
638	20	4	38
639	21	4	39
640	22	4	40
641	23	9	28
642	24	11	55
	XXV		
643	1	18	21
644	2	11	32
645	3	2	15
646	4	2	41
647	5	2	70
648	6	4	24
649	7	4	42
650	8	5	24
651	9	6	15
652	10	6	27
653	11	6	46
654	12	7	18
655	13	8	12
656	14	8	13
657	15	10	20
658	16	10	25
659	17	10	33
660	18	10	41
661	19	10	38
662	20	9	34
663	21	17	23

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slohas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
664	22	18	54
665	23	18	61
666	24	18	62
667	25	18	66

XXVI

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slohas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas
668	1	11	53
669	2	9	16
670	3	12	16
671	4	4	22
672	5	7	23
673	6	4	15
674	7	3	35
675	8	3	31
676	9	3	32
677	10	2	30
678	11	2	14
679	12	2	13
680	13	2	31
681	14	2	32
682	15	2	33
683	16	2	34
684	17	2	35
685	18	2	36
686	19	2	37
687	20	18	63
688	21	4	1

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slok
689	22	4	[illegible]
690	23	4	[illegible]
691	24	18	4
692	25	15	2
693	26	18	6
694	27	18	6
695	28	18	6
696	29	18	7
697	30	18	7
698	31	18	7
699	32	10	1
700	33	10	1
701	34	10	1
702	35	11	[illegible]
703	36	11	[illegible]
704	37	11	1
705	38	11	2
706	39	11	3
707	40	11	3
708	41	11	3
709	42	11	3
710	43	11	4
711	44	11	4
712	45	11	4
713	46	11	4
714	47	11	4
715	48	18	1
716	49	18	7

Serial No.	A. Bhagawad Geeta. Slokas.	B. Bhagawad Geeta and Mahabarata portion. Chap.	Slokas.
Stanza 50 is found in the Beeshma Parva Chapter 50.			
718	51	Stanzas from 51 to 74 are found in the Beeshma Parva Chapter 65.	
719	52		
720	53		
721	54		
722	55		
723	56		
724	57		
725	58		
726	59		
727	60		
728	61		
729	62		
730	63		
731	64	Stanzas from 51 to 54 are found in the Beeshma Parva Chapter 65.	
732	65		
733	66		
734	67		
735	68		
736	69		
737	70		
738	71		
739	72		
740	73		
741	74		
742	75	18	75
743	76	18	76
744	77	18	77
745	78	18	78

R6,6 N17 4062

THIS INDEX IS PRINTED AT THE
MODERN PRINTING WORKS, MOUNT ROAD, MADRAS—1917.